

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

GODIŠNJAK

KNJIGA X

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

KNJIGA 8.

Redakcioni odbor:

ALOJZ BENAC, BORIVOJ ČOVIĆ,
RADOSLAV KATIČIĆ i FANULA PAPAZOGLU

Urednik

ALOJZ BENAC,
redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO

1973.

RADE UHLIK

GOVORI JUGOSLOVENSKIH CIGANA U OKVIRU BALKANSKOG JEZIČKOG SAVEZA

Strukture novobalkanskih jezika odlikuju se odvajkada izvjesnim brojem specifičnih zajedničkih obilježja. Međutim, te pojave koje obuhvataju prvenstveno oblasti fonetike, morfologije i sintakse ne zrače uvijek istom snagom, niti su im karakteristike svuda potpuno jedinstvene. Po svojoj strukturi ti jezici oštro odudaraju od susjednih jezika, što nas navodi na pomisao da se radi o nekom stranom nanosu, odnosno o starijem nasljeđu. Dok leksici nekadašnjih balkanskih jezika sada gotovo nema više traga, iz današnje balkanske rečenice izbija još uvijek jedan neobičan i originalan duh.

Daleko sam od toga da razmišljam o rješavanju problema geneze paleobalkanskog jezičkog supstrata koji se neodoljivo nameće svima onima koji se bave proučavanjem kojeg bilo balkanskog jezika. Ja lično polazim od činjenice da stvarno postoji fenomen jedne balkanske jezičke sredine koja se nužno morala formirati na nekoj bazi koja je bila manje ili više zajednička. Meni je ovde samo cilj da putem većeg broja dokumentovanih primjera istaknem izvjesne pojave u govorima jugoslovenskih Cigana koje neosporno ukazuju na uticaj kompaktne balkanske sredine. One, prema tome, potvrđuju pripadnost ciganskog jezika balkanskom jezičkom savezu koji je opet sa svoje strane na ovaj ili onaj način jače ili slabije povezan sa paleobalkanskim jezičkim supstratom.

Varvarski narodi sa sjevera upadali su u zemlje balkanskih naroda u toku velike seobe naroda u početku i oko sredine prvog milenija nove ere. Jezik zavojevača počeo je snažno da prodire među starince koji su u to vrijeme bili već većinom romanizovani. Od jezika starih naroda ostali su nam samo tragovi, ali oni predstavljaju dragocjeno nasljeđstvo. Paleobalkanski supstrat udario je jedinstven pečat današnjim heterogenim stanovnicima Balkanskog poluostrva. Ostaci starog supstrata izgleda nisu bili sasvim iščezli. Ostali su valjda samo pritajeni da bi poslije nekoliko vijekova ponovo došli do izražaja. To je zaista jedinstven slučaj svoje vrste.

Taj supstrat pokazao je čudesnu vitalnost kada je poslije nekoliko vijekova preko novobalkanskih jezika kao adstrat prodro čak i u jezike najnovijih naroda, došljaka, koji su pred prekretnicu sa srednjeg na

novi vijek tražili i našli utočišta na Balkanu. Zbor je o Ciganima i o Sefardima (španjolskim Jevrejima), koji su u srazmjeru vrlo kratkom vremenu primili u svoj jezik neke odlike starog supstrata. Paleobalkanski supstrat manifestuje se u pet glavnih vidova: 1) *Anticipacija*. Svojim prisustvom ona otklanja eventualnu dvosmislenost u ciganskoj rečenici i na taj način doprinosi njenoj jasnoći. 2) *Postpozitivni član*. On obavlja, između ostalog, i funkciju određenog vida pridjeva kojeg, za razliku od našeg jezika, u ciganskem nema. Dok je prednji član vrlo rasprostranjena pojava u svijetu, zadnji član je jedna gotovo specifično balkanska kategorija. U vlaško-ciganskim govorima on većinom još samo vegetira, kao mrtva partikula-afiks bez ikakve funkcije i bez nekog značenja, dok mu u tursko-grčkim ciganskim govorima nema ni traga. 3) *Dativ prisnosti*. On nam svojim prisustvom dočarava intimnost i bliskost određenih situacija, pa nam na taj način ušteđuje upotrebu drugih sredstava. Taj dativ odgovara balkanskom čovjeku. 4) *Regresija infinitiva i njegova zamjena*. Lični modus konjunktiva zamjenjuje svoga bezličnog partnera, modus infinitiva. 5) *Analitičko obrazovanje futura I i kondicionala I*. To se vrši pomoću pomoćnog glagola *kamam* (htjeti). Ti analitički oblici suvereno dominiraju, premda se pored njih u nekim dijalektima javljaju i sintetičke paralele.

Pojave navedene pod 1) i 2) zasijecaju u oblast nomena, dok se one, spomenute pod 3) 4) i 5), javljaju u domenu verbuma. Ostale, manje značajne pojave starog jezičkog supstrata, drevne balkanizme, koji su imali odraza u ciganskem, nećemo ovdje ni uzimati u obzir. Jugosloven nailazi na izvjesne teškoće u glatkom razumijevanju »balkanske rečenice«, naročito zbog anticipacije i odsustva sintetičkih padežnih oblika. Srećom, u ciganskem je anticipacija ograničena na manji broj dijalekata. Sa padežima taj jezik stoji vrlo dobro, jer ih ima napretek, osam na broju.

Interesantna je činjenica da tursko-grčki Cigani (Arlije, Burgijaši, i dr.), koji su u ogromnoj većini muslimani, dakle, iste vjere kao i nekadašnja vladajuća nacija gordih Osmanlija, nisu primili »vlaški« postpozitivni član. Izgleda da se na stari supstrat ponegdje gledalo kao na obilježje jezika potčinjene kršćanske raje. Postpozitivni član nisu primili ni islamski narodi, stub osmanlijske dominacije, koji su kolonizovani širom Balkana, kao što su Juruci, Nogajci, Čerkezi, i dr. Ipak, ovamo ne spadaju i Šćiptari, od kojih su, otprilike, dvije trećine muslimani. Oni su, naime, od davnina na Balkanu naseljeni, a nisu kolonizovani od Turaka, da bi u većoj mjeri zavisili od njih.

Kad malo bolje razmotrimo taj panbalkanski jezički fenomen, moćemo doći do zaključka da je to zaista rijedak slučaj svoje vrste. Osam malih, manje ili više heterogenih, naroda koji žive na jednom relativno vrlo ograničenom prostranstvu govore jezicima čije strukture se odlikuju izvjesnim brojem jedinstvenih zajedničkih karakteristika. Pogledajmo sada koji su to jezici. 1) *Grčki*. Novogrčki jezik primio je supstrat u Egejskoj Makedoniji, možda od Makedonaca koji takođe tamo žive.

Inače, supstrata nema u jeziku Elina, današnjih potomaka nekadašnjih Helena, koji su došli na Balkan prije nekih četiri hiljade godina. 2) *Šćiptarski*. Šćiptari imaju supstrat na cijeloj teoritoriji svoga

jezika, koji je na sjeveru jače, a na jugu slabije izražen. 3) *Romani*. Supstrat su preuzeli: a) *Rumuni* sa svojim ogrankom *Aromunima* (Cincarina) i b) *Španjolski Jevreji (Sefardi)*, koji su hiljadugodišnji supstrat primili poslije doseljenja na Balkansko poluostrvo u početku novog vijeka. Rumuni su naslijedili supstrat vjerovatno od Dačana, dok su jezik i ime dobili od rimskih zavojevača. 4) *Sloveni*. Supstrat su primila tri slovenska naroda: Bugari, Makedonci i u vrlo maloj mjeri Srbi (iz gornjeg Pomoravlja). Sloveni su djelimično dali jezik mongolskim zavojevačima, a ovi su njima namrli svoje ime — *Bugari*. Makedonci imaju od drevnih davnina svoje ime, dok su jezik preuzeli od Slovena. *Srbi iz gornjeg Pomoravlja* primili su upola reducirani supstrat, valjda u sadašnjoj svojoj postojbini, gdje se upravo nalazio centar odakle je zračio taj zagonetni balkanski jezički fenomen.

Oko sredine prvog milenija invazija Slovena ograničila je romanizaciju Balkanskog poluostrva. Hiljadu godina kasnije provala Turaka prekinula je slavizaciju Balkanskog poluostrva. Kako vidimo, narodi i jezici su se smjenjivali, a drevni supstrat je sve preživio i ostao. 5) *Cigani* su primili stari supstrat u početku novog vijeka. Tu se proces infiltracije relativno brzo odvijao, jer je sa svih strana koncentrično djelovalo na razbacane ciganske zajednice. Tome nasuprot, stari supstrat prodrao je u svoje vrijeme vertikalno, odozdo nagore, i tek poslije dugo vremena uspjevao da izbjije na površinu.

Cinjenica je da paleobalkanski jezički supstrat postoji još i dan-danas u srpskom, i to u svom skraćenome aspektu. On je jedan stalno prisutan faktor koji je ovdje kao kakav rasni tip od davnina endemski vezan za oblast gornjeg Pomoravlja. Zahvaljujući intenzivnom miješanju i stalnim migracijama stanovništva, taj reducirani infiltrat i dalje diskretno napreduje u srpski jezik, pa se djelimično probija čak i u nove oblasti, gdje ga ranije nije bilo. Ne može se poreći, on je privlačan, pa kao takav je i zarazan. Radi se, naime, o jakoj afirmaciji konjunktiva, o razješavanju infinitiva i lokalno o dativu prisnosti.

A sad da kažemo nešto i o supstratu u cig. govorima. Sudeći po određenim činjenicama, kosovski Gurbeti su infiltrat primili negdje u početku novoga vijeka. Međutim, nije isključeno da su ga sobom donijeli iz svoje ranije postojbine, možda iz Rumunije, ako ne iz Bugarske. Bilo kako bilo, dijalekat kosovskih Gurbeta je od svih ciganskih govora najpodesniji za proučavanje problema specifičnih svebalkanskih karakteristika koje se svode na moćni uticaj supstrata.

Ima ciganskih plemena u čijim govorima nema ni traga o starom supstratu. To su njemački Cigani *Sinti* (porijeklom iz pokrajine Sindh u nekadašnjoj Indiji) i Cigani zvani *Gopti* ili *Lički Šijaci*.

I. ANTICIPACIJA

O toj pojavi govorimo onda kad unaprijed najavljujemo subjekat koji nailazi, ili kad ponavljamo subjekat koji je prije toga već spomenut u istoj rečenici. Kao anticipirani subjekat pojavljuju se u ciganskom prvenstveno imenice, zamjenice i pridjevi. Dodajmo još da mi ovdje govorimo samo o anticipaciji riječi u ciganskom, a ne o fonetskoj anticipaciji, pošto nje u tome jeziku gotovo i nema.

Predimo sad na samu teoriju. Ako postoji potreba da posebno istaknemo odnos posjedovanja ili da naročito naglasimo odnos obaveze, mi ćemo biti prinuđeni da pribjegnemo simultanoj, dvostrukoju upotrebi jednog te istog člana rečenice. To se obično postiže na taj način što se naprijed pomjeri emfatični oblik dotične zamjenice.

Daćemo i jedan primjer. *Man hi ma duj čhera*. (Ja ima dvije kuće.) Tu vidimo najprije duži oblik zamjenice u objektu, *man* koja nosi naglasak, dok se kraći, nenaglašeni oblik pojavljuje tek poslije pomoćnog glagola *hi*. To simultano ponavljanje oba vida služi, kao što vidimo, za isticanje odnosa vlasništva. U inverziji će ta ista rečenica ovako glasiti: *Hi ma man duj čhera*. Bukv.: *Jest me mene dva kuće*.

U prvom primjeru akcenat leži na rječci *man*, kojom se ističe ko je vlasnik, dok u ovom drugom primjeru rečenični naglasak nosi pomoćni glagol *hi* (jest, je), kojim se obilježava posjedovanje. Ako je rječica *man*, kao u ovom slučaju, na čelu rečenice, onda se može ispred nje da smjesti i njena nenaglašena nijansa *ma*.

U onom drugom primjeru vidimo da se jedan za drugim uzastopno javljaju oba oblika direktnog objekta, nenaglašeni i naglašeni, *ma*, *man*. Zapravo tu se podvlači da je baš *on* taj koji posjeduje dvije kuće. Dok emfatična zamjenica *man* može da stoji i prije i poslije pomoćnog glagola *hi*, dотле njen slabije naglašeni, krnji oblik *ma* može da zauzme mjesto samo poslije njega.

Navećemo primjere koji imaju različite veze sa izloženom materijom. *Ando voš hi ma čher*. (U šumi imam kuću.) Kad se ukaže potreba da vlasnika malo jače istaknemo, a to je u ovom slučaju *sebe*, mi ćemo reći: *Ando voš hi man čher*. (U šumi imam kuću.) Kako vidimo, u ovim rečenicama ne javlja se neodređeni član *jekh* ispred riječi *čher*. *Ando voš hi mae o čher*. (U šumi mi je kuća.) Tu je mjesto glagola *imati* stao dativni izraz *mae*. A kad mjesto ovog stavimo prisvojnu zamjenicu, dobićemo rečenicu: *Ando voš hi mrno čher*. (U šumi je moja kuća.)

Ako zaželimo da iz bilo kojih razloga podvučemo ko je vlasnik kuće, poslužićemo se reduplikacijom, udvajanjem. U tome slučaju na prvo mjesto dolazi onda nezavisni, to jest naglašeni oblik *man*. A neposredno poslije njega ponavljamo tu rječcu u njenom nenaglašenom svojstvu, u obliku *ma*. Tako onda dobijamo rečenicu koja glasi: *Ando voš hi ma man čher*. (U šumi imam kuću.)

Prema malo prije postavljenom obrascu, preteritni oblici glagola *imati* glase: *man sah* ili *sah man*, što znači bukvalno *mene je bilo* ili *bilo je mene*, tj. *imao sam*. Dakle, *mene*, a ne *meni* (*je bilo*)! Kao primjer neka posluži početak jedne čergaške pjesmice: *Sas ma vi man khu-rogo*. (Imao sam i ja ždrijebe.) Bukv.: *Bilo je me i mene ždrijebe*. Tu se veznik *vi*, koji je postao od našeg *i*, uklopio između krnjeg *ma* i punog oblika *man*.

A sada da pogledamo kako ta stvar стоји u burgijaškom (grčko-ciganskom). *Man-da si ma čefi te inčav*. (I ja imam želju da izadem.) Onaj dodatak *-da*, što znači *takođe*, skraćeni je oblik turskog priloga *dahy* (još). Pošto i ta mala rječica ipak može nešto da kaže, ona se prikrpi pozadi za neku naglašenu riječ, kao što je slučaj u ovoj rečenici, poslije zamjenice *man*.

Isi ma man but astale. (Imam ja mnogo novaca.) I ovdje se jedna te ista zamjenica javlja uzastopno dvojako, u nenaglašenom i u naglašenom aspektu. Vidimo da kratko *ma* dolazi poslije pomoćnog glagola *isi* (jest, je), pa stoga i nema smetnje da izbije i ispred svog naglašenog partnera *man*, kao što je ovdje slučaj. A evo i dva primjera gdje prije pomoćnog glagola može stajati samo naglašena zamjenica. *Man isi ma but astale.* (Ja imam mnogo novaca.) *Tut si tu či dej thaj čo dad.* (Ti imaš svoju majku i svog oca.)

Dok u prethodnoj rečenici možemo konstatovati da je sve pravilno (naglašena zamjenica, pomoćni glagol, pa ista zamjenica nenaglašena), dотле je u sljedećoj rečenici taj red sasvim poremećen. *Si tu tut romni.* (Ti imaš ženu.) Bukv.: *Jest te tebe žena.* Treba znati da u anticipaciji ima i dosta samovolje i nepotrebnog gomilanja oblika. Tako bi se u navedenom primjeru jedna od dvije zamjenice mogla lijepo izostaviti.

Moramo priznati da bukvalne prevode rado navodimo, i to zato da bismo onima koji prate ova tumačenja pomogli da lako prođu u tajne gotovo neuhvatljive sintakse ciganskog jezika. Neobična struktura ciganske rečenice redovno izaziva u nama interesovanje i radoznalost, ali nas s vremenom sve više zamara i tjera u malodušnost.

Le si le jekh čhej. (On ima jednu curu.) Bukv.: *Njega je ga jedna cura.* I ovdje je lična zamjenica koja стоји u akuzativu promjerena na prije, na samo čelo rečenice, da bi se poslije glagola odmah ponovila. Ovom prilikom treba da se sjetimo da dva akuzativna oblika, kraći i duži, postoje jedino u 1. i 2. licu sing., a da ostala lica imaju samo po jedan oblik. Ona su, međutim, naglašena kad stoje u početku rečenice ispred glagola, kao u pethodnom primjeru, gdje kratki zamjenički oblik *le* pokriva oba značenja, *njega* i *ga*.

Ranije smo već ukazali na nesvakidašnju pojavu da se pojami posjedovanja u ciganskom iskazuju na jedan način koji je tako reći suprotan našemu. Uzmimo ovaj karakterističan slučaj. *Von hi leh an lehke vah.* (Njih ima on u svojim rukama.) Bukv.: *Oni su ga u njegovim rukama.* Dodajmo da glagolski oblik *hi* (ili *si*, ili *isi*) prvenstveno znači *je ili jest*, a da može da ima i značenje *su ili jesu*, i da on ovdje стоји u službi i na raspolažanju glagolu *imati*.

Treba sada da raspravimo obrnuti slučaj. *Len hi vov an lendē vah.* (Oni ga imaju u svojim rukama.) Bukv.: *Njih je on u njihova ruka.* Napominjem da riječ *vah* znači *ruka* i *ruke*. Moramo još upozoriti na to da pluralni oblik prisvojne zamjenice *njihovi*, koji glasi *lendē*, ne smijemo zamjenjivati sa dativom plurala lične zamjenice *von* (oni), koji glasi takođe *lendē* (njima).

Tim povodom potrebno je da ponovo naglasimo da valja upamtiti da se prisvojne zamjenice redovno izvode od genitiva ličnih zamjenica, kao što je to slučaj još u nekim drugim jezicima. Tako je, ponovimo, oblik *lengo* (njihov) genitiv lične zamjenice *von* (oni), dok ujedno predstavlja i odgovarajuću prisvojnu zamjenicu, *njihov*.

Uz maločas obrađene primjere iznijećemo, poređenja radi, i sljedeći: *Tut hi vov ande vah, a tu leh inajsan.* (Ti ga imaš u rukama, ali on tebe nema.) Mjesto *inajsan* čuje se i *inajtalan*, što približno znači: *ta, nema te.* Međutim, toj višestruko integrisanoj složenici ovdje nije mjesto. *La, najsaha la čorni.* (Ona nije imala pletenicu.) I u ovoj reče-

nici nalazimo dva puta jednu te istu ličnu zamjenicu u akuzativu, a u svojstvu subjekta. Bukv. prevedeno: *Nju nije bila ju pletenica*.

Ovom prilikom zadržaćemo se za trenutak na činjenici da se u određenim krajevima mjesto singularnog oblika *čorni* (pletenica) uzima redovno njen pluralni oblik *čornja*, koji je, međutim, s vremenom ponovo stekao singularno značenje. Slučajevi takve numeričke metanalize su u gurbetskom prilično česti. Uporedimo i turski arabizam *fakir* (siromah), koji inače ima plural *fukara*. Taj izraz je zatim, u toku vremena, ponovo dobio singularno značenje *siromah*.

La, n'avlo la čorni. (Ona nije imala pletenicu.) Ovdje je pomoćni glagol *avav* pod stranim uticajem istisnuo svog, inače, krajnje defektivnog partnera, glagol *sem*, a koji ima svega dva oblika, prezentski *sem* (jesam) i imperfektski *semah* (bijah). Drugim riječima, preteritni oblik *sah* i *sas* povlači se u kosovskogurbetskom u korist oblika *avlo*, koji se gradi od glagola *avav*. Tim oblikom se kosovski Gurbeti rado služe u konstrukcijama za opisivanje glagola *imati*, za koji, kao što već znamo, ne postoji direktni, adekvatan izraz.

Za izraz *n'avlo* ne možemo tako lako dati bukvalan prevod koji bi bio i vjeran. Ciganski glagol *avav* odgovara našem *budem*, a njegov oblik *avlo* odgovara zapadnogurbetskom preteritu *avilo* (ili: *avilah*), a zatim i arlijskom *ulo*, što je sažeto od *ovlo*, jer tamo pomoćni glagol *avav* glasi *ovav*.

Rečenica *la, n'avlo la* znači, prema tome: nije imala, bukv.: *nju nije bilo nju*. Tu se akuzativni oblik singulara lične zamjenice *la* javlja u rečenici u tom istom obliku, pošto nekog drugog i nema. Podsjetimo se da u gurbetskom postoji još jedan glagol s oblikom *avav*. On znači *dođem*, a nema nikakve neposredne veze sa glagolom *avav*, koji znači *budem* ili *postojim*.

Saha la paša la jekh miljaći. (Imala je uza se hiljadarku.) Bukv.: *Bila je nju kod nju jedan hiljadina*. Čini mi se da ovdje ne postoji slučaj neke istinske redundancije. Pokušao bih da svoje mišljenje ukratko objasnim. U izrazu *saha la* (imala je) ono *la* je stvarno akuzativni oblik lične zamjenice, bukv.: (bilo je) *nju*. Međutim, u izrazu *paša la* ono *la* je samo prividno akuzativni oblik, jer je to zapravo samo skraćena paralela lokativnog oblika *late*. Na taj način lokativ se »prilagođava« akuzativu.

Ovom prilikom osvrnućemo se na jedan slučaj koji je vrlo blizak ovome spomenutom. *Šel kile hi leh an lehte.* (Sto kila ima u njemu.) Bukv.: *Što kila jest ga u njemu*. Tu se lokativni oblik nije skratio ni adaptirao na oblik akuzativa, iako je to, kao što smo čuli, dopušteno. *Lehte* je ostalo nepromijenjeno i nije se pretvorilo u oblik *leh*.

Izgleda da postoji nepisano pravilo da se o pravoj anticipaciji u ciganskem može samo onda govoriti ako se ponovljena riječ (nomen) javlja u istom licu, broju i rodu u kojima se nalazi i riječ na koju se ona odnosi. Pri tome se često mjesto imenice ponovi odgovarajuća zamjenica, i obratno. Uzmimo i ovaj slučaj: *Vov, o baro, kam-činel jekhe kuće gurveh.* (On, gazda, će kupiti jednog skupog vola.) Ovdje se u početku rečenice ono *vov*, kao što Cigani kažu, »istrčalo« naprijed. Ta zamjenica stoji ispred svoje imenice koja se povukla u apoziciju, a obje

stoje u nominativu. Ovdje ne može biti ni riječi o anakolutu, a kamoli o pravoj anticipaciji.

Da pogledamo sad koji primjer s imenicama i zamjenicama, pa ćemo nastojati da povučemo elastične granice između anakoluta i prave anticipacije u ciganskem. *E thagare, najsə le čhavo.* (*Car nije imao sina.*) Bukv.: *Cara, ne bijaše njega sin.* Ovo je, vidimo slučaj čiste anticipacije, jer se imenica i dотična zamjenica nalaze u istom rodu, broju i padežu.

Čim se ta imenica *thagar* u akuzativu prenese u nominativ, što nije baš tako rijedak slučaj, onda dobijamo kao neku vrstu anakoluta: *O thagar, najsə le čhavo.* (*Car nije imao sina.*) Bukv.: *Car, ne bijaše ga sin.* Kod nas tu ne postoji anakolut. A, u stvari, nema ga tu ni u ciganskem, zahvaljujući posebnoj konstrukciji rečenice, a u vezi sa obrazovanjem izraza koji je adekvatan pojmu glagola *imati*. Naime, rečenica i u ciganskem znači (po smislu) *car nije imao sina*, pa tu onda nema anakolutskog preloma.

Uzećemo još jedan primjer »deciganiziranja« rečenice. *Cire džamutreh hi jagali.* (Tvoj zet ima pušku.). Bukv.: *Tvoga zeta jest puška.* Da bi se izbjegle eventualne komplikacije pri konstruisanju izraza koji odgovaraju našem glagolu *imati*, pribjegavamo jednom vrlo jednostavnom, iako ne sasvim adekvatnom sredstvu. Odomaćila se, naime, kombinacija sa predlogom *kaj* koji odgovara našem *kod*. Ciganska rečenica ostaje prosta, bez ikakvih promjena u redu riječi, od kojih ona inače hronično boluje.

Ona rečenica će sad glasiti: *Ke čiro dad hi jagali.* Bukv.: Kod tvoga zeta je puška. U ovom primjeru se predlog *kaj* javlja u sažetom obliku *ke*, slično slučaju veznika *thaj* i *the*, riječi *daj* (majka) i *dej*, itd. Da ne bi bilo dvoumljenja, u ovom slučaju Cigani ne misle na privremeno posjedovanje, a i prisustvo predloga *kaj* ukazuje na trajno vlasništvo.

Osvrnućemo se sada na još jedan interesantan slučaj. *Manušeñ hi leh te ažućarel soro ñive.* (Mora se čekati cijelog dana.) Bukv.: Čovjeka je ga (ili: jest njega) da čeka cijeli dan. Dvosložni izraz *hi leh*, što znači *on ima*, bukv.: *je ga (jest njega)*, s kojim smo se već ranije sretali, obilježava ovom prilikom, slično kao i u *nas*, neku određenu obavezu, tj. znači: *on mora*.

Oblik *manušeñ* je zapravo akuzativ singulara imenice *manuš* (čovjek). Ona ima vrijednost neodređene zamjenice koja ovdje stoji u akuzativu, poput engleske: *one*, njemačkog *man*, itd. Izraz *manušeñ hi* (bukv.: čovjeka jest) odgovara našem *čovjek mora, mora se*. Ciganska zamjenica *manuš* je u stvari imenica *manuš* kojoj je oduzet član, *o*. Ta riječ srodnna je sa hind. *manushya*, s lat. *manus*, s njemačkim *Mensch*, itd.

Rečeno je već da glagol *hi* (je, jest) kao pomoćni ima rekociju akuzativa ako se radi, između ostalog, o posjedovanju ili o obavezi. Evo jednog mješovitog primjera u kojem su zastupljene obje mogućnosti. *Hi amen te čerah bući kaj hi amen bući.* (Imamo da radimo, jer imamo posla.)

Naš svijet bi se lakše navikao na ciganski složeni izraz za pojam glagola *imati*: *hi man* (bukv.: *jest mene*), kad bismo za tu priliku u ličnoj zamjenici *man* (tj. *mene*), koja stoji iza nepromjenljivog glagolskog oblika *hi*, gledali neki lični nastavak koji pokazuje lice, broj i rod.

Ta se zamjenica, naime, dodaje bezličnoj rječci *hi*, koja bi u tome slučaju u našim očima igrala ulogu osnove.

Pogledajmo još jednom oblike *hi man*, *hi tut* (imam, imaš) itd., ili *sah man*, *sah tut* (imao sam, imao si) itd. Svakih od tih dvočlanih izraza osjeća se, rekao bih, kao i kod nas, kao jedna riječ, dakle, *himan* i naše *imam*, itd. Zato i neki školovani Cigani takve izraze pogrešno pišu zajedno, jer ciganski pravopis još nije objavljen. Izabraćemo ova dva primjera: *Jekh Roma vaćaren kaj ke lengo thagar Penga seha leh buzikane kan.* (Jedni Cigani govore da su u njihovog cara Penge bile kozje uši.) *Goja brobodine mamijori hi la oxtovardeš thaj inja brš.* (Ona zabrađena starica ima osamdeset i devet godina.)

Radi lakšeg savlađivanja teorije o anticipaciji daćemo naknadno još priličan broj primjera iz svoje vrlo bogate zbirke. Najprije, dakle, gradivo u vezi sa anticipiranjem zamjenica muškog roda. *E čore šaj xana le e džuva.* (Siromaha bi moglo vaške ispecati.) Bukv.: Siromaha moći pojede bi njega vaške. *E cinoni čirikljoji paćarda le piro kujbici po učo kaš.* (Malešna ptičica savila je svoje gnjezdače na visokom drvetu.) Ovdje se zamjenica u akuzativu *le* istrčala naprijed, a za njom se ubrzo javlja i dotična imenica *kujbici*.

Le, e Xale, ka-čhon le e Roma pala piro thagar. (Bukv.: Njega, Čelu, će postave njega Cigani za svoga cara.) Zamjenica *le* (njega) odnosi se direktno na imenicu muškog roda *Xale*. U stvari, ta je imenica porijeklom pridjev *xalo* (čelav). Često nailazimo na takve slučajevne upotrebe pridjeva u službi imenice. Oblik *čhon* (thon ili *thoven*), što znači: (oni) postavljaju, pripada trećem licu plurala glagola *čhav* ili *thav* (*thovav*), postavim, metnem.

Evo još dvije rečenice u kojima naglašene zamjenice grabe naprijed i izbjiju na samo čelo rečenice. *Le ni mukle le an piro čher.* (Njega nisu pustili u svoju kuću.) Vidimo i ovdje da se isti članovi rečenice ponavljaju, kao što je to inače čest slučaj. Zamjenica *le* javlja se oba puta u istom obliku, jer u trećim licima oba broja ne postoji podjela oblika na kraći i na duži vid. — *Le akhar, čire papo!* Njega zovi, svoga djeda! Ovdje se izraz čire *papo*, doduše, nalazi u apoziciji, ali rečenicu bismo ipak mogli svrstati u oblast anticipacije.

Uzećemo sada izvjestan broj rečenica u kojima je anticipirana zamjenica ženskog roda. *Vov čhuta la laće, i čhuri tala e kor.* (On joj je stavio nož pod grlo.) Tu je naprijed isturena zamjenica *la*, koja najavljuje dolazak imenice ženskog roda koja se odnosi na nju. *Me la ni akhardem la, lese bibija.* (Ja nisam zvao njenu tetku.) To je zgodan primjer, gdje se naprijere susrećemo sa zamjenicom, zatim sa glagolom, onda opet sa istom zamjenicom, da bi se rečenica završila imenicom takođe u akuzativu, koja se ovdje nalazi u apoziciji.

La sikavena la so te čerel. (Učili su je šta da radi.) Lična zamjenica u akuzativu *la* javlja se i ovdje u svom jedinom obliku i ispred predikatnog glagola i iza njega. *E čhavoře makħle la, e grasnja, čik.* (Djeca su umazala kobilu blatom.) Tu su dva akuzativa, *la* (nju) i *grasnja* (kobilu), dok se pod nominativnim oblikom ciganske rječce *čik* (blato) krije naš instrumental (blatom). To je jedan lokalni simptom procesa osipanja padeža u ciganskem. Međutim, ta pojava još nije dobila kritičan karakter.

O Lala la la la la romni. (ili: *romnaće*). (Lala je uzeo nju za ženu.) Ovo je lijep primjer brzalice koje Cigani vole. Ovdje bi trebalo po logici da ima tri oblika akuzativa. Tu je najprije zamjenica *la* (nju), zatim poslije oblika preterita glagola *lav*, koji glasi *la*, opet ista ona zamjenica *la*, i, na kraju, riječ *romni*, koja logički predstavlja objekat u akuzativu, ali koji se kao fosilizovani objekat kao sastavni dio fraze *lav romni* (uzinem žena) javlja u obliku nepokretnog nominativa. Zbor je tu o stereotipnoj verbalnoj lokuciji čiji je akuzativni objekat definitivno umrtvijen. To je, bez sumnje, uticaj starog supstrata, jedan mali detalj iz etape u procesu postepenog odumiranja padežnih oblika u ciganskom.

Pogledaćemo sada više rečenica u kojima se kao anticipirani objekat u akuzativu javlja zamjenica u množini. *Tumen ni troman te idaren len, gala rovlja.* (Vi ne smijete odnijeti ove štapove.) Tu vidimo poslije predikatnog glagola *idaren* anticipiranu zamjenicu *len* (tj. ih) pred imenicom na koju se ona odnosi. *Lja len pese sa lendе love.* (Uzeo je sebi sve njihove pare.) Tu je obavljeno anticipiranje zamjenice u objektu koja se nalazi neposredno poslije glagola u predikatu. — *Iéhardam len, e kandojen, sar pišomen.* (Satrli smo miševe kao buhe.) Poslije anticipirane zamjenice u akuzativnom objektu dolazi respektivna imenica u apoziciji.

Kana ašundem len, lače lafore, barilo mande o ilo. (Bukv.: Kada sam ih čuo, njene riječi, naraslo mi je srce.) I ovdje se naprijed pomjereni zamjenica nalazi ispred dotične imenice koja je kao i ona objekat u akuzativu. — *Amen len, e Romen, našti phaga len.* (Mi ne možemo Cigane rasturiti.) Bukv.: Mi njih, Cigane, ne moći razbijemo njih). Općenito imenica, Cigane, u apoziciji. — *Len si len cher pe len.* (Oni imaju kuću na rijeci.) Ovdje je isti oblik zamjenice *len*, koja je objekat u akuzativu, dvaput naprijed isturen. *Njih* jeste *ih* kuća na rijeci. Prvi put se ciganska zamjenica nalazi u naglašenom svojstvu, ali ne i u nekom posebno naglašenom obliku, pošto u 3. licu pl. nema dvojstva oblika, dok drugi put ona ostaje nenaglašena. U našem prevodu su oba aspekta vidno obilježena: *njih* i *ih*.

Amare rakle lja le o pašavro dukhal. (Našeg sina je počelo rebro da boli.) Bukv.: *Našeg dječaka uzelo ga rebro boli.* I tu stoji zamjenica-objekat u akuzativu singulara, pošto u tome padežu stoji i imenica na koju se ta zamjenica odnosi. Ovo nije slučaj one klasične anticipacije, pošto se najprije pojavljuje imenica, a tek onda zamjenica. — Ovdje da konstatujemo ponovo činjenicu da u srpskohrvatskom nema klasične anticipacije. Nje, naravno, nema ni u ovakvoj jednoj rečenici: Primio sam tvoje *pismo* što si mi *ga poslao*. O pravoj anticipaciji govori se samo onda kad se ona vrši samo u okviru jedne rečenice, a u navedenom primjeru su dvije.

U ovom radu termin anticipacija odnosi se ne samo na slučajeve izbacivanja zamjenice pred imenicu, nego često i na slučaj kada se poslije imenice u objektu u istoj rečenici pojavljuje i odgovarajuća zamjenica. Oba slučaja su odraz balkanske jezičke povezanosti, a kao takva su nam tuđa, ali u isto vrijeme i vrlo interesantna i originalna za nas.

Lendе phrale crdija le lesko di te čumidel gole rasklja. (Njihovog brata »vukla je duša« da poljubi onu devojku.) Prije predikatnog glagola neposredno stoji imenica, a poslije njega odmah zamjenica, isto

kao objekat u akuzativu. — *Sar vov pekla laće jekh phabardi palma, laće danda tradija len laće andar e falći.* (Kako joj je razvukao »vruć šamar«, zube joj je istjerao iz vilice.) Ovdje se, između ostalog, tri puta javlja zamjenički oblik *laće*. Tamo gdje se pojavljuje prvi i treći put, tamo znači *njoj*, a gdje se javlja drugi put, značenje mu je *njene*, a to je 4. padež plurala prisvojne zamjenice

Da razmislimo malo o ovim slučajevima u kojima se javljaju imenice ženskog roda sa odgovarajućim zamjenicama. Evo pet rečenica. *Gole romnja si la dej.* (Ova žena ima majku.) Po našem prevodu sudeći, to kod nas nije anticipacija. U ciganskom jeste i nije. Ako rečenicu prevedemo bukvalno, imamo idealan slučaj anticipacije: Ovu *ženu* jest *nju* majka. Ako pak dvojni izraz *hi la* shvatimo kao jednu cjelinu, *hila*, što nam je vrlo blisko i prihvatljivo, onda se anticipacija rasplinjuje. Ako sada mjesto akuzativnog izraza *gole romnja* stavimo nominativni izraz, dobićemo anakolutsku konstrukciju, frazeološki obrt, gdje se uobičajeni red u rečenici naglo mijenja. Dakle: *goja romni, si la dej*, znači: ona žena ima majku. Bukv.: Onu ženu jeste nju majka.

Nastavimo dalje razgovor o navedenoj rečenici. *Gov romnja, si la dej.* (Ova žena ima majku.) Tu je kao i u prvoj rečenici subjekat u akuzativu, što je u ciganskom sasvim normalno. Razlika je samo u pokaznoj zamjenici. U prvom slučaju stoji *gole*, što je redovan oblik za kose padeže, dakle, i za akuzativ, kao što je ovdje slučaj. U ovom, trećem slučaju, oblik *gov* predstavlja neologizam. To je jedan praktični jedinstveni svepadežni oblik, za oba broja i oba roda (jer u ciganskom nema trećeg, srednjeg roda).

Gov romnjen si len dej. (Ove žene imaju majku.) Ovdje imamo ponovo slučaj anticipacije. Bukv.: *Ove žene* (akuz.!) *jest njih* (akuz.) *majka.* *Gov romnja, si len dej.* (Ove žene imaju majku.) Samo, ovdje je opet pojava anakoluta, koji je u ciganskom popularan. Tu je opet upotrijebljena ona opšta ciganska pokazna zamjenica, *gov*. Inače, treba malo pripaziti da se ne pobrkaju dvije riječi, srodnog, a ne i istog značenja, ali istog oblika: *romnja* je akuzativ singulara, *ženu*, a ujedno i nominativ plurala *žene*. Ovaj slučaj anakoluta je kao i svaki drugi. Prvi dio, *gov romnja*, odsječen je od rečeničnog tijela zarezom i ukrutio se, a ono što slijedi iza rareza, možemo smatrati novom rečenicom.

Kao jedna istaknuta odlika balkanskog jezičkog supstrata, anticipacija je prodrla u sve balkanske jezike. Reda radi navećemo nekoliko primjera, ne ulazeći u analizu njihovu. Uzmimo šćiptarsku rečenicu: *Mue sot nuk më ka dhimbë koka.* Bukv.: *Mene danas ne me* je boljela glava. Uporedimo to sa aromunskom (»circarskom«) rečenicom: *Pi mini astëz nu mi doare kaplu.* Bukv.: *Mene danas ne me* boli glava. Šćiptarski: *Ty nuk të kam thirrë.* Bukv.: *Tebe ne te* imam zvano. Šćiptarski: *Ajo më ka thanë mue.* (Ona mi je rekla.) Bukv.: *Ona mi ima* rečeno meni. — A evo nešto i na novogrčkom. *Dhen tin ksero tin elinikin ghlosa.* (Δέν την ξερω την ελληνικην γλωσσα.) Bukv.: *Ne ga znam ga grčki jezik.* *Tin idha tin ksanthula, tin idha htes argha.* Bukv.: *Nju vidjeh, nju*, plavojku, *nju* vidjeh juče kasno. (Την ειδα την ξανφουλα την ειδα πτεζ αργα). To je početak jedne pjesmice. Uzeo sam primjere samo iz neslovenskih jezika, jer su nam najmanje poznati.

U vezi sa anticipacijom navešćemo dosta primjera u kojima se javlja glagol *imati*. *Cire dade si le but saja*. (Tvoj otac ima mnogo novaca.). Tu zamjenica *le* može izostati, a da se smisao rečenice ne mijenja. Rječica *saja* je vjerovatno cigansko-šatrovačkog porijekla. Mogao bi to biti pluralski oblik zamjenice ženskog roda *saji* ili *savi* (takva, onakva). Inače, ta rječica se nekad upotrebljava i kao ekspletiv, poput franc. *choose*, njem. *dings*, itd. — *Len si amen*. Zbog akuzativne rekcije glagola *si*, ova rečenica ima dva značenja 1) Oni imaju nas, i 2) Njih imamo mi! Bukv. rečenica glasi: *Njih jest nas!* Dakle, nejasno! Ko koga ima?

Tut hi tu! Ti imaš *sebe!* (bukv. tebe.). *Man hi me.* (Ja imam sebe.), bukv.: *mene* jest *ja!* Naglašeno: *Hi ma man!* Ja imam sebe. Da bismo se lakše snašli, ponovićemo kako se u ciganskim izražava pojma glagola *imati*. Subjekat dolazi u akuzativ, a objekat ostaje u nominativu, dok u nas prelazi u akuzativ. Oba dijela, rečenice, povezuje 3. lice pomognog glagola, *si* ili *hi* (je, jest; su, jesu) u prošlom vremenu *sah* ili *sas*, bio (je). Evo i jedan mješoviti primjer s glagolom *imati*. *Te avel ma te avel mae vov, te avel ma kaha te avav.* (*Da mi je da mi dođe on, da imadnem s kim da budem.*) Ovo je, zaista, lijep zbir rečenica. — *Leh hi dešuoxta brš, a naj lehće vadžaj biš.* (On ima 18 god., a nema mu još 20.)

Glagol dav u anticipaciji. — Ciganski glagol *dav* (dam), kad znači *poklonim*, ne zna za naš dativ. On traži objekat u akuzativu i za onog kome se daje, i za ono što se daje. To, naravno, lako dovodi do zabune. Srećom postoji i jedno efikasno sredstvo koje otklanja nesporazume, ali, na žalost, ono nije svuda rasprostranjeno. Riječ je o poznatoj nam anticipaciji koju, inače, neupućeni smatraju nepotrebnim opterećenjem ciganske rečenice. Međutim, mi treba da se sa njome pomirimo, jer i pored toga što nam često smeta, ona nam može i te kako korisno da posluži.

Povodom akuzativske rekcije glagola *dav* ukazaćemo i na slučajeve u kojima se on javlja i u drugim nekim padežima. Evo i primjera, prvo za akuzativ. 1) *De ma!* (Daj mi!) bukv.: *Daj me*, u naglašenom svojstvu: *de man!* (Daj meni!) bukv.: *daj mene!* — 2) Primjeri za dativ. *De mae!* Ili, naglašeno, *de mande!* bukv.: *daj meni!* Ali, pravo mu je značenje: *Daj za me;* ili: *daj za mene!* Dakle, isto što i *pala mande* (za mene).

Primjeri za *lokativ* (ili prepozicional). *De mande!* To znači: daj mi (da bude kod mene)! Ali pošto *dav* između ostalih značenja znači i *uđem*, onda *de mande!* može još da znači i: *uđi kod mene!* Naglašavanjem to može još da se potencira. Tako, spram: *de ma!* (daj mi!) postoji i: *de tu ma!* (daj »ti mi«!) ili bolje: *de man!* (daj meni!) i *de tu man!* (daj ti meni!) Najzad, u sljedećem primjeru postoji i snažna pojava reduplicacije: *de ma tu man!* Bukv.: *daj me ti mene!* Ovo vapi za detaljnijom analizom, ali se ipak ne možemo duže zadržavati.

Međutim, da bi se u direktnom, neposrednom obraćanju izbjegla svaka sumnja, uzima se mjesto glagola *dav* (dam) glagol *anav* (donešem) koji logički zahtijeva dativ. Tako imamo onda rečenice *an mande;* bukv.: donesi meni! *An mae!* donesi mi! Sve to sa značenjem: *daj mi!* Kako čudno onda zvući kad ja kažem svom sagovorniku koji stoji *preda mnjom na korak-dva:* *An mae goja čiri angrustin!* Donesi mi taj tvoj pr-

sten! — umjesto daj mi...! Ali, tu nema diskusije, to je potpuno »uhodana« lokucija.

Evo još mješovitih primjera. *So ka-dol ma vov man?* (Šta će mi on dati?) Bukv.: Šta će dadne me on mene? Dakle, u ciganskem redovno neglašeni, a tek zatim naglašeni oblik zamjenice kao u tom primjeru. Znači: *ma*, pa *man*. U makedonskom obratno, što je logičnije: *Mene mi dade*. (Meni mi je dao). — *O Del dja ma man lende*. Bog me dao kod njih (da budem). Bukv.: Bog je dao me mene kod njih. — *Ni dine ma man te xav*. (Nisu mi dali da jedem.) — *Okova đive dukhaja ma man mođi*. (Neki dan me zabolio stomak.) Bukv.: Onaj dan zabolio *me mene* moj stomak. Dakle, u ovim primjerima naporedna upotreba zavisnog i samostalnog oblika zamjenice u akuzativu.

Pa ipak, i pored kontrolnog sredstva, reduplikacije, postoji ponekad i dalje mogućnost nesporazuma. Evo i primjera. *Amare pheja na dava la*. Tu je značenje dvojako. Prvo: *Našu sestru* neću dati. To je opšti redovni akuzativ. Drugo: *Našoj sestri* neću dati. Ta je naša rečenica u dativu, ali je, prevedena na ciganski, u akuzativu, jer je posrijedi glagol *dati*, koji traži četvrti padež. Ako rečenicu prebacimo u plural, ostaće opet mogućnost nedoumice. *Amare phejen na dava len*. Naše sestre (odnosno *našim sestrama*) neću dati. Još jedan primjer udvajanja objekta. — *Saj deha ma će pheja man?* (Bi li mi mogao dati svoju sestru?) (Bukv.: Moći dao bi me tvoju sestru mene?) Od ovih šest riječi, četiri se nalazi u akuzativu.

ANAKOLUTIJA

To je pojava kad se svršetak neke rečenice ne podudara sa njenim početkom. Pa i samo ime tog fenomena ukazuje na njegovu neobičnu prirodu. Prefiks *an-* na grčkom znači *ne-* ili *bez-*, dok *akoloutheo* (ἀκολουθω) znači slijedim. Dakle, tu se radi o nedosljednosti. Prema tome, zbor je o nečemu što je inkonsekventno, dakle, nešto što ne može da se pomiri ili složi s nečim da koegzistira. *Akolouthos* (ἀκολουθως) znači *slijedeći* (onaj koji slijedi) ili *sljedeći* (tj. idući).

Gov raklořo kahko hi vov? Čiji je ovaj dječak? Da nešto nema one zamjenice *vov* na kraju, otpao bi i zarez, a rečenica bi na ciganskem normalno tekla i glasila bi bukvvalno: Onaj dječak, čiji je on? A kad odbacimo rječcu *on*, ostaje rečenica: Čiji je onaj dječak? — *Jekh gomi, multi tar lehcí rakli*. Bukv.: Jedan čovjek, umrla je njegova kćerka. Obično je prva rečenica nepotpuna, jer je nedorečena, dok je druga samostalnija. — *Mo cirvořo, avilo lese ladžo*. Bukv.: Moje kumče, dođe »mu« stid.

An mae gole grasteh, kaj hi gov petalo katar lehko prno. Bukv.: Daj mi onog konja što je ova potkovica sa njegove noge. Tipično ciganska stilistička konfuzija. *Čorindo e drahka, dija leh mrtik o balamno*. Bukv.: kradući on grožđe, zgrabio ga je vlasnik. Premda razumijemo šta se kaže, odmah smo primijetili da svršetak nije prisnije vezan sa početkom. — *Ačhili lehcé jekh čhej, hi la rom*. Bukv.: Ostala mu je jedna kćerka, jest nju muž, tj. ima muža. Prekid koji je obilježen zarezom zaista je nerazumljiv, ali je ipak uobičajen. Tu je trebalo ubaciti samo rječu *koja*. Tu nije samo trenutna indolencija ili telegramski stil, to je osveštana i sankcionisana navika. Valja se s time pomiriti.

Gaja von trin džene phirindo, istardah len e jrat ande plajin. Bukv.: Tako oni trojica idući, uhvati ih noć u planini. Ovdje obje rečenice imaju glagol, a to ublažava prekid misli. *Gov čhavo prastando vošesa, phařadili lesi bul.* Bukv.: Ovaj dječak trčeći šumom, pocijepao se njegov tur. I ovdje je uslijedio iznebuha anakolutski skok. — *Gov bajatici, pher-dilo lehko mujoro dandorenca.* Bukv.: Ovo djentence, napunila mu se us-tašca zubićima. Ove nježne riječi svjedoče o poslovičnoj ljubavi Cigana prema njihovoj djeci. — *Mo papici, vov teljardilo tele pe len.* (Moj dedica, on se spustio dolje na rijeku.) Prekid je ovdje vrlo blag, a da je slučajno izostala zamjenica *vov*, otpao bi i zarez, pa bi rečenica tekla sasvim normalno.

Me, tradindo e dromeha, čalade pe ma e čhindarde. Bukv.: Ja, vo-zeći drumom, udariše na me koljači. Riječ *čhindardo* (zaklan) ima pa-sivan oblik, a aktivno značenje: *koljači*. Da objasnimo. U ciganskom nema aktivnog aspekta part. preterita, već postoji samo pasivni, koji uz to ima i jedno vrlo aktivno zaduženje. Konkretno, od glagola *čhindarav* (zakoljem) glasi part. pret. pasiva *čhindardo* (zaklan). Taj oblik zadržava svoju pridjevsku prirodu i onda kada, kao što je vrlo rijetko slučaj u ciganskom, u određenim uslovima zamjenjuje particip prez. *čhindarin-do* (koljući). Ova riječ, *čhindardo* može da znači *koljački*, a, pošto se u ciganskom, po pravilu, svaki pridjev može da poimeniči, ta riječ ujedno znači i *koljač*. Inače, riječ *čhindardo* izgleda, i to samo izgleda, kao da je sažeta od *čhindarindo* (koljući).

Gola xoljariki čhibale, si lenca sarsavesa jagali. Bukv.: Ovi ljuti Šćiptari, ima s njima, kako s kojima, puške. To znači ... imaju svi puške. Kao svaka anakolutija, tako i ova nas podsjeća na galsku konstruk-ciju. — *Gov prligano, hi leh po di inja bibande manuša.* Bukv.: Ovaj si-ledžija jest njega na duša devet nevinih ljudi. Poslije anticipiranog sub-jekta, imenice u nominativu, javlja se odgovarajuća zamjenica u akuza-tivu kao sastavni dio formule koja izražava pojам glagola *imati*.

Poslužićemo se sada sa nekoliko primjera u vezi sa glagolom *mol* (vrijedim, važim), koji je inače skroz defektivan, jer ima samo oblike prezenta i preterita, *mol i mola*. To je inače rijedak glagol i, čini mi se, sve se manje čuje. Često ga pogrešno upotrebljavaju, između ostalog, i u vezi sa anticipacijom. Ukazaćemo na pravilnu upotrebu, a dotači ćemo se i slučajeva gdje se očigledno griješi.

Goja tatardi mol la gurve. (Ona peć vrijedi »vola«.) Vidi se da gla-đol *mol* (vrijedi) traži, kao i kod nas, objekat u akuzativu. Tu se radi o anticipaciji, jer se kao što vidimo zamjenica *la* vraća na subjekat *tatardi* koji se kao i ta zamjenica *la* ovdje javlja u akuzativu. Ako želimo, može-mo se i odreći anticipacije i da odbacimo zamjenicu *la*, tako da nam ostane pravilno sastavljena rečenica *Goj tatardi mol gurve*.

Man ni mol ma khanči. (Ja ne vrijedim ništa.) Bukv.: *Mene* ne vri-jedi *me* ništa! — *Me ni mol ma ni dopaš lulava thuvalo* (Ja ne vrijedim ni pola lule duvana.) Ovdje je mjesto anticipirane naglašene zamjenice *man* (mene) stavljena lična zamjenica *me* tj. ja. — *Me mol le, o Del phučel tu gaći.* (Ja vrijedim, Bog te pita koliko.) Ovo bi trebalo možda bolje bukvalno prevesti: Ja ga vrijedim... Vidi se da ovdje nema do-voljno dosljednosti. Treba reći: *Me man mol*. Ja *sebe* vrijedim!

Gav kuč bař mol leh šel milje. (Ovaj dragi kamen vrijedi sto hiljada.) Smisao rečenice se neće mijenjati ako izbacimo zamjenicu *leh*. Ono *leh* se odnosi na *bař*. U zapadnogurbetskom anticipacija se, izgleda, javlja jedino uz glagol *mol*, što se jasno vidi u prethodnom primjeru. *Leh ni mol leh niso.* (On ne vrijedi ništa.) *Araći mola le but.* (Juče je vrijedio mnogo.) — *Lačhi kavćoři mol la sumnakaj.* (Dobra kapljica vrijedi zlata.)

Von mol len dešen, a amen biše dženen. (Oni vrijede deset, a mi dvadeset ljudi.) — *Len mol len but galbeja.* (Oni vrijede mnogo zlatnika.) Ovo je sasvim pravilno obavljena anticipacija u zapadnogurbetskom, jer zamjenica *len* se dvaput pojavila. Potpunosti radi treba još na čelo rečenice, ispred rječce *len*, staviti zamjenicu *von*. Tako bismo dobili anakolutsku konstrukciju: *Von, len mol len but galbeja.* Bkv.: Oni, njih vrijede ih mnogo zlatnika. — *Gala udara ni mol len pandž parave.* (Ova vrata ne vrijede pet para.) — *Kaja džukhljori mol la love bare.* (Ova kujica vrijedi pare velike.)

Anticipacija može da se javi i u oblasti *dativa*. *Mae šaj avel gova, mande.* (To mi može biti, tj. toliko mi je dosta.) Makedonski: *Mene mi* (skraćeno: *men'mi*) *stiga tolkova.* Termin anticipacija ima različite vrijednosti. Tako se anakolut u ciganskom može donekle shvatiti kao njena podvrsta. *Tumare phejače pelo laće pharipe.* Bukv.: Vašoj sestri je palo teško. Tj. teško joj je bilo.

Opširno smo se već pozabavili s glagolom *dav*, tj. dam. Dok on u svim jezicima valjda traži dativ, u ciganskem on zahtijeva akuzativ. Npr. rumun.: *iți dau tie.* (Ti dam tebi). Cigan.: *Tu dav tut.* Bukv.: *Te dam tebe.* Ili, maked.: *Jaz tebe ti dadov.* Cig.: *Me tut dijem tu.* Bukv.: *Ja tebe dadow ti.* Maked.: *Ti mene mi dade.* Cig. *Tu man ma dijan.* Bukv.: *Ti mene mi dade.* Dakle, kao u makedonskom. — *Tumen našti den ma man.* Bukv.: *Vi ne moći date me mene.* To znači: Vi mi ne možete dati.

Akuzativska rekcija glagola *dati* može dovesti do teških nesporazuma. Sljedeća rečenica može da ima dva suprotna značenja: *Von dije e Gadže e džuvlja.* To može da znači: 1) Oni su predali *Turčina Turkinji*. Ili, obratno, 2) *Oni su predali Turkinju Turčinu.* A to je sve zato što cig. glagol *dav*, kao što je već rečeno traži za se akuzativni objekat i za onog kome se nešto daje, i za ono što se nekom daje.

Nakhlo jekh brš, o thagar, lehko čavo, sar najtalo. Bukv.: Prođe jedna godina, car, njegov sin, kako nema ga. Ispreturnan red riječi. Tu se gramatičke konstrukcije iznenada mijenjaju. Ta gurbetska rečenica na arlijskom glasi: *Nakhlo jek breš, o thagar, nane les leskero čavo.* — *E bokoli, praxosar la ande xovoli.* Bukv.: Pogaču, zapretaj je u suprašicu (ognjište). Objekat isturen naprijed, zatim glagol, pa zamjenica. — Vidimo da su ovi primjeri mješovite prirode, anticipacija i srodne kategorije anakoluta, i dr.

Voj, hi la te umbladol. (Ona ima da se objesi.) Bukv.: Ona, jest nju da objesi se. Ta rečenica može kao i u nas da ima dva značenja. Prvo, ona ima (tj. mora) da se lično objesi. Drugo, ona ima da bude obješena. Sintetičkom obliku *umbladol* odgovara analitički *umblavel-pe.* — *O čavoro, anjekhdrom phađili lesi lindra.* Bukv.: Djecačić, najedanput razbio se njegov san. I tu vidimo kratak prelom u strukturi rečenice.

Daćemo sad malu zbirčicu mješovitih primjera iz slobodnog života čergaša koji se kreću po živoj prirodi. *Goda si jekh čar, savi meren latar e sapa.* Bukv.: Ova je jedna travka koja umiru od nje zmije. I to je jedan slučaj nepravilno sastavljenе rečenice. — *O krapeljici, bangardoji pojroji hi leh.* Bukv.: Škorpion ima savijen repić. Ovdje su sve riječi izrečene u deminutivu, i to zbog strahopoštovanja prema tom otrovnom stvoru. I ovdje imamo anakolut koji je inače redovna pojava u ciganskem, i to stilistička figura za isticanje, dok se u drugim jezicima najčešće smatra kao prekršaj protiv dosljednosti u izlaganju misli. Nijemci kažu pored *Satzsprung* (rečenični skok) još i *Satzenngleisung* (iskliznuće rečenice).

Go phuro šimijako, lehki pori sah čhindi, iklisto andar pi xiv. Bukv.: Onaj stari miš, njegov rep bijaše odsječen, izašao je iz svoje rupe. Dakle, iznenadni prekid u povezanosti osnovne rečenice i ubacivanje u nju jednog opisnog detalja. — *E šuklidica hi la šukljoče patroja.* (Kiselica ima kiselkasto lišće.) Od četiri riječi, tri stoje u deminutivu. To je većinom zato što naše riječi koje se završavaju na -ica, kao što je ovdje *kiselica*, Cigani rado prevode svojim deminutivnim nastavcima. A kad se već neka riječ, naročito subjekat, nađe u deminutivu, onda čergaši po nekoj inerciji mehanički trpaju i druge riječi u rečenici u deminutiv, ukoliko je to izvodljivo. Pogotovo onda kad se radi o životinjama, cvijeću i travkama, čergaši znaju da iživljavaju svoju ljubav prema njima u tepanju i nježnostima.

Pe pi lundlasto čhiboři, o čoprtano hi leh sanore krligujrica savenca vov ikaljol a čermoren. (Na svom duguljastom jezičiću djetlić ima tanahne kukice kojima on vadi crviće.) Slično kao i u prijašnjoj rečenici, i ovdje sve vrvi od mažnje i milovanja. Opet se jedna pojava ponavlja. Kad bismo, naime, dvočlani izraz *hi leh* (bukv.: jest njega ili je ga) pisali zajedno i kad bismo ga, ne vodeći računa o njegovom složenom porijeklu, shvatili kao jednu riječ, kao odgovarajuću našoj riječi *ima*, dobili bismo sasvim normalnu rečeničnu konstrukciju.

Evo i nekoliko arlijskih rečenica. *Jekh phuro sin'ole trin čhaja* (Starac ima tri kćeri.) — *I terni čaj, oj ka-isi la bare kasave.* (Mlada cura će imati velikih para.) *Adale phralende ulo lende jekh lengero amat.* (Kod one braće bio je jedan njihov drug.)

Uzmimo i jedan slučaj iz ščiptarskog jezika. *Im at ai sot erdhe.* (Moj otac, on je danas stigao.) Dakle, anticipacija. Na zap. gb. ta rečenica glasi: *Mo dad, vov reslo ađive.* — Na kraju, jedan primjer za anakolut na jeziku naših španjolskih Jevreja (Sefarda) koji je takođe djelimično zahvaćen opštebalkanskim jezičkim supstratom. Rečenicu dajemo u fonetskom pravopisu. *El mansevu, li stuvu muj huarti esta koza.* (Momku je bila ta stvar vrlo teško pala.) Bukv.: Momak, njemu bijaše vrlo teška ova stvar.

II. POSTPOZITIVNI ČLAN

Određeni član u ciganskem može da se javi kao *prednji (prepozitivni) član* ispred neke riječi kao posebna čestica, partikula. Međutim, član može da stoji i na kraju riječi kao sufiks, a onda ga zovemo *zadnji*

(*postpozitivni*) član. Ovaj je porijeklom zamjenica (pokazna), a stoji iza imenice kao i prisvojna zamjenica. Zadnji član potiče još iz vremena kad su Gurbeti živjeli na istočnom Balkanu, gdje su ga preuzeli, po svoj prilici, iz rumunskog jezika. Prednji član je daleko rasprostranjeniji, pa ga nalazimo u mnogim jezicima, dok se zadnji pojavljuje samo u ograničenom broju jezika, kao, na primjer, u nordijskim, a naročito u balkanskim, što nas ovdje posebno interesuje. Postpozicija člana u gurbetskom govoru ima danas još samo istorijski značaj. Zadnji član ne zrači više nikakvom snagom. Kao i u drugim nekim jezicima, gdje postoji, on je čvrsto srastao sa prethodnom riječju s kojom čini nerazdvojnu cjelinu, ali u ciganskom on ne vrši više nikakvu deiktičku funkciju.

Broj imenica u gurbetskom sa umrtyljenim članskim nastavkom srazmerno je vrlo ograničen. Cigani su u svoje vrijeme, dok su boravili u zemljama istočnog Balkana, preuzeli izvjestan broj imenica, zajedno sa zadnjim članom koji s njima čini cjelinu. To je tamo tako bilo i prošlo. Međutim, kad su doselili u naše krajeve, funkcija toga fosilizovanog člana je sasvim prestala. Postoji mali broj turskih i slovenskih pozajmljenica za koje se ne može utvrditi kad i gdje su primile zadnji član.

Stanje je danas takvo da se zadnji član još samo mjestimično pomalo javlja, uglavnom, u vlaškim ciganskim dijalektima na sjeveroistoku Balkana. Dok se u zapadnogurbetskom on održava još samo tu i tamo kao beživotni privjesak bez ikakve funkcije, u velikoj grupi tursko-grčkih govora postpozitivnom članu, uopšte, nema ni traga. Izgleda da je prisustvo autoritativne osmanlijske vlasti onemogućilo jači uticaj vlaške jezičke podlage na jugu i istoku našeg poluostrva.

Kad govorimo o zadnjem članu imenica ženskog roda u gurbetskom, onda se prvenstveno radi o sufiksnu *-va*, koji je, inače, slovenskog porijekla, a koji se još i danas u tom svojstvu upotrebljava u bugarskom i makedonskom. Međutim, taj slavizam je identičan i sa rumunskim postpozitivnim članom-sufiksom: *ua*, kao, na primjer, u riječi *steaua* (zvezda), koja bez člana glasi: *stea*.

Dok prednji član stoji potpuno odvojen ispred riječi koju bliže određuje, dotle je zadnji član sufigiran, tj. pripojen odnosnoj riječi. Kako prednji, tako i zadnji član predstavljaju skraćene oblike oslabljenih pokaznih zamjenica. Riječi koje su Gurbeti negdje zajedno sa članom primili kao adstrat iz jezika domaćeg življa na istočnom Balkanu imaju i danas poseban status pozajmljenica, pri čemu zadnji član služi gotovo kao neki znak za raspoznavanje.

Po nekom nepisanom pravilu postpozitivni član kod zapadnih Gurbeta mogu da dobiju prvenstveno samo one riječi — pozajmljenice koje se završavaju na vokal. Na primjer: *dečermava* (starinski prsluk), *testarava* (pila), *hiljava* (podvala), i dr. Riječ *kazan* završava se na konsonant, ali ipak prima član *-va* i to preko veznog vokala *-a*: *Kazanava*.

Ovom prilikom ćemo se osvrnuti na pozajmljenice srednjeg roda na *-o* i *-e*, koje su Gurbeti preuzeli iz rumunskog. One redovno ne dobijaju članski nastavak *-va*, nego samo vokal *-a*, koji je zamijenio završetke *-ă* i *-e*. Tako onda imamo oblik *vrema*, mjesto vreme, *vadra*, mjesto *vadră*, sita, mjesto *sită*, *toamna* jesen, mjesto *toamnă*. Upor. rum. oblik *vreme* i istu riječ sa članom: *buna vremea!* Dobar dan! Upor. i šciptarski *erë* (vazduh), sa članom *era*, *kisha* od *kishë* (crkva), itd.

Ima manji broj pozajmljenica u ciganskom koje se javljaju čas sa zadnjim članom, čas bez njega. Npr.: *makina* (tj. mašina) i *makinava, mezava i mezetava* (meze, zakuska). Orientalizmi koji se završavaju na vokal -e zamjenjuju ga vokalom -a i na to nadovezuju član -va. Npr.: *ćebava* (ćebe), *dugmava* (dugme), *perdava* (zastor) od perde i dr.

Ako se neka riječ već završava na -va, ona ipak prima član -va. Onda ona zvuči pomalo čudno, jer liči na mucanje. Npr. *baklavava* (baklava, slatka pita), *kahvava* (kafa) itd. Evo i jedne brzalice. *So sem pe beljava, naj ma khanč hasnava katar e sarmava thaj gaj baklavava.* (Što sam na belaju, nemam nikakve koristi od te sarme i te baklave.)

U toku vremena primio je zadnji član -va i jedan vrlo mali broj srpskohrvatskih riječi: *zavrzlamava, maglava*, itd., ali to se tako kaže više u šali. Spomenimo i riječ *kaldrmava*, što je grecizam *kalos dromos*. Dodatajmo da se pozajmljenica na -va završava u deminutivu na -vica. Npr.: *pendžeravica* (prozorići).

Uz ova tumačenja možemo dati i koji praktični primjer u rečenici. *Kana avili laće vađava, voj bijandah.* (Kad joj je došla vada, tj. rok ona je rodila.) *Mangle e thagarehtar te del khanči sadakava.* (Molili su »od cara« da dade kakvu milostinju.) *Von resleha e arabavicenca.* (Oni bijahu stigli s malim kolima.) *O rat hi lole bojavako.* (Krv je crvene boje.)

Kad govorimo o članu vlaškog porijekla, možemo uzgred istaći i pojavu da se u nekim našim prezimenima, naročito u zapadnom, planinskom, dijelu naše zemlje susrećemo sa prezimenima u kojima naziremo nadimke vlaškog porijekla, često podrugljivog značenja, a koji se sastoje od imenica i zadnjeg člana muškog roda. U vlaškom (tj. rumunskom) postoji, između ostalog, i oblik člana za muški rod koji se završava na -ul (koji vjerovatno odgovara lat. pokazanoj zamjenici *ille*, tj. onaj), što ima deiktički značaj. Naša prezimena. *Drakula* (od rum. *dracul* tj. đavo). *Furtula* (od rum. *furtul*, tj. krađa), *Žakula* (od rum. *jac*, čitaj žak, tj. plijen) itd. Nadimaka sa sličnim nastavcima nalazimo i među vlaškim Ciganima. Na pr.: *Bakula*, i dr.

PREPOZITIVNI ČLAN

Pošto su Cigani prednji član primili, po svoj prilici, na Balkanskom poluostrvu, potrebno je da se osvrnemo i na tu pojavu, a to utoliko više što je on lokalno obojen i što je vitalan. Prednji član ima na Balkanu samo ščiptarski i novogrčki jezik, a od naroda, kasnijih došljaka, ciganski, zatim i španjolski koji su ga sobom donijeli. Prednji član nemaju srpskohrvatski, bugarski i makedonski, dakle, slovenski jezici, a nema ga ni rumunski.

Cigani su primili prednji član od domorodaca na jugu i jugozapadu Balkana. Za razliku od zadnjeg, prednji član je odvojen od riječi koju prati i određuje. On ne nosi naglasak, već se naslanja na odnosnu riječ s kojom u izgovoru čini jednu cjelinu. Ponekad, kad se desi da treba nešto naročito naglasiti i precizirati, član ustupa mjesto pokaznoj zamjenici, od koje je starinom i postao.

U gurbetskom je promjena člana vrlo prosta, ali ne i tako jednostavna kao, na primjer, u mađarskom, gdje postoji samo jedan jedinstveni oblik, jer Mađari, kao ni Turci, nemaju gramatičkog roda. Tom prilikom sjetimo se da u engleskom postoji takođe samo jedan oblik za član. U vezi s tim ukazaćemo na jednu vrlo interesantnu pojavu u govoru zapadnih Gurbeta, gdje postoji pored ostalih i po jedan zajednički oblik za oba roda i oba broja pokazne zamjenice *gav* i *gov*, koje su na najboljem razvojnom putu da zauzmu mjesto prednjeg člana.

Rječica *gav* razvila se iz punog oblika *godava*, a znači ovaj, ova, ovo, ovi, ove, ova. Od oblika *godova* razvio se sažimanjem i skraćivanjem onaj oblik *gov* sa respektivnim značenjima onaj, ona, ono, oni, one, ona. Puni oblici *godava* i *godova* sve se manje čuju.

Sve imenice u svim padežima oba roda i oba broja imaju u gurbetskom članski oblik *e*, a mjestimično *i*. Izuzimaju se one imenice muškog roda koje imaju članski oblik *o* u nominativu sing. i u »mrtvom« akuzativu sing. Ne treba, naravno, posebno ni isticati da se rod imenica u ciganskem ne podudara svuda sa rodом imenica u drugim jezicima. Recimo, riječ *sap* je imenica muškog roda u ciganskem, a odgovara našoj riječi *zmija*, koja je ženskog roda.

U vezi sa navedenim oblicima člana u gurbetskom, treba naglasiti da se u pojedinim ciganskim dijalektima tursko-grčkih i vlaških govora upotrebljavaju i drukčiji oblici, a naročito u kosim padežima. Tako se u nekim arlijskim dijalektima isti članski oblik može javiti u oba roda imenica. U sljedećoj arlijskoj rečenici obje imenice, jedna u nominativu singulara, a druga u akuzativu plurala, imaju član *o*: *O raklo pijel o čučija laćire.* (Momak »pije« dojke njene.) Gurbeti bi rekli: *O raklo pijel laće čuča.*

U tom arlijskom dijalektu član je isti u nominativu oba broja. Npr.: *O Das* (rajetin), *o Dasa* (raja). *O phirno* (majstor), *o phirne* (majstori). *O čhora* (brada). U gurbetskom stoji u kosim padežima sing. svuda član *e* mjesto *o*. U makedonskim ciganskim govorima nailazimo i na članski oblik *a*. Evo i nekoliko primjera. *Frdinda a sape aso orlija.* (Bacio je zmiju pred orlove.) Gurbetski bi se to reklo: *Čhudijah e sapeh e orlondē ili: angla a orlujra.*

On ande a penja. (Oni su doveli sestruru.) Gurbetski se to kaže: *Von ande e pheja.* *O raktja e purjačera vičinen a čaven.* (Kćeri bakine dozivaju momke.) Gurbeti bi to preveli ovako: *E phujrače raktja den muj e čhaven.*

Navećemo i koje primjere za članski oblik *la* koji važi za kose padeže u vlaško-ciganskim govorima. *Vo si o piramno la gažijako.* (On je ljubavnik žene.) Na gurbetskom to glasi vrlo slično: *Vov si o phiravno e gadžako (džuvljako).* *Naš, ka-mudaren tu la bařanca.* (Bježi, oni će te kamenjem umlatiti.) Na gurbetskom: *Naš, ka-mudaren tu a bařenca.*

Članski oblici u pojedinim padežima

Prednji član može da stoji pred imenicama (i pridjevima) u svim padežima, osim u vokativu.

1) *Nominativ:* *Eke o muroj, naš!* Evo vampira, bježi!

2) *Genitiv*: *Bi e mohko* (Bez obraza.) Predlog *bi* traži uvijek genitiv, a genitiv od *muj* (obraz) u zap. gurbetskom je *mohko*. Kad izbacimo član *e*, a dvije riječi sastavimo, imaćemo složenicu *bimohko*, koja kao imenica znači bezobraznik, a kao pridjev bezobrazan. A genitiv od genitiva *bimohko* (ili *bimujehko*) jeste bimohćirehko (ili bimujehćirehko) bezobraznika. Genitivni oblici imenica u ciganskom mogu automatski postati pridjevi. Npr.: *E jračako*. To je genitiv imenice *noć*, dakle, *noći*. Ujedno to je i pridjev, *nočni*, i prilog, *noću*, ili opet imenica, *nočnik* (prikaza).

3) *Dativ*: *Bičhaldem lende šax*. (Poslao sam im kupusa.) A kad ubacimo član *o*, dakle, *o šax*, onda objekat postaje određen, *kupus*. *Voj dijah-pe godi e ruvehke thaj izdrajah*. (Ona se sjetila vuka, pa je zadrhtala.) Tu postoji izvjesna divergencija. Za razliku od našeg jezika, u balkanskim jezicima, u koje se ubraja i naš ciganski, postoje bliski međuodnosi između genitiva i dativa, koji se onda katkad uzajamno ispomažu. U prethodnom primjeru u ciganskom: sjetila se *vuku*, mjesto našeg *vuka*. Kod nas se rijetko uzima dativ mjesto genitiva. Npr., Cijena pšenici, itd.) U ciganskom postoje bliske dodirne tačke i između nominativa i akuzativa.

4) *Akuzativ*. — *E manušeň šaj astarel dar golehtar*. (Čovjeka može uhvatiti strah od toga.) To se odnosi na jednog određenog čovjeka. Naime, *e manušeň* je akuz. imenice o *manuš*. A ako sad zanemarimo član *e*, dobićemo rečenicu: *Nekog* može uhvatiti strah od toga. *Manušeň* je akuzativ zamjenice *manuš* (njem. *man*). Evo i jedne brzalice: *E Roma, e Romnja dije me romnja gov Romnja*. (Ej, Ciganine, Ciganke su moju ženu predale onoj Ciganki.) N.B. *Rom*, *Romni*, pisani velikim početnim slovom, znače Ciganin, Ciganka, a pisani malim: *rom*, *romni* znači čovjek, žena. Riječ *dije* (predale su) od glagola *dav* (dam) traže akuzativ.

5) *Vokativ*. — Člana nema u vokativu. Kad čujemo: *O, Miko!* to znači oj, Miko! Ono *o* nije član, već uzvik. Drugo je kad kažemo: *O Miko reslo*. (Miko je stigao.) Ono *o* je član, jer vlastita imena imaju obavezno član.

6) *Instrumental*. — Član tu često otpada, recimo, u priloškoj službi. Npr.: *Paraštujaha e Xoraxa džan ande khandiri*. (Petkom muslimani idu u bogomolju.) A evo jedan drukčiji slučaj: *Ciknidaha plečinta*. (Pita od koprive, bukv.: s koprivom pita.)

7) *Ablativ*. — Npr.: *E phuri zalsalji e bokhatar*. (Starica se zanjela od gladi.) U ulozi priloga, imenica se u ablativu često odriče člana. Npr.: *Astardam leh koratar*. (Zgrabili smo ga za vrat.)

8) *Prepozicional (lokativ)*. — Taj padež se javlja u postpozicionalnoj funkciji. Npr.: *Lehko muj sar e džukhlehte*. (Njegov obraz kao u psa.) *Phanglem o šolo kaštehete*. (Vezao sam konop za drvo.) Kad se nagašava materijalni karakter imenice, član može, kao što vidimo, i da izostane. *O pujo khandel sijrate*. (Srijemuž tukne na češnjak.)

Sa članom i bez njega

Gurbeti nisu uvijek dosljedni u upotrebi člana i često se kolebaju u tome. Član nije uvijek podjednako obavezan. Tako onda može da se

desi da ga na jednom mjestu u nekom rečeničnom sklopu ili nizu upotrijebi, dok ga na drugom, nekad s razlogom, izostavi. Da uzmemo ovaj primjer. *O paj tatar, o paj Šudrar, o paj ačhel paj.* (Vodu vari, vodu hlađi, voda, voda.) Ovdje, u drugoj rečenici, imenica *voda* javlja se najprije sa članom, dok je zatim, poslije glagola *ačhel* (ostaje) član prenebregnut, tako da ostane gola imenica *paj* bez člana. Ako to prevedemo na njemački, dobićemo nešto slično: *Das Wasser bleibt Wasser.*

Pogledajmo sada i ovaj slučaj. *Kam-avel šore phagarde.* (Biće razbijenih glava.) To može, pored ostalog, da bude odgovor na pitanje: Čega će biti? Odgovor, dakle, glasi: *Razbijenih glava.* Taj izraz obuhvata i izraze za količinu, jer može da se dopuni: Biće nekoliko (ili mnogo) razbijenih glava. Da se podsjetimo, i u nekim drugim jezicima otpada član poslije izraza za količinu. Izraz *kam-avel* (bukv.: *će bude*) jeste, kao što vidimo, oblik 3. lica *sing.* od glagola *avav* (budem). Nasuprot tome prvom dijelu rečenice koji stoji u singularu, drugi njen dio, dopuna, nalazi se u pluralu: *šore phagarde.*

Međutim, gore navedenu rečenicu možemo i ovim riječima izraziti: *Kam-aven e šore phagarde.* (Bukv.: *Će budu* glave razvijene.) To je odgovor na pitanje: Ko će biti razbijen ili šta će biti razbijeno? Odgovor glasi: Glave. Dakle, nešto što je tačno određeno, pa zato je onda tu i član na svome mjestu. Osim toga, pošto je sve određeno, onda se i glagolski oblik *biće* odnosi na 3. lice plurala, kao što se i dopuna nalazi u pluralu.

Sljedeće dvije rečenice su slične, ali ne i identične, sa one dvije prethodne. *Manglam te avel amen amala.* (Željeli smo da imadnemo prijateljâ.) *Manglam te aven amen amala.* (Željeli smo da imadnemo prijatelje.) A, zahvaljujući činjenici da glagol *avav*, pored značenja *budem*, znači još i *dodem*, možemo navesti i treću rečenicu: *Manglam te aven ame e amala.* (Željeli smo da dođu prijatelji). Tu smo izostavili rječcu *amen*, jer nije više zbor o glagolu *imati* koji traži akuzativ, *amen.*

Izostavljanje člana povlači za sobom i sjenčenje značenja, nijansiranje aspekata. *E čhavoreh hi o baro xas.* (Dijete ima veliki kašalj.) *E čhavoreh hi baro xas.* (Dijete ima velik kašalj.) Tu se, dakle, ciganski član lijepo može prevesti našim određenim vidom pridjeva. *Vov vaćarel o čaćipe.* (On govori istinu.) *Vov vaćarel čaćipe.* (On govori »istinito«, pravo.) Mjesto priloga u predikatu, Cigani često, gotovo redovno, upotrebljavaju apstraktnu imenicu bez člana.

Prebacivanje člana s jednog mjeseta na drugo može da povuče za sobom manje ili veće izmjene u značenju. Da vidimo. *Na te čoreh e devlehće divesa.* (Nemoj da kradeš božje dane.) *Na te čoreh Devlehće e divesa.* (Nemoj da kradeš Bogu dane.) Ovdje se i pravopisom mogu da podvuku razlike u značenju, tj. ako imenicu *Bog* (*Del*) želimo da pišemo velikim slovom. U prvoj rečenici ono *devlehće* znači božji, pa se može da piše malim početnim slovom, jer je pridjev. A u drugoj rečenici riječ *Devlehće* je dativ imenice *Del* (Bog), dakle Bogu, pa se stoga može pisati velikim slovom. U stvari, *Del* znači *Bog*, *Devlehko* je genitiv, *Boga*, u značenju božje, a *Devlehće* je dativ, Bogu.

Poznato je da se u mnogim jezicima u frazeološkim izrazima član često izostavlja. Npr.: *Voj avili čhejaha* (Ona je došla djevojkom, tj. kao djevica.) Instrumentalni izraz *čhejaha* ovdje je upotrijebljen figurativno,

pa je stoga i svoj član izgubio. *Voj avili e čhejaha.* (Ona je došla s djevojkom.) Odje se kaže da je neko žensko došlo u društvu s nekom djevojkom. Ovdje je jasno šta se kaže, jer nema prenosnog značenja, pa zato je odmah i član uskočio.

Thon muj te thon o muj. (Viknite da operu zube.) Glagol *thav* ili *thovav* ima dva različita značenja: 1) *metnem* ili *stavim*, 2) *thovav* znači *i perem*. *Thon muj* znači (oni viču. To je stereotipna glagolska lokacija, bukv.: *stavim* (ili *namjestim*) *usta* (ili lice, obraz). Kao stalani figurativni kompozitni izraz, on nema pravo na član. U drugoj rečenici objekat *muj* ima pred sobom član, što znači da rečenicu treba shvatiti u njenom osnovnom (a ne prenosnom) značenju. Znači, *thon o muj* odgovara našem: *peru usta*.

Kad 3. lice sing. glagola *sem* (jesam, sam), koje glasi *hi* ili *si* (je, jeste), zadrži svoje pravo značenje, onda se obično pojavljuje član uz imenicu. Npr.: *Kaj hi e Roma?* (Gdje su Cigani?) Ako se isti glagolski oblik *hi* ili *si* upotrijebi bezlično u značenju *ima* (*il y a*), on dobija partitivno značenje, tako da član nema pristupa. Npr.: *Kaj hi Roma?* (Gdje ima Cigana?)

Kad se ne upotrebljava član

Broj slučajeva kad se član izostavlja prilično je velik, ali mi ćemo navesti samo neke od njih.

1) Članom se ne služimo u *stalno složenim uzrečicama*. Npr.: *Nakhadi e kore bućendar!* Mani se čorava posla! Bukv.: čoravih poslova. — *Vov vaćardah mae sa sar phral phralehće.* (On mi je sve rekao kao brat bratu.) — *Andopaš parne divesehko gova čordinaljo.* (U po bijela dana ovo je ukradeno.) — *Del delengo.* (Bog bogova.)

2) Bez člana stoje *stalne zreke*. — *Vov hi laće guglo sar purumbjakhende.* (On je njoj prijatan kao luk očima.) — *Ujrado hi šorehtar dži khurdate.* (Obučen je od glave do pete.) — *Ačhilem laha muj an muj, jakha an jahka.* (Stao sam s njom lice u lice, oči u oči.)

3) Nema člana u *izrazima za mjere i količinu*. — *Na te čhoreh kaja brađi thud.* (Nemoj da prospeš ovaj čabar mlijeka.) — *Ikal jekh kotor mas andar kaja zumi!* (Izvadi komad mesa iz ove čorbe!) — *Maj palat andam tumende cijra love.* (Najzad smo vam donijeli malo para.)

4) *Gradivni izrazi* su bez člana. — *Amen sam bokhale marno, a eruva si trušale rat.* (Mi smo gladni hljeba, a kurjaci žedni krvi.) — *Pharav amende kaš thaj čalav jag!* (Nacijepaj nam drva i naloži vatru!)

5) U *nabranjanju* nema člana. Npr.: *Ke gov barvalo šaj malaveh xape, pipe, thaj sovipe.* (Kod ovog gazde možeš naći jela, pića i konaka.) — *Ande amaro gav šaj arakheh, Das, Palmake thaj Xoraxa.* (U našem selu možeš naći Srba, Hrvata i Muslimana.)

6) *Člana ponekad nema u naslovu i u početku priče.* — *Mahrime thaj Mahrimni, saha len raklo.* (Seljak i seljanka imali sina.) — *Saha čuće jekh paramičici, Gadžoro thaj džuvljoři.* (Bila ti jedna pričica; Mužić i ženica.) — *Hine kaj hine paramizi.* Bukv.: Bila gdje bila pripovijetka. Ovo je na konopljarskom dijalektu u gornjem Pomoravlju. De-minutiv upotrebljavaju često bez potrebe.

7) *U kompozitnim glagolima i verbalnim lokucijama* objekti stoje redovno bez člana. Npr.: *Kana voj dijah leh e palma, lako džungalo rom dijah la palma.* (Kad mu je ona pružila (dala) ruku, njen pogani muž svezao joj je šamar.) U prvoj rečenici ima član: *dijah e palma* (dala mu ili pružila ruku). U drugoj, to jest, glavnoj rečenici nema člana, što znači da se tu radi o stalnom stereotipnom složenom glagolskom izrazu: *dav palma*, bukv.: *dam šaka!* Dakle, objekat u mrtvom akuzativu.

Voj del muj, a ni del o muj. (Ona vrišti, ali obraza ne da.) *Dav muj* (*Thav muj*) znači bukv.: *udarim* (ili *dam*) *usta*, tj. vičem, vrištim, itd. To je stalan glagolski izraz bez člana. *Dav o muj.* To je jedna obična rečenica. Subjekat proizlazi iz oblika predikata, a zatim slijedi član *o* i akuz. objekat. — Spomenimo i ovaj slučaj: *Ćerav bući* znači: radim (bukv.: činim rad). Kad ubacimo član *e*, dobićemo izraz *ćerav e bući*, što znači nešto naglašeno, kao: obavljam (ili: otaljavam) posao. — Posmatrajući slučajeve sa članom i njihove paralele bez člana, pruža nam se prilika da bolje uočimo i ocijenimo značaj i funkcije člana u ciganskim.

Vrlo su interesantni i slučajevi kod kompozitnih glagola koji označavaju radnje u vezi sa ženidbom, udajom, i dr. Tu su akuzativni objekti, okamenjeni, izgubili padežne oznake, odnosno oni su dobili oznake mrtvog akuzativa. *O dad mangel bori, pe čavořese romni.* (Otac prosi *sna-ha*, svome sinu žena.) — *Rodav rom* (Tražim muža) bukv.: tražim muž. A kad kažem: *rodav romeħ* (živi akuz.), to znači: tražim (nekog) čovjeka. Kad živi objekat pišem velikim početnim slovom: *Rodav Romeħ*, to znači: Tražim *Ciganina*. Može se reći i sa članom: *Rodav e romeħ*, ili *e Ċomeħ*, dotična značenja se ne mijenjaju. Zatim, ovaj slučaj: *Rodav romni* (bez člana, mrtvi akuzativni oblik). To znači dovedem ženu sebi (suprugu). A.: *Rodav e romnja* znači tražim neku ženu (*žensko*). *Rodav e Romnja* znači: tražim *Ciganku*.

Još neke napomene o upotrebi člana

Pošto u nas nema kategorije člana, mnogima od nas nedostaje osjećanje za član, uopšte. Evo nekih pravila za cig. član. 1) Iza naglašene ciganske zamjenice *sa* (tj. sav, sva, sve) stavlja se član. Npr.: *Sa e ođehtar.* (Od svega srca.) — 2) Iza zamjenice *sořo* (sav, sva, sve) ne dolazi član. Npr.: *Sořo tomna nakhadem pe lumňa.* (Svu jesen sam proveo po svijetu.) 3) Ispred *osnovnog* broja član stoji samo onda ako je taj broj naglašen. Npr.: *E trin pheja āele pala e trin phral.* (Tri sestre su pošle za tri brata.) — 4) Pred *rednim* brojem stoji uvijek član. Npr. *E paraštuj hi o pandžto dive ando kurko.* (Petak je peti dan u sedmici.) — 5) U nekim *složenicama* može se radi lakšeg izgovora *ubaciti član* između dvije komponente. Npr.: *Opašrat* (ponoć), *opašejerat*, bukv.: pola noći. *Opaždive* (podne), *opašodive*, bukv.: pola dana. — 6) Neki *veznici* mogu da se *skrate* i *sliju* sa članom koji stoji iza njih. Npr.: *Tho od thaj o, ve od vi e.* Veznici *thaj* i *vi* znače: *i* (franc *et*). To liči na slivanje veznika *vi* sa zamjenicom *amen* (*mi*). *V'amen franc.* znači: *i mi*.

Slučaj Gopta. Ti Cigani zovu se najčešće *Romci* ili *Lički Šijaci*. Njihov govor je najstariji ciganski govor u Jugoslaviji. Njihovo ime *Gop-*

ti (koje se sad već vrlo rijetko čuje) izvedeno je od osnove *Egypt*, odnosno Kopt. Imenom istog porijekla *Agypter* (ili *Sinte*) zovu se još i njemački Cigani u Jugoslaviji, čiji je broj sasvim neznatan. Ti nazivi su nastali tako što se u mnogim krajevima vjerovalo, a što se i danas vjeruje, da su Cigani porijeklom iz Egipta, pogotovo zato što su se dugo vremena izdavali za Hrišćane koji su pobjegli iz Egipta kao žrtve muslimanskih napadača.

U goptskom uopšte nema člana, dok je infinitiv vrlo vitalan. Obje te karakteristike su u suprotnosti sa starobalkanskim supstratom. Iz sljedećih rečenica ćemo razabrati da u goptskom nema člana (ni nekog posebnog oblika infinitiva, o čemu ćemo uskoro govoriti). *O beši ano draka.* (On sjedi u vinogradu.) — *Čaj dakeri avri.* (Cura čeka napolju.) — *Či buri po kašt!* (Metni odijelo na drvo.) — *Paravdum gad.* (Pocijepao sam košulju.) — *Šunen gomeža.* (Slušaju seljaci.) — *Čiv hulja ando puv!* (Sadi krompire!)

III. DATIV PRISNOSTI

Posebna funkcija dativnog oblika povratne zamjenice, *si*, predstavlja jednu od istaknutih zajedničkih odlika međubalkanskog jezičkog saveza. To je jedna jedinstvena, originalna pojava svoje vrste koja je rasprostranjena širom cijelog Balkana. Međutim, na čitavom području srpskohrvatskog jezika ta (gotovo samo po svome obliku) povratna zamjenica javlja se jedino u gornjem dijelu Pomoravlja u jugoistočnoj Srbiji, i to u jednom za sva lica oba broja jedinstvenom, sažetom obliku *si*.

Duži, puniji oblik te zamjenice, koji inače, kao što je poznato, glasi *sebi*, uopšte se ne pojavljuje u Srbiji u tome svojstvu. Ta lokalno srpska, a opštebugarska i opštemakedonska rječca *si* javlja se povremeno, i u određenim prilikama, isključivo u toj službi, kao pratilja glagola. U skladu sa tim njenim stegnutim, bezličnim (sveličnim) i nenaglašenim oblikom jeste i njeno značenje koje nam ponekad izgleda nejasno.

Nasuprot tome, njeni ciganski partnerci istog značenja nastupa u ličnoj ulozi. Drugim riječima, ona se javlja za svako lice u posebnom obliku, u svojoj dužoj morfološkoj varijanti, a u naglašenom vidu. To nam potvrđuje činjenicu da je fenomen dativa prisnosti uhvatio dubokog korijena u ciganskem jeziku. Ipak moramo napomenuti da Cigani nisu dosljedni u upotrebi toga dativa, pa ponekad znadu da skrenu u raskorak sa praksom u ostalim jezicima. Tako se ni ciganski dativ ne podudara u svemu sa praksom u balkanskim jezicima.

Ovdje treba dodati da u kajkavskom govoru hrvatskog jezika postoji isto tako jedan skraćeni zamjenički oblik svoje vrste koji glasi *si*, a nosi izrazito dativno značenje. Međutim, čim ta zamjenica treba da ponese naglasak, ona će se pojaviti u odgovarajućem dužem obliku, *sebi*. Pri tome se značenje zamjenice ne mijenja mnogo, ali zato ona gubi sašvim prizvuk familijarnosti.

Oblici lične zamjenice u službi dativa prisnosti glase u gurbetskom (srpskociganskom): *Mande* (meni), *tuće* ili *ćuće* (tebi), *lehće* ili *lešće* (*leše*, (njemu)), *laće* (njoj) *amende* (nama), *tumenđe* (vama) *lende* (nji-ma), a za 3. lice povratni oblik glasi *pehće* (*pešće*, *pese*), što znači *sebi*.

Njihovi kraći, nenaglašeni oblici u zapadno-gurbetskom glase: *mae, će, amee i tumee*. Vidimo tu da se u trećim licima oblici povratne zamjenice ne skraćuju. U čergaškim govorima sačuvani su oblici koji nisu prošli kroz proces palatalizacije. To su: *mange, tuke, peske, amenge, tumenge, lenge*.

Dativni oblik zamjenice u ciganskom i bezlična enklitička si u srpskom obilježavaju jedno prisnije unošenje subjekta i učestvovanje njegovo u nekoj radnji ili nekoj djelatnosti. Isto tako oni simbolišu pažljivo posmatranje nekog stanja koje vlada i za koje postoji zainteresovanost. Pustimo najzad da i primjeri govore.

Amen čeras amende svato. (Mi razgovaramo.) — *Me xav mo čam-blo.* (Ja jedem svoj hleb.) — *Pi čuće cijica šudro paj!* Popij malko hladne vode! — *Kama-das amende muj jekh kafavica.* (Mogli bismo zvati sebi jednu kaficu.) Bukvalni prevodi ovih rečenica u kojima dominira atmosfera dativa prisnosti i bliskosti učiniće nam se i blijadi i tudi, jer u srpskohrvatskom nema za to ekvivalenta. Ti prevodi glase: *Mi pravimo nama vijećanje. Ja jedem mi moj hleb. Popij tebi malo hladna voda. Mogli bismo viknemo nama jedan kafica.*

Bukvalan prevod koji ne može uvijek biti i potpuno adekvatan, odgovara više duhu ciganskog ili nekog drugog balkanskog jezika. Čovjek koji dobro poznaje ciganski jezik može lično da uživa u ljepoti tog popularnog i ponekad srdačnog dativa. Inače, naš dativ predstavlja za našeg prosječnog čovjeka jedan suhoparan padežni oblik.

Neki govore o njemu kao o dativu srdačnosti. Međutim, u ciganskom taj se termin ne smije automatski primjenjivati, jer se tu ne radi uvijek samo o normalnim radosnim zbivanjima, već i o neprijatnim događajima, koji ne odišu nekom srdačnošću. Evo, recimo, jednog karakterističnog primjera. *O džungalo ruv čhindah o krlo e bakrijače thaj xuk-lah te phařavel pehće lako mas, kotor po kotor.* (Opaki kurjak pregrizao je ovci grlo i navalio da joj kida meso, komad po komad.) Sintagma *phařavel pehće* znači raskida na tenane. Tu zaista nema srdačnosti, nego je riječ o krvoločnom kurjaku koje se *koncentrisao* na svoj posao koji obavlja »savjesno«.

Uzmimo još koji primjer. *Dža-tar tuće!* (Odlazi!) Čini mi se da u ciganskom jeziku postoji tu neka finesa. Po određenoj logici dativ zamjenice u ciganskom češće prati one glagole čije su radnje trajnije, što se vidi i iz navedenog primjera. Tu je čak i u prevodu upotrijebljen naš trajni glagol *odlaziti*. Nasuprot tome, uobičajena prosta formula imperativa *dža-tar*, bez dodavanja one zamjenice prisnosti *tuće*, treba da obilježava nešto što odgovara našem strožem izrazu *idi* sa vrijednošću zapovijesti *gubi se!*

Zamjenica u dativu kad se pridruži glagolu ukazuje redovno na izvjesnu koncentraciju subjekta koji uzima učešća u nekom zbivanju koje je obično trajnjeg značaja. Jedno takvo učestvovanje može da dostigne i stepen bliske prisnosti, pa čak i srdačnosti. Pogledajmo uz to i neke primjere. *Von gugle pašljona pe šeranda.* (Oni su se prijatno izlezavali na jastucima.) *O čhavoro sovel pehće.* (Dijete spava.) Međutim, ona naoko sasvim prosta dativna rječca *pehće* krije u sebi neki puniji sadržaj. Možda bismo ovaj primjer mogli prevesti riječima: Dijete čvr-

sto (ili slatko) spava. Ili vulgarno: Dijete zaspalo, pa ušećerilo. Makedonci bi lijepo rekli: *Deteto si spi*. Time je sve rečeno. Čovjek, zainteresovan, vidi prizor i samo konstatiše kratko. Ali, ona rječa *si* više govori od cijele jedne rečenice.

Ponekad nam se čini da je zamjenica *Si* u dativu nepotrebna, pleonazam, a to zato što sudimo po svojim mjerilima, pošto je mi u takvim prilikama ne upotrebljavamo. Međutim, ona ipak ima svoje opravdanje, jer je odraz osjećanja i utisaka koje izražavamo pomoću nje. Uzmimo jedan zgodan primjer. *Vov tatol pešće paša e jagori*. (On se grije uz vatriču.) Ona zamjenica *pešće* simbolisce prisnost isto kao i diminutiv *jagori* (vatrica). Dativ označava tu često neku staloženu radnju ili stanje bez nervoze. Npr.: *Von bašalen peske thaj đilaben*. (Oni »si« sviraju i pjevaju.) Dakle, čovjek pažljivo i smireno uživa u muzici). *Vov dikhel upre thaj e jakhenca prastel pehće pala e čiriklja save ujran e devleha*. (On gleda gore i očima prati ptice što nebom lete.)

Prateći govorni praksu, možemo utvrditi da se dativ prisnosti najčešće javlja u društvu sa glagolima kretanja. On unosi u ciganski ambijent duh familijarnosti i intimnu atmosferu. Sljedeći primjeri će nam to i potvrditi. *Me đžav mange, a tu dikh so kam*. (Ja »si« idem, a ti vidi šta ćeš.) Onu prvu rečenicu mogli bismo možda još bolje prevesti riječima: Ja, bome, idem,... *Voj đeli pese leste*. (Ona »si« ode kod njega.) A to bi se moglo prevesti i riječima: Eto, ona ode kod njega. *Maj palal amen avilam amenge*. (Najzad »si« stigosmo.) Tu skrećemo pažnju na sebe i naglašavamo da smo eto došli.

Tumen bešen tumee, a amen đžah-tar amee čhere. »Nišlije« bi to možda ovako preveli: Vi si sedite, a mi si idemo dom. Da bi prosječan Jugosloven mogao bolje shvatiti njansirana značenja obje rečenice, ubacićemo za ovu priliku riječ »lijepo«. Tekst će onda glasiti: Vi lijepo sjedite, a mi odosmo kući. *Ake, ov pale irizel peske kere*. (Eto, on se ipak vraća svojoj kući.) Tu jedan Arlija iz nekih svojih razloga zamisljeno prati nečiji povratak kući. Ali, on to čini samo u mislima, jer se još ne radi o stvarnom povratku dotičnog.

Voj phirdja peske ži la mijaz. (Ona »si« je hodala dopodne.) To znači da je ona svuda nekud hodala prijepodne. To je vlaško-ciganski. *Ha, đžah ameje!* (Hajde, idemo »si«!). *Haj te đžah ameje!* (Hajde da si idemo!) Prva rečenica je u imperativu, koji djeluje hladno i ozbiljno. Ali, kad ubacimo ciglu, jednu jedinu rječcu *te* (a to je naš veznik *da*), dobijamo drugu rečenicu, gdje se susrećemo sa prijatnim konjunktivom koji kao i dativ prisnosti često odiše ljudskom familijarnošću.

Kaj đžah tu tuće, a kaj đžan tumenđe? (Kuda to ti ideš, a kuda to vi idete?) Pošto je dativ prisnosti i tu prisutan, trebalo bi to prevesti nekim adekvatnijim izrazima, kao što su: Kud si to ubrdio (ili potegao)? — A evo i jednog frazeološkog izraza. *Vov đžal peske avri*. (On ima proliv.) »On si ide napolje«. Tu prisustvo dativa intimnosti ima i simboličnog značenja, pošto se radi o jednoj neprijatnoj pojavi, o neprilici intimnog karaktera.

Dativ prisnosti, kao zajednička odlika balkanskih jezika, postoji, naravno, i u rumunskom. Rumuni smatraju da upotrebo pomenutog dativa zamjenice svaka rečenica dobija veću izražajnost i da na taj način postaje jasnija. Naši ljudi ne misle svuda tako, jer su lišeni jednog spe-

cifičnog osjećanja za to. Istine radi treba ipak priznati da nam stvarno nedostaje izvjesna specifična potreba za jednim takvim aspektom prisnosti. S druge strane, srpskohrvatski jezik ima neograničene mogućnosti za izražavanje suptilnih finesa u jeziku, zahvaljujući svom izvanredno bogatom morfološkom fondu.

Mi toga nismo svjesni kao što ni onaj primitivni Ciganin ili neki drugi stanovnik Balkana kad se posluži dativom prisnosti nije svjestan da mu taj sitni stilistički ukras psihološki začinjava rečenicu. U vezi s tom tematikom htio sam jednom prilikom da sondiram poznavanje jezika jednog čergaša. Upitao sam ga zašto jedanput kažu *džav* (idem), a drugi put *džav mande* (idem »si«). On mi je kratko odgovorio: »*Tribuj te džaneh, amaleja, gaja perel amaro alav*«. (Treba da znaš, druže, tako ispada naša riječ.) I, poslije toga, bilo mi je sve jasno.

Možemo sada preći na proučavanje funkcije dativa prisnosti u službi glagola stanja. *Bešav mande* (sjedim si), bukv.: *sjedim mi*. Mjesto *mande* čuje se ponegdje i *mandi*, a u Bosni i *mae*. Sve tri rečenice koje nam svjedoče o jačoj afirmaciji subjekta glase onda na srpskohrvatskom samo kratko: *sjedim*. Vidimo, dakle, i tu da smo za jednu značajnu nijansu siromašniji od ciganskog i od ostalih balkanskih jezika. A sada dodajmo još jedan primjer, za koji smo našli i pogodan prevod. *Vov bešel pehće bi vorbako*. (On »si« sjedi bez riječi.) To bismo mogli još lješe prevesti riječima: Sjedi li, sjedi, ništa ne besjedi. Tu je koncentrisana pažnja usmjerena na jedno stanje koje se odlikuje trajnošću.

Iznijećemo sada neke slučajevе sa glagolom koji u gurbetskom glasi *sem*, dok se u drugim nekim govorima pojavljuje u malo drukčijim oblicima: *som, hom, sinjum, hinjom*, i sl. U svojstvu pomoćnog glagola on ima ista značenja kao i naš glagol *sam* ili *jesam*, dok kao potpuno samostalan on znači *postojim, boravim* ili *živim*. Na redu su sada i primjeri. *Tu san tuće čhere*. (Ti živiš kod kuće.) Bukv.: *Ti si tebi kući*. *Voj saha pehće lačhe*. (Ona je živjela dobro.) *Gola Roma, von sesa pese ando gav*. (Oni Cigani boravili su u selu.) Tu imamo slučaj *anakoluta* koji liči na anticipaciju na nivou nominativa. Naime, poslije imenice u nominativu slijedi neposredno odgovaraajuća zamjenica u istom padežu.

Uzećemo sada nekoliko primjera sa glagolom *ačhav* (stojim, stamem, ostanem, itd.). Njegovo osnovno značenje obilježava neko kraće ili duže stanje. Npr.: *Avertehara tu našti kam majbut ačheh tuće kathe*. (Prekosutra ti nećeš moći više ostati ovdje.) Bukv.: *Drugo sutra ti ne moći će više mnogo ostaneš tebi ovdje*. Ponavljam da nije naodmet, tu i tamo, dati bukvalan prevod da bi se čovjek lakše upoznao sa čudesnom strukturom ciganskog jezika.

Ači tuće lasa! (Ostani s njom!) Bukv.: *Ostani tebi s njom! T'ačhol peske sar s'uljo*. (Da ostane kao što je bilo.) Ovdje su dvije riječi apoftegorizirane. Prvo, u izrazu *t'ačhol* (da ostane) mjesto *te* stoji *t'*. Drugo, u izrazu *s'uljo* (što bilo) ono *s'* stoji mjesto *so*. Riječ *uljo* razvila se sažimanjem vjerovatno iz nekog drevnog oblika glagola, *ovav*, koji je mogao glasiti *ovilo*, a što i po obliku i po značenju odgovara gurbetskom *avilo* (bijše, je bio).

Evo i jednog primjera u kojem se naglašava da izvjesno stanje traje dugo, odnosno da stalno traje. *Ake trajis amende!* (Eto, živimo!

Eto, životarimo!) Bukv.: *Eto, živimo nama!* I u ovom, dakle, slučaju vidimo da glagol nije usamljen, već da je udružen sa dativom prisnosti s kojim je tjesno povezan. Ponovo osjećamo da nije posrijedi neka otrcana fraza koja je stereotipno prazna već da je riječ o trajnom doživljavanju nečega. Zainteresovani subjekat diskretno se unosi u ono što se u njemu i oko njega zbiva. *Soske a raklora roven pendē soro des?* (Što to djeca plaču cio bogovetni dan?)

Katkad je riječ o nekoj sasvim kratkoj radnji, a dativ prisnosti se ipak i tu nađe. Čuli smo ranije da on inače svojim prisustvom obično ukazuje na trajnost zbivanja. U takvom slučaju on preuzima zadatak da eventualno potkrijepi neku želju, da podupre kakav zahtjev, i sl. Pred nama su dva posebna primjera. *Tu naš čuće thaj dža-tar so majdur mandar!* (Ti bježi i odlazi što dalje od mene!) *Haćardem kaj vareso pharlah thaj jekhvaratar garudilem mae!* (Čula sam da je nešto puklo, pa sam se odmah sklonila.)

Da se usput dotaknemo i glagola *dikhav* (gledam, vidim, nastojim, itd.). Ako mu se sada pridruži zamjenica u dativu prisnosti, dobićemo izraz *dikhav mande* (*Gledam »meni«*). Nišlije bi kazali: *gledam si*. Tako tu dobijamo čitav niz srodnih značenja koja sva odišu staloženom atmosferom pribranosti: *Posmatram, motrim, ispitujem, razgledam, gledim*, itd. Prisustvo dativne zamjeničke rječice govori nam o nekom produženom stanju koje je nerijetko vezano sa prijatnim osjećanjem udobnosti i lagodnosti. Npr.: *Vov dikhel pehće thaj dikhel.* (On posmatra.) Bukv.: *On gleda sebi i gleda*, a to je ono naše: *Gleda li, gleda!* Kao što se naša rječica *li* javlja samo jedanput iza prvog glagola *gleda*, tako se i ciganska rječica *pehće* pojavljuje samo iza prvog glagola *dikhel*. U tim frazama se i u ciganskom daje na znanje da je čovjek zaokupljen samim sobom i onim što ga okružuje. To je ono »nišlijsko«: *On si sedi i si gledi*.

Dok smo mi Jugosloveni prinuđeni da toplinu atmosfere dočaramo raznim opisnim sredstvima, dotle, kao što znamo, balkanski jezici i ciganski jezik raspolažu jednim omiljenim familijarnim jezičkim sredstvom — dativom prisnosti, koji je tome svijetu prirastao za srce. Međutim, naš jezik ima s balkanskim jezicima i izvjestan zajednički fond konvencionalnih vokativnih uzrečica koje sve zrače bliskošću. Ti djelići svakodnevног prostorsrdačnog razgovora koji nas međusobno povezuju jesu: *more, rođeni, bre, bołan, voljeni*, i dr., mada nisu svi i melodični. Vidimo, dakle, da oni odreda zrače društvenošću. Na ciganskom oni glase: *amaleja, kamleja, bijandije* itd.

Možemo se sada dotaći i najčešćeg glagola ciganskog *ćerav* ili *kerav*, koji znači: *činim, radim, pravim, rodim*, itd. On je ujedno i onaj glagol koji najviše služi za obrazovanje kompozitnih glagola. *Ćer bući!* znači: *radi!* a *ćer tuće bući!* ili *ćer bući tuće!* više je opisno i naglašeno, sa značenjem *obavljam posao!* *Vov ćerel pehće bući.* (On radi.) Bukv.: *On čini sebi posao.* Ono »si« radi, to ne znači da on sebi radi, nego da on »gleda svoj posao i radi«. Predao se čovjek poslu. Ono »si« signališe da je on prionuo na rad, kao što će svojski prionuti na odmor, kad bude vrijeme odmoru, ili kao što bi on rekao: *kana avela te ačhadol pehće.* Tu, zaista, nema mnogo povratnog, za razliku od kajkavskog *si* (od *sebi*).

Rečenicu: *On radi sebi* ne možemo prevesti na ciganski riječima: *vov čerel pehće bući pehće*, jer gdje već ima jedan obični dativ, u toj rečenici, po pravilu, nema mjesta dativu prisnosti. Stoga ćemo ono zadnje *pehće* izostaviti. U takvom slučaju mi ćemo se poslužiti odgovarajućom prisvojnom zamjenicom, *pi* ili *piri*, što znači *svoja*, jer je imenica *bući* ženskog roda. Dakle: *Vov čerel pehće pi* (ili: *piri*) *bući*. (On radi svoj posao.) To, naravno, nije sasvim isto, ali za nevolju može dati ruke.

U vezi sa izloženim primjerom možemo podvući činjenicu da dativ lične zamjenice može da bude zamijenjen prisvojnom zamjenicom. To važi za balkanske jezike, a za ciganski još ponajviše, jer je to u Cigana česta pojava. Mi »si« radimo naš posao — ne može se prevoditi ovako: *Amen čerah amende bući amende*. Tu treba brisati ono zadnje *amende* i zamjeniti ga prisvojnom zamjenicom *amari* (naša). Dakle: *Amen čerah amende amari bući*. (Mi si radimo naš posao.) Ako se u svakoj od dvije blisko povezane rečenice javlja po jedan isti oblik dativa prisnosti, to se neće smatrati greškom. Npr.: *Von tharde peske jagori hem bešle peske te xan peske*. (Oni su naložili vatrnu i sjeli da jedu.) *Vov dichel peske sar kam-thovel mae piljugo thaj te phukavel peske pe ma*. (On gleda samo kako će da mi podapne kuku i da baci klevetu na mene.)

Rječca *pehće, pešće, peske, pese*, dativni je oblik povratne zamjenice koja se u akuzativu javlja u obliku *peh* (a, nenaglašeno: *pe*) i *pes*. Oblik *pehće* ima još i značenje *svoji, svoje, svoja*, što predstavlja nominativ plurala prisvojne zamjenice *pesko* (svoj). Ovaj oblik *pesko* sa značenjem *sebe* je genitiv singulara zamjenice, čiji (teoretski) oblik nominativa glasi *pe*. A sada ćemo, potvrde radi, dati još jedan primjer za pojavu da oblik genitiva lične zamjenice u nekim jezicima, a prije svega u ciganskem, služi i kao nominativ prisvojne zamjenice. U ciganskem je to redovna pojava, dok je to u nekim drugim jezicima izuzetan slučaj.

Evo i primjera. *Me džungaleh dikhlem čiro suno*. (Ja sam te rđavo sanjao.) Bukv.: *Ja sam rđavo vidio tvoj san*. Rječca *čiro*, koja ovdje znači *tvoj*, jeste, u stvari, genitiv lične zamjenice *tu* (a to je naše: *ti*). Ali, povodom navedenog primjera potrebna su još neka objašnjenja. U ciganskom postoji kompozitni glagol *dikhav suno* (sanjam), bukv.: *Vidim san*, što odgovara, recimo, hind. *khwab dekhna* (bukv.: san gledati) ili turskom *ruja görmek* (san gledati) itd. U malo prije navedenom primjeru Ciganin kaže: Ja sam rđavo vidio *tvoj san*, mjesto: Ja sam *te* rđavo video u snu. Dodajmo da je on njega možda sasvim dobro video, ali da je sâm san bio rđav, ružan. O bliskim odnosima između ličnih i prisvojnih zamjenica detaljnije ćemo raspravljati drugom prilikom.

U ovoj partiji crpem građu o dativu prisnosti najvećim dijelom iz zapadnogurbetskog, dok se inače pretežno služim materijalom iz kosovsko-gurbetskog. Gurbeti inače zauzimaju centralan položaj između vlaških i tursko-grčkih Cigana. Oni su u Srbiji dali najveći broj intelektualaca koji među zaostalim masama uspješno djeluju, a, između ostalog, i na unapređenju ciganskog maternjeg jezika.

Treba još i to naglasiti da u pojedinim ciganskim dijalektima ima često vrlo velik izbor paralelnih oblika i varijanta riječi. To se znatno odnosi i na zamjenice o kojima je ovdje riječ kad govorimo o dativu prisnosti. Uzmimo, na primjer, samo zamjenicu *tvoj, koja* glasi, kako u

kojem ciganskom dijalektu: *ćiro* ili *ćo*, *kjiro* ili *kjo*, zatim, *tiro*, *tlo*, *to*, itd. Dakle, razlike nisu tako beznačajne. U ovim posljednjim pasusima upotrebljavam često rječcu *pehće* (si), koja se u drugim dijalektima javlja u oblicima: *peske*, *pešće*, *peće*, *pese*, itd.

Oblik povratne zamjenice za 3. lice, *pehće*, javlja se redovno i u službi dativa prisnosti, i to u nekim posebnim ciganskim glagolskim izrazima koji se odnose na vremenske i klimatske prilike. Uzmimo najprije jedan opšti primjer. To je slučaj sa izrazom *del pehće*, što znači *pada*, ili, kad bi se tako moglo reći, *pada sebi*. Tu treba da se podsjetimo da se glagoli u ciganskom inače navode u 1. licu sing. prezenta, a ne u infinitivu, pošto toga u tome jeziku i nema. Dakle, ono *del* je 3. lice sing. prezenta od glagola *dav*, koji pokriva mnoga značenja, kao: *dam (dajem)*, *udarim*, *udem*, *padam*, *obljubim*, i dr. Tu, zaista, neobično dje luje činjenica da se Cigani služe glagolom *dav* u složenim izrazima koji obilježavaju klimatske odnose.

U tim slučajevima vidimo ga u 3. licu, tj. u obliku *del*, koji ovdje prvenstveno znači: *bije*, *udara* i sl., a odnosi se u prvom redu na atmosferske taloge, kao što su *kiša*, *snijeg*, *tuča*, i dr. Pa, i mi kažemo: *bije* grad, *udarila* kiša, i sl., ali ipak više upotrebljavamo glagol *pada*. Sjetimo se i naše riječi *dažd*, koja je izvedenica od glagola *dam*, a znači *kiša*. U rumunskom ima izraz *bate vîntul*, što će reći *vjetar bije*, tj. *duva*. A kad upotrijebimo pun bezlični ciganski izraz *del pehće*, to mu onda dođe još neobičnije, jer to znači bukvalno: *udara sebi*. Pa ipak značenje se ne mijenja u suštini, samo postaje preciznije, recimo pada kiša, pada snijeg, itd. Tako onda i ova rečenica: *šaj dela pehće, jiv*, znači: *mogao bi padati snijeg*.

Kada poželimo da budemo sasvim jasni, mi ćemo, dakle, dodati i ime odnosne padavine. *Del pehće bršind* (pada kiša), *del pešće drosin* (pada rosa), itd. Ali je ipak ostao zagonetan slučaj sa izrazom: *del o bar* (pada tuča), bukv.: *pada »kamen«*. Tu je prije svega prisustvo člana neobično, jer se on inače nikad ne upotrebljava u stereotipnim, okamenjenim izrazima, kao što je ovaj. Opravdanja nema, jedino ako bi se to shvatilo kao odgovor na neuobičajeno pitanje: Koji je to atmosferski talog što pada? Riječ je vjerovatno o samovoljnoj upotrebi člana.

Vratimo se drugoj strani izraza *del pehće o bar* (pada tuča), bukv.: pada si »kamen«. U vezi sa takvim subjektom možemo odmah konstatovati da nas to ne iznenađuje, pošto ima još jezika u kojima se mjesto riječi *tuča* kaže *kamen*, jer izvjesna, makar i daleka, sličnost postoji. Tako u malajskom jeziku riječ *hudjan* znači *kiša*, a *batu* znači *kamen*, dok obje riječi združene, *hudjan batu*, znače grad (tuča), bukv.: *kiša kamen*. U mađarskom se kaže i *köösö*, bukv. *kamen-kiša*. Riječ *pehće* se može upotrijebiti ne samo u vezi sa padavinama, već i onda kad je riječ i o ostalim vremenskim uslovima. Npr.: *Raćilah pehće, a šaj vi o del phangljolah pehće*. (Smrklo se, a moglo bi se i nebo natmuriti.)

Zadržimo se još malo na karakterističnom slučaju: *del pehće*. Često se Ciganinu, kao i svakom drugom čovjeku, pruži prilika da posmatra kako pada snijeg, kiša, itd., u čemu on nalazi izvjestan užitak. Izvjesnu sklonost posmatranju, razmišljanju, pa i tupom gledanju mnogi Balkanci su naslijedili od svojih bivšin, ne tako davnih gospodara — Osmanlija, koji su njima vladali pola milenija. Tako i mi, pa i Cigani, volimo onako

smireno da pratimo kako se spušta ta »božja kiša«, a ponekad se uđujemo i uronimo u misli, sanjarimo i maštamo. Ciganin za toga čovjeka kaže: *vov dikhel pehće*. To znači: on »si gleda (posmatra).

Poznato nam je već da se dativ zamjenice u specijalnim službama javlja u bezličnom svojstvu u srpskom i u hrvatskom regionalnog govoru. Mjesto *bezlično* mogli bismo s izvjesne tačke gledišta upotrijebiti i izraz *svelično*, pošto se ono *si* javlja bez *lične* oznake za pojedina lica, dok, s druge strane, ima *bezlično* obilježje, jer važi za sva lica podjednako. Tome nasuprot, u balkanskim jezicima, zajedno sa ciganskim, ta zamjenica se nalazi u ličnoj službi. Tu ne postoji neki izrazito lični objekat, a i izraz *bršind del pehće*, bukv.: kiša pada *sebi*, naravno, ne znači da ona pada samoj sebi, niti da pada kome drugom. Tu je akcenat udaren na sâmo *padanje*. Da dodamo još da je rječca *pehće* samo po svome obliku povratna, a da to nije i po svome značenju.

Pored različitih nabrojanih službi, dativ prisnosti može tu i tamo da ispolji i snagu jedne prijateljske utjehe ili bar da dobije vrijednost drugarskog savjeta. Da vidimo šta nam kaže ovaj primjer. *Džan-tar tumende, peren, ma daran tumende thaj soven!* (Idite, lezite, ne bojte se i spavajte!) Iako u ovom nizu rečenica ima četiri glagola, odgovarajući dativ prisnosti *tumende* javlja se samo dva puta, jer bi se pretrpavanjem istim oblicima izgubio efekat. Slično tome, i kod nas se katkad izbjegava ređanje istih oblika povratnih zamjenica. Npr.: *Smij se i raduj!* Dakle, zamjenica se nije se ponovila poslije glagola *raduj*.

Da sada navedemo još i ove interesantne rečenice: *Ćer ćuće thaj ćer bući!* (Radi o otaljavaj posao!) Bukv.: *pravi tebi i pravi posao!* Poslije druge po redu pojave glagola *ćer*, zamjenica *ćuće* u službi dativa prisnosti je otpala kao suvišna, premda se tu radi o naglašenom kompozitnom glagolu sa određenim objektom van subjekta.

Zbog pojave da su nekad zamjenice *pehće* itd. istog oblika, a nekad različitog značenja, može doći do dvosmislenosti. Na primjer: *Voj ćinel pehće.* 1) Ona kupuje sebi. To je odgovor na pitanje: kome? 2) Ona si kupuje. Akcenat je na radnji, na predikatu: *kupuje*. — *Vov thovel pesko gada.* 1) Ona pere *svoje rublje*. Zamjenica prisvojna *pesko* (svoj) glasi u akuz. pl. *peske*. 2) On »si pere. Tu se naglašava glagol u predikatu *pere*. — *Ake, phařavav mande kaš.* 1) Evo cijepam *sebi* drva. To je *dativ namjene*. 2) Evo cepam »si« drva. Tu je posrijedi *dativ prisnosti*.

Džikaj ćhelav mae, tu na ćhelav ma. (Dok igram, ne izigravaj me.) *Čhelav mae* znači igram, plesem, a стоји u dativu prisnosti. *Na ćhelav ma* (Ne izigravaj me!) od infinitiva *ćhelavav* (kauzal od *ćhelav*.) *Pašljiv tu thaj pašljiv ćuće!* (Lezi ti i lezi!) — U prvoj rečenici je rječca *tu* (akuz), i glagol *leći*. U drugoj rečenici je rječca *ćuće* u službi dativa prisnosti uz glagol *ležati*. — *Vov dičhel pehće ando paj thaj dičhel-pe.* (On »si« gleda u vodu i vidi *sebe*.) U prvoj rečenici je dativ prisnosti, u drugoj je akuzativ, a u obje je glagol *dičhel*, koji u jednoj znači *gleda*, a u drugoj *vidi*. Da spomenem i ovaj slučaj: *Me darav mae* (ili »*Dar mae mande*«) ima dva značenja: 1) Ja se bojam sebi. 2) Ja se pribavjam da, na primjer, on dođe, itd.

IV. REGRESIJA I GUBITAK INFINITIVA

Potiskivanje i napuštanje infinitiva predstavlja jednu značajnu povahu u okviru balkanskog jezičkog saveza. U njegovoј službi redovno ga zamjenjuje konstrukcija *konjunktiva* sa veznikom *da*. Taj proces neodređenog načina na Balkanskom poluostrvu pretežnim dijelom potpuno je završen. Međutim, djelimično on se još negdje dobro drži, negdje slabije, a negdje se naglo povlači, da bi na kraju iščezao.

Na matičnom području novogrčkog jezika, tj. na jugozapadu Balkana, infinitiva je sasvim nestalo, a u funkciji ga je naslijedila konstrukcija čestice *na* sa konjunktivom. U rumunskom jeziku infinitiv je u živoj upotrebi u svakodnevnom narodnom govoru, dok se iz književnog jezika postepeno povlači.

U bugarskom jeziku infinitiv je izumro prije nepunih dvjesto godina. U starom bugarskom jeziku neodređeni način se završavao, kao što se i u našem jeziku sada završava na slog *-ti*, od čega se u današnjem njihovom jeziku sačuvala samo osnova. Npr.: *čeka* od *čekati*. U makedonskom je infinitiv počeo da odumire u prvim stoljećima ovog milenija, da bi sasvim izumro tek u 19. vijeku.

U šćiptarskom jeziku stanje infinitiva je slično kao i u rumunskom, s kojim on i inače ima mnogo zajedničkog. Naime, na sjeveru kod Gega on predstavlja jednu vrlo vitalnu kategoriju, dok se na jugu, kod Toska, nalazi u vidnoj regresiji. Infinitiv je kod Gega obilježen česticom *me* koja se stavlja ispred oblika participa perfekta. Npr.: *Me kēnē* (biti). U govoru Toska tome odgovara konstrukcija *pēr tē qene*.

Sudbina infinitiva je kod nas dvojaka. U narodnim govorima u Srbiji on se postepeno gubi, negdje još odumire, dok je na jugoistoku gotovo sasvim iščezao. Svuda ga uspješno zamjenjuje konstrukcija sa podređenom rečenicom koja se, čuli smo, sastoji od veznika *da* i prezentativne konjunktive. Ona uveliko prodire u građanski govor, a često se javlja i u pisanoj riječi, u stampi i u književnosti.

U srpskim govorima izvan teritorije Srbije proces razrješavanja neodređenog načina odvija se mnogo sporije. Infinitiv uzmiče polagano, gotovo neprimjetno. Tome nasuprot, u hrvatskom dijelu našeg zajedničkog jezika infinitiv je održan u cijelosti, kako u narodnom govoru, tako i u književnosti, i zasada nema znakova da će poći tragom svoga parnjaka na istočnoj polovini.

U ciganskim dijalektima u Jugoslaviji infinitiv je praktično sasvim potisnut iz upotrebe, pa mu nema ni traga ni pomena, osim u dva sasvim neznatna, morbidna dijalekta, na sjeverozapadu Jugoslavije, u goptskom i u sintskom. A među gurbetskim govorima, i zapadnogurbetski dijalekat je davno ostao bez infinitiva.

Može se pretpostaviti da su Cigani u svome jeziku pretežno imali infinitiv, kao i većina ostalih arijskih naroda kroz čije zemlje su prolazili, kao što su Indijci, Perzijanci, i dr. Međutim, u toku svoje hiljadugodišnje seobe Cigani su zašli u zemlje jermensko-frigijske grupe jezika u kojima ne postoji infinitiv. Oni su se onda u tom dijelu prednje Azije decenijama zadržavali. Tako su oni pozajmili iz jermenskog jezika izvjestan broj riječi, ali su možda pod njegovim uticajem izgubili i svoj infinitiv.

Međutim, ipak nije isključeno da je taj neodređeni glagolski oblik u ciganskom izumro tek na Balkanu, gdje od pradavnih vremena u nekim jezicima tamošnjih naroda ne postoji takva kategorija. To što se infinitiv ipak održao u pojedinim ciganskim govorima može se objasniti činjenicom da su Cigani već i u Indiji bili podijeljeni na plemena, a i pretpostavkom da oni nisu sví prolazili kroz iste zemlje, niti da su se svuda jednako dugo zadržavali.

A sada, prije nego što predemo na izlaganje manjeg broja primjera iz neobično bogate zbirke primjera o infinitivu, ponovićemo još nekoliko riječi o njemu. Infinitiv je, dakle, najneodređeniji glagolski oblik koji nam kazuje samo vrstu radnje i vrstu stanja. Kategorija toga neodređenog glagoškog modusa zauzima u većini jezika jedno vrlo istaknuto mjesto, što oštrot odudara od ništavne uloge koju on igra u nekim balkanskim jezicima, a među njima i u ciganskim govorima toga poluotriva.

Infinitiv se upotrebljava u rečenici u različitim prilikama, ali ga Cigani redovno opisuju konstrukcijom koja se sastoji od veznika *te* (tj. da) i konjunktiva prezenta dotičnog glagola. Dakle, infinitiv se javlja kao:

1) Dopuna uz glagole nepotpunog značenja. Npr.: *Von bešle te pijen paj.*) Oni sjedoše »pitki«, tj. da piju vodu — *O ratvardo ačhilo te pašljol.* (Ranjenik je ostao ležati, tj. da leži.) — *Kana tumen očhadilen e phabarimahtar?* (Kad ste prestali pušiti?) — bukv.: Kad ste se zau stavili od pušenja?) — *Adive mol te manuš avel leh lehko čher.* (Danas je dobro imati svoju kuću. Bukv.: Danas vrijedi da čovjek bude njega njegova kuća.) — *Gav gra mol leh, e grasni mol la, e gra mol len.*) Ovaj konj vrijedi, kobila vrijedi, konji vrijede.) — *Gova molda te dikhinjavol.* (To je vrijedjelo vidjeti.)

2) Dopuna uz imenice, pridjeve i priloge nepotpunog značenja i uz bezlične izraze. *Majloče hi te pačah neg te džah phučeh.* (Lakše je vjerovati nego ići pitati.) — *Lehko di te xoxavel.* (Duša mu je slagati.) Bukv.: Njegova duša da slaže. Mjesto dativa lične zamjenice često se uzima prisvojna zamjenica, kao ovdje, mjesto njemu (*lehće*) dođe njegov (*lehko*). — *Manuš te del o alav thaj te ičarel leh, naj jekh.* Bukv.: Čovjek da dâ riječ, i da je održi, nije isto. — *Gođaver hi te manuš ičardol šukar e perutnenca.* (Pametno je da se čovjek slaže lijepo sa susjedima.)

3) Uz glagole *namjere, želje*, i sl. Npr.: *Amen mangaha thaj manglama te dikhah len.* (Bukv.: Željasmo i bijasmo željeli da ih vidimo.) — *Dikhile te pheren e jagalja.* (Pokušali su da napune puške.) — *Kamam mothodinjavav lehće.* (Bukv.: Hoću javim se njemu.) Tu nema veznika *te* (naše: da), pa je i ono *javim se* u indikativu. Stoga treba prevesti infinitivom: *javiti se.* — *Kama-perav* (htjedoh) *padnem.* Pošto je bez veznika *te*, prevodi se infinitivom *pasti.*

4) Uz glagole *osjećanja*. Npr.: *Ašundem kaj pašol.*) Čuo sam ga gdje se približava.) — *Haćardem la thaj dikhlem sar našel.* (Osjetio sam je i video kako bježi.) — *Von daran te xuten.* (Oni se boje da preskoče.) — *E xalxani džanel te phukavel pe ma.* (Drolja zna, tj. običava da kleveta »na me«.) — *Manuš ni džanel kana šaj trubuj lačho amal.* (Čovjek ne zna kad može zatrebati dobar prijatelj.) — *Me džanav te suvav.*

(Ja znam da šijem.) Zamjenica *me* (*naša: ja*) može otpasti, dok, recimo, u njemačkom ne može.

5) Uz izrične (deklarativne) glagole. *Vaćardah te avel, a ni džan-glah te mothol kana.* (Odlučio je da dođe, a nije znao da kaže kada.) — *Muk leh te nakhel.* (Pusti ga da dođe.) — *Phende kaj kam sigo te irin-pe čhere.* (Rekli su da će se skoro vratiti.) Ako ispustimo veznik *te*, onda rečenicu treba prevesti infinitivom: »Rekli su vratiti se skoro«.

6) Uz glagole *kretanja*. I tu se obično radi o nekom cilju, nekoj namjeri, itd. Glagol *džav* znači *idem*. Međutim, složenice sa glagolom *ići* nisu uvijek i složenice sa glagolom *džav*, nego su pretežno posebne riječi. Tako glagolima *pođem, nadem, uđem, dođem, siđem, priđem, izadjem, prođem* (predem) itd. odgovaraju posebne riječi: *teljarav, mala-vav, dav, avav, huljav, pašivav, iklav, nakhav*, itd.

Vov teljardah te džal an phiripe. (On je krenuo da ide u hodnju, u skitnju.) — *Jekhvaratar vov boldijah te akušel ma.* (Odjednom je okrenuo da me psuje.) — *Amen bandardam pe gava te bašalah.* Krenuli smo po selima da sviramo.) — *Bašalav* znači sviram. To je kauzalni oblik od *bašav*, lajem ili oglasim se. — *Von resle te xan e jračaci amende.* (Oni su stigli da jedu večeru kod nas.) — *Avav te mothovav tuće kaj mothodem te tuće avav.* (Došao sam da ti kažem, jer »sam kazao da dođem tebi.«)

Dža, an kraja! Iди, donesi drijenaka!) To su dvije nezavisne rečenice. *Dža te aneh kraja.* (Idi da doneseš drijenaka.) Poslijе glavne rečenice dolazi tu sporedna s ličnim glagolskim oblikom koji treba prevesti bezličnim, i to infinitivom. Idi donijeti drijenaka. *Dža the an kraja!* (Idi i donesi drijenaka.) Tu nema infinitiva. — *Dža, rode ē dade!* (Idi, traži svog oca!) Ako ubacimo veznik *te*, može se prevesti infinitivom: *Dža te rodeh ē dade!* (Idi tražiti ili da tražiš svoga oca!)

Bistum diljaljan, sar džaha čideh ciknida gasavo prnango. (Valjda si poludio, kako ćeš ići brati koprivu tako bos.) Riječ *ciknida* (ili *ciknidi*) jest grecizam, premda je Cigani vole da izvode od ciganskog: *cikni đaj* (malo majka). — *Džah te pašljivah!* (Idemo leći!) Bukv: Idemo da legnemo! Evo i jedne igre riječima. *Delo te činel e bale thaj te činel e bal!* (Otišao je da kupi krmka i da podsiječe kosu.)

Ande opašejerat von resle lende te nakhaven e jrat, te raćaren. (U ponoć oni su stigli kod njih da provedu noć, da prenoće.) — *Đelem te ladavav mo pato thaj mo inzardo.* (Otišao sam da preselim svoj krevet i svoj sto.) *Ladavav*, preselim, jeste kauzativni oblik glagola *ladav* (selim). *Inzardo (sto)* bukv.: pruženi. To je šatrovačka kovanica od *inzarav* (pružim). Particip preterita javlja se u ciganskom vrlo često kao pridjev i kao imenica.

Sigar te phandeh e šerali! (Požuri da svežeš vreću!) — *Von pekle te čamber thaj te khapen!* (Oni navališe da žderu i loču.) *Pekav* znači pečem. Ovdje znači raspalim, kidišem. *Čambav, jedem*, bukv.: žvačem. — *Gola čore Roma čalade te čhoren asva pala piro lačho barvalo.* (Oni siroti Cigani udariše »suze lití« za svojim dobrim gazdom.) *O bašno mar-dah phakenca thaj peklaħ te dilabel pi dili.* Pijetao je zaklepetao krilima i počeo da pjeva svoju pjesmu.)

Mi kuminata lijah te čidel pehće xandžabulja. (Moja šurnjaja (ili jetrva, ili šogorica) ostala je da bere divlje šipke.) — *Xandž* (f.) znači svrbež, a *bul* (zadnjica). Složenica od toga *xandžabulja* (»svrbiguz). — *Von lije e bakren te arakhen.* (Oni su stali ovce da čuvaju.) — *Amaro parnavo vaćardah tumenđe te kijin kaš.* (Naš pobratim vam je poručio da potovarite drva.) *Parnavo* ili *pharnavo*, pobratim ili Bijeli Čiganin. *Pharnavi* (*parnavi*) jeste posestrima ili Bijela Ciganka. To je prastara riječ, a pogrešno je izvoditi je od *parno* (bijeli). Cf. Sanskr. *prī* (sviđati se, uživati), što je srođno s našom osnovom *prij-* (prijeti, prijatelj itd. i sa njem. freu-.) — *Kij* od rum. *căra* (krcam, smjestim).

Za obrazovanje *futura I* mi se služimo enklitikom pomoćnog glagola htjeti, *ću*, i infinitivom dotičnog glagola. Cigani upotrebljavaju svoju enklitiku *ka* i oblik prezenta. Npr.: *Ka-ćeras svato palomismeri.* (Razgovaraćemo popodne.) Bukv.: Će pravimo savjet popodne. Prilog *palomismeri* sastoјi se od cig. predloga *pala* (iza, za), od člana muškog roda *o* i od grecizma *mesimeri* (μεσημέρι), bukv. sredina dana. Ako poslije početne riječce *ka* ubacimo veznik *te* (naše: da), onda se indikativ automatski pretvara u konjunktiv, a infinitiv iščezava. *Će da pravimo* savjet. — Još jedan primjer za obrazovanje *futura*, za naš i za ciganski. *Kate kam-ačhadivah, kam-lodah thaj kam-inzarah amare cahre.* (Ovdje ćemo se zaustaviti, rastovariti i razapeti naše šatore.)

Infinitiv se javlja i uz glagol *dav*, koji ima više značenja u ciganskem: naredim, dopustim, poklonim, uđem, navalim, udarim, itd. Evo i neki primjeri: *Den te goja umal hanadol.* (Naredite da se ona njiva prekopa.) Evo i jedne igre riječima: *E beng ni del te e Delija del ando del.* (Đavo ne da da Delija uđe u nebo.) — I jedan slučaj sa glagolom *imati*. *Si tu te des ma sa!* Imaš da mi daš sve! Poslije glagola *imati*, koji je ovdje u modalnoj funkciji (*morati*), stoji neodređeni način: Imaš mi sve dati. U ciganskem je tu bezlični izraz: *Imaš da* (Si tu te) bukv.: jeste tebe da.

Vov ločhardaha mande te uštar teharinaha thaj te lav mrne gada pe mande te ujradinajvav. (On mi bijaše pomogao da uzmem svoje haljine i da se obučem.) — *Me ramov kaj me mangav te ramosarav.* (Ja pišem, jer želim da pišem.) Da se u opisnoj konstrukciji za infinitiv zainterestira radi o konjunktivu, možemo zaključiti, pored ostalog, i iz činjenice da se glagoli-pozajmljenice tom prilikom rado javljaju u svojim naglašenim, dužim oblicima, jer se kraći oblici rezervišu za indikativ. U početku navedene rečenice imamo oblik *ramov* (pišem) u indikativu, a na kraju oblik *te ramosarav* u konjunktivu (da pišem).

Usklični (eksklamativni) infinitiv. Npr.: *Me te avav me, a te gova našti čerav, našti avel!* (Zar ja biti ja, a ne moći to učiniti, to ne može biti!) — *Gova hi e Devlehće te kućih!* (To je Bogu plakati!) — *Sar te avel manuš dži astalende!* (Kako doći do para!) — *Me lehće gasave bare lačhimate te čerav, a vov mae te gaja iri!* (Zar ja njemu toliko dobra činiti, a on meni tako vraćati!) — *Manuš te čerel bući thaj te na čerel, gova inaj jekh.* (Raditi i ne raditi — nije isto.)

Iznijećemo sada nekoliko primjera sa *negiranim oblikom infinitiva*, koji se u ciganskem često javlja kao negacija konjunktiva. — *Naj so deh.* (Nemaš šta dati.) brkv.: Nema šta daš. *Naj so te deh.* (Nemaš šta da daš.) U prevođenju na ciganski nerijetko nailazimo na izvjesna kole-

banja između dva načina izražavanja. — *Na te makhen gola lila!* (Nemojte da zamažete te knjige!) Osnova *makh-* prasrodna je sa našom *maz-*, kao što je slučaj sa cig. riječju *phak* (krilo) i s našim *paz(uhom)*, slično kao cig. *nakh* (nos) i naše *nos*, itd.

Ma t'ikleh avri! (Nemoj da izlaziš napolje!) — Ako sad mjesto *avri* stavimo *upre*, pa kažemo: *ma t'ikleh upre!* — onda će prevod glasiti: nemoj da izlaziš gore, tj. da uzlaziš! — *Naj kaj te ačhel.* (Nema gdje da stane.) *Naj kaj ačhel.* (Nema gdje stati.) Čim, dakle, otpadne veznik *te*, mjesto konjunktiva tu je infinitiv, iako sâm glagol u oba slučaja glasi *ačhel*.

Tu vaćardan kaj naj te leh የመክ. (Rekla si da se nećeš udavati.) Bukv.: Ti si govorila da nema da uzmeš čovjek. Dok se pod prodornim uticajem drevnog supstrata padežni sistem balkanskih arijskih jezika uveliko rastače i propada, on se u ciganskem još prilično čvrsto drži sa svojih osam padeža. Pa ipak, tu i tamo, naziru se tragovi tog upornog uticaja, naročito u oblasti akuzativa, vokativa i lokativa, kao, recimo, u navedenoj rečenici: ...uzmeš čovjek. Ali, u Bosni i Hercegovini se još i sada kaže... uzmeš čovječka (muža).

Nata te putreh laće o udar! (Nemoj da joj otvaraš vrata!) Izraz *nata (na-ta)* predstavlja emfatični oblik negacije *na* (naše prohibitivno *ne*) sa značenjem: *ta nemoj, nemojder*, itd. Slični su tome i oblici *dikhta* ili *dita*, ili *ikhta* ili *ita*, sve sa istim značenjem: ti, vidi! vidider! vider! ili šatr. *ikiši!* (Gledaj!) što je ciganskog porijekla. — *Nata te xohljareh ma gaći!* (Ma nemoj toliko da me ljutiš!)

Uloga konjunktivnog veznika te

Borba između dva modusa, infinitiva i njegovog mlađeg partnera — konjunktiva, vodi se od davnina na Balkanu, a vodiće se još dugo, premda je pobeda ovog drugog već gotovo svuda postignuta. Ona je prenesena i na teritoriju našeg jezika. Tako onda, gdje se nađe veznik *te*, tu je i konjunktiv, a čim veznika nestane, isti oblik konjunktiva dobija vrijednost infinitiva ili veznik *te* se koleba, postoji dualitet. Čas ga bude, a čas ga opet ne bude. Pogledajmo ove primjere.

Sar kam gova čerah? (Kako ćemo to napraviti?) — *Sar kam gova te čerah?* (Kako ćemo to da napravimo?) — *Akana golehtar našti vorba te avel.* (O tome sada ne može da bude govora.) — *Akana golehtar našti vorba avel.* (O tome ne može biti govora.) Za Ciganina je ona prva rečenica koja je u konjunktivu blaža od ove druge koja je bez veznika, dakle, u infinitivu i stroža. — *Muk te tatol!* (Pusti da se ugrije! To je na gurbetskom. *Mek tacol!* To je na tursko-ciganskem. Bukv.: Pusti »ugrijati se«.

Muk ma, male, te me džav, a čavencia vorba dav. (Pusti me, majko, da idem, s momcima da porazgovaram.) To je početak jedne pjesmice. Tu je već i radi ritma i određenog broja slogova veznik *te* izostavljen. — *Džasa te čaravas e buznjen pe livađin.* (Ići ćemo da napasamo koze po livadi.)

Zanemarivanjem čestice *te* rečenica gubi karakter zavisnosti. *Tu men delen phenen lese.* (Išli ste mu reći.) Indikativ glagola koji je u po-

moćnom svojstvu bez veznika *te* prava je zamjena za infinitiv u ciganskom. — *Huljardiv te džah najoh!* (Skinji se da se ideš kupati.) — *Naj ma ko žalil ma.* (Nema ko da me žali.) Bukv.: Nije me ko žali me. — *Džav peravav div.* (Bukv.: Idem žanjem, tj. žeti, pšenicu). — *Lijah rodel so kam-xal.* (Stao traži, tj. tražiti, šta će jesti.)

Sema te lav thuvalo. (Bio sam da uzmem duvan.) Tu je ispušten jedan detalj u našem i u ciganskom jeziku. — *Našti džav idarav čireša me džamutrehće.* (Bukv.: Ne moći idem odnesem trešanja mome zetu.) Dva glagola *džav idarav* su bez veznika *te infinitivi*. Poslije modalnih glagola, kao što je *našti*, ne može stajati veznik. — Napomenimo da je riječ *džamutro* (zet) možda istog porijekla i značenja kao i novogrčka *gamvros* (γαμβρός).

Modalni glagoli su nepotpuni glagoli koji traže sebi dopunu u glagolima koji stoje u infinitivu, a u ciganskom je traže u njegovoj zamjeni, u konjunktivu s veznikom *te*. Tim glagolima namijenjena je jedna posebna služba pomoćnog značaja kojom oni »punim« glagolima obezbeđuju izvršenje određenih zadataka. Modalni glagoli modifikuju radnje ili stanja koje izražavaju drugi glagoli.

Nas interesuju ovdje u prvom redu dva načinska glagola, a to su *šaj* (mogu) i *našti* (ne mogu), pošto su oni u zapadnogurbetskom potpuno infleksibilni, jer oba imaju samo po jedan oblik. U drugim govorima ova oba glagola imaju kao i ostali modalni glagoli uglavnom sve oblike, osim infinitiva i oba participa.

Glagol *šaj* znači u ciganskom mogu, umijem, znam, u stanju sam, sposoban sam, smijem, itd. Uzmimo i koji primjer. *Amen šaj te prastah.* (Mi možemo da trčimo.) *Amen šaj prastah.* (Mi možemo trčati.) Inače, modalni se javljaju obično bez veznika *te*. *Slično* kao što i u mnogim drugim jezicima otpada, recimo, veznik *to* u engleskom, *de* u francuskom, itd. — *Na sigaren, šaj phagena a kora.* (Ne žurite, mogli biste polomiti vratove!)

Von šaj sigende teljarena. (Oni bi mogli uskoro krenuti.) Prilog *sigende* (uskoro) u stvari je lokativ plurala imenice ženskog roda *sig* (brzina). Bukv. prevod je neobičan: *u brzinama*, tj. uskoro. Ali, poznato je da su riječi *skoro* i *brzo* blisko srođne. Tako, naše *brzo* kaže se na ruskom i *skoro*. Dodajmo još da se mjesto emfatičnog oblika priloga *sigende* rijede upotrebljava i njegov singularni parnjak *sigate* sa značenjem *ubrzo* ili, uopšteno, brzo. *Tehara šaj avela te na avel vov, kaj niči kam ni avel.* (Sutra bi moglo biti da ga ne bude, jer neće ni dolaziti.)

Tumen šaj džana-tar vi te na. (Vi biste mogli otići i ne otići.) Direktan bukvalni prevod mogao bi nekoga zbuniti, ko nije solidnije upućen u cigansku sintaksu. On glasi: *Vi moći išli-biste-od i da ne!* — *Te kamlama, šaj dikhlama sa o them.* (Da smo htjeli, mogli smo vidjeti cio svijet.) U ovoj ciganskoj rečenici vidimo oblik pluskvamperfekta punog glagola *dikhav* pred kojim стоји glagol *šaj* u njegovom opštem obliku koji, naravno, obuhvata i infinitiv. Tome nasuprot, u srpsko-hrvatskom prevodu стоји oblik perfekta modalnog glagola koji je vezan sa infinitivom punog glagola.

Šaj dol-pe vorba but, a pale niso te mothodinjavol. (Može se govoriti mnogo, a opet ništa da se kaže.) *Mothovav* znači *kažem*, dok *phenav*

znači reknem. Riječ *mothovav*, *sliveno mothav*, jeste složenica od dvije komponente *muj thav*, buk. usta namjestim. Komponenta *mo-* prema prvočitnom svom obliku *muj* (usta, obraz, lice) fonološki se odnosi kao naše *kov-* prema *kuj*, *bolov-* prema *boluj*, *psov-* prema *psuj-*, itd. Glagol *šaj* stoji kao i njegov suprotni parnjak *našti* uz finitne glagole kao kakav adverb.

Na redu je sada modalni glagol *našti* (ne moći), koji, dakle, ima suprotno značenje od glagola *šaj* (moći). Oblik *našti* je prvočitno bila složenica koja označava i danas neku negaciju. Pišem je zajedno, jer se komponente ne mogu više razaznati. — *Gov paćardo numa phabarel thaj del jag, pheneha khonik našti čerel lehće niso.* (Ovaj žandarm samo žari i pali, kao da mu niko ništa ne može.) — *Len našti majbut kam-deh.* (Njima nećeš moći više davati.) Bukv.: *Njih ne moći više će-daš.*)

Našti resaveh mande gola krangujrica. (Ne možeš mi dohvati te grančice.) *Krango* (grana) jeste slavizam, od ogranač. Deminutiv glasi *krangici*, u pluralu *krangujrica*. Deminutiv od imenice *krango* dobija se kad se njenom pluralskom obliku *krangujra*, uz izvjesne glasovne adaptacije, doda nastavak *-ica*. Dakle, *krangujrica*, a ne *kangicujra*, kao što bismo inače to očekivali. O tome ćemo opširnije govoriti u idućem radu o deminutivu. — *Našti kam te raćareh inča.* (Bukv.: Ne moći ćeš noćiti tamo.) Oblik *našti* je nepromjenljiv glagolski izraz koji u zapadnogurbetskom ima samo jedan oblik za oba broja, sva lica i sva vremena.

Za razliku od *šaj* i *našti*, glagol *trubuj* (trebati) ima i u zapadnogurbetskom izvjestan broj oblika, a ne samo jedan opšti oblik. — *Gova trubuja te čerdol-pe avrečhande, (ili: averfjala).* (To bi trebalo uraditi društje.) — *Trubuj džan dikhen so hi amare džukhlena.* (Treba (vam) ići vidjeti šta je s našim psima.) Tu se javljaju dva infinitiva uzastopno. Ako ubacimo veznik *te*, imaćemo konjunktivnu konstrukciju: *Trubuj te džan te dikhen...* (Treba da idete da vidite...)

Trubul majcira te thol-pe svato, a majbut te čerdol-pe bući. (Treba manje govoriti, a više raditi.) — *Trubuj te ićardoh, ili te aveh, ili te na, ili manuš te aveh ili niči.* (Ili biti, ili ne biti.) Bukv.: Treba da se držiš, ili da budeš ili da ne, ili čovjek da budeš ili ne.) — *Nande jakhenga ni tromah te dikheh ando kham.* (Golim očima ne smiješ da gledaš u sunce.) — *Gothe ni tromajen te čalaven jag.* (Tamo niste smjeli zapaliti, ili: da zapalite vatru.)

U svome jeziku Cigani nemaju posebnog izraza za ono što obilježava naš glagol *morati*. U nedostatku toga oni se služe našim glagolom, i to oblikom *mora*, a katkad pribjegavaju i njegovom opisivanju pomoću glagolskog izraza *hi ma te ili si ma te, tj. imam da*, bukv.: jest mene da. Npr.: *Hi te aveh* (ima da dođeš). Veznik *te* ne može otpasti iza bezličnog izraza *hi* (uma). *Hi tu te aveh.* Imaš da dođeš. Posebnog izraza za *imaš doći* (infinitiv) nema. *Hi leh te kandel pe da.* (Ima da sluša svoju majku.)

Len niči kam-avel majbut te gasave terne phare bući čeren. (Oni, takvi mladi neće više imati takav težak posao da rade.) Bukv.: Njih neće bude više da... — *Amilaj sah amen te čhungardah pe palme thaj te čerah bući.* (Ljetos smo imali da pljunemo u dlanove i da radimo.) — *Te hi te paćal-pe lehće, vov therdah šel milje.* (Ako mu je /ili: se ima/

vjerovati, on je zaradio sto hiljada.) — *Tepihušlen leh, avela tumen so te ašunen.* (Ako ga budete pitali, imaćete šta da čujete.)

Infinitiv u goptskom (ili: romackom) govoru. — Pleme Gopta naselilo se, kao što je ranije rečeno, prije nekoliko stotina godina u planinskim krajevima zapadne Hrvatske i u jugoistočnoj Sloveniji. Za vrijeme rata su teško stradali, a poslije rata su se mnogi odselili u Italiju, tako da se njihov broj drastično smanjio.

Konstatovali smo već da govor Gopta nije nimalo potpao pod uticaj tzv. balkanske jezičke povezanosti. Prema tome, član nije primio, a svoj infinitiv u potpunosti je sačuvao.

Oblik infinitiva u goptskom identičan je sa oblikom 3. lica singulara prezenta. Npr.: *wakeri* znači *govoriti*, a ujedno i (on, ona, ono) *govori*. Dakle, infinitiv se završava na vokal *-i*. Pomenuta podudarnost oblika gotovo da nosi u sebi izvjesnu simboliku. Kao što je, naime, infinitiv najneodređeniji oblik glagola, tako je i 3. lice singulara kao odsutno, ujedno i najudaljenije od ostalih lica singulara.

Postoje četiri glagola koji čine izuzetak od pravila da se infinitiv u goptskom završava na *i*. Oni su svi jednosložni, a infinitiv ima isto kao i 3. lice singulara prezenta završetak *-l*. Oni glase: *džal* (ići), *hal* (jesti), *del* (dati) i *lel* (uzeti). Npr.: *Alum hal* (došao sam jesti). Gurbeti bi rekli: *Avilem te xav*. (Došao sam da jedem.) *Mek len džal!* (Pusti ih »ići») Gurb.: *Muk len te džan!* (Pusti ih da idu!)

Vrlo rasprostranjeni slang šatrovaca u Jugoslaviji crpi svoj leksički materijal pretežnim dijelom iz jednog izumrlog arlijskog, ciganskog govora koji je vrlo blizak goptskom. Tu postoje izvjesni oblici riječi interkategoričkog značaja koji bi mogli biti infinitivnog porijekla. Upor. goptski *džal*, *del*, *itd.*

Tako, na primjer, šatrov. riječ *čorel* znači kradem, kradeš, itd., kraq sam, kraq si, itd., kradljivac, krađa, krasti, tajna, itd. — Slično tome, glagol *marel*, sa osnovnim značenjem *udarim*, znači *kujem*, a zatim kod crnogorskih čergaša, između ostalog, i pišem(!) i čitam(!), što zaista predstavlja grubu ironiju na naše fine kulturne vještine. Valjda, kad piše, on smatra da »udara« slovima. A sad prelazimo na primjere za infinitiv u goptskom.

On šaje mari bedeveder i hededer amendar. (Oni mogu ljepše i bolje pisati od nas.) Rekli smo da u šatrovačkom riječ *marel* znači pisati. U goptskom infinitiv glasi *mari*, a znači udariti, lupiti, tucati, itd. Istočni Gurbeti kažu *ramov* (pišem) prema novogrčkoj osnovi *gramm-*(γράμμ-) kosovski Gurbeti kažu *škuriv* od ščiptarskog romanizma shkroj, a njemački Sinti kažu *činav*, bukv. *reckam*, dakle, slično isto što i novogrčko grafo (γράψω) srođno sa našim *greb-em* itd. *Bedeveder* znači lijep, možda od perz. *be dev* (sa Bogom, božji). — *Hededer* ili *heder*, *hede* (bolje), gurb. *feder*. Riječ je arijskog porijekla, srodnna sa engl. *better*, što ne treba brkati sa našim iranizmom *beter* (od *bäd-ter*, tj. gori). — *Me naštu dišaminijski mari.* (Ja ne znam »neciganski« pisati.) *Dišamno* znači *onaj* koji nije Ciganin, dakle, neciganin, ali i seljak. Upor. perz. *dih* (selo).

Alav jag, džam pe-otačari! (Naloži vatru, idemo »se ogrijati.«) *Alavav* (zapalim). Upor. naš iranizam *aleva* paprika (paprika vatrene boje).

Otaćari-pe (ogrijati se). *Taćari* (grijati) od *tato* (topao). Gurbetski *tarav* (ugrijem), *tativav* (ugrijem se). — *Ov džal čingeri čil vašo balo.* (On ide usjeći ražanj za prase.) — *Čingeri* (sjeći), gurb. *čhindarav*. — *Čil* (ražanj), gurb. *čilo* (kolac).

Dža ladi i naši korik sige, segede! (Idi »seliti i bježati« onamo brzo, brže!) *Ladi* (seliti), upor. njem. *laden* (tovariti), slovensku osnovu *klad-* gurb. *ladav* (selim). *Korik* (onamo), gurb. *koring* (ondje) od *koja rig* (ona strana). — *Alo geni arke da paruvi mange.* (Došao je »izbrojati« pare da mi vrati.) — *Terđum hal.* (Dobio sam »jesti«) Gurb.: *Therdem te xav.* (Zaradio sam da jedem.) Oblik *terđum* (dobio sam) ne treba brkati sa glagolom *terđovati* (stajati). Npr.: *Ale čitoni da na kon terđovi.* (Došli da paze da neće ko stati.) *Čitoni* (paziti, motriti) od novogrčkog *kitazo* (κοιτάζω) pogledam».

On gele ladi udo diz. (Oni su otišli seliti u grad.) Iranizam *diz* (tvrdava). *Dizdar* (komandant tvrđave). *Udo* (u), gurb. *ando*. *Gele* (otišli), gurb. *đele*. — *Tu gelan udo nasvaj piši varo vašo maro.* (Ti si otišao u mlin mljeti brašno za hljeb.) Ovdje imamo dva slučaja neistorijskog povijeljivanja glasova u početku riječi. To su *nasvaj* i *varo*, gdje su suvišni *n* i *v*. — *Džam izikali dova dand.* (Idemo izvaditi taj zub.) *Izikali* (izvaditi). Tu je ono *iz-* nepotrebno, jer *ikali* i samo znači *izvaditi*. *Dova* (taj), u gurbetskom gova ili *kova*.

Seso šaje astari amen. (Žandarm nas može uhvatiti.) *Seso*, *eksplativ*, znači *ovaj* kao franc. *chose*, njem. *dings*, mađar. *izé*. itd. Uzrečica opštег značaja (Füllwort). Od *izé* Mađari su napravili i glagol *izélni!* — *Tu naštis džoke beši.* (Ti ne možeš tako sjediti.) — *Murine ame čini talik!* (Moramo kupiti kaput.) — *Arćumno morini arčoni.* (Kovač mora da kuje.) Osnova *arč-* (*harč-*) liči na novogrčku osnovu *halk-* (χολη-). Npr. *halkevo* (χαλκευω) kujem bakar. Sjetimo se da se glas *l* u izvjesnim pozicijama pretvara na Balkanu u srođni glas *r*.

Mange triba da kapu pani. (Meni treba da pijem vodu.) Ovdje je opisna konstrukcija potisnula infinitiv *kapi*. — *Na tromu kapi vašo buklja.* (Ne smijem piti zbog pluća.) — *Hoš kapi tuv?* (Hoće li piti dim, tj. pušiti?) — *Na tromu meki gad.* (Ne smijem ostaviti košulju.) — *Vaker so kames pući mande!* (Govori šta hoćeš pitati mene!) — *Džav te pe šalinu i vakeru.* (Idem da se šalim i gorim.)

Ov rušti-pe, gelo šunavi i pućari romni. (On se ljuti, otišao tužiti i mlatiti ženu.) Osnova *ruš-* nalazi se u nekim evropskim cig. govorima, a u nas je krajnje rijetka. Naši se služe novogrč. osnovom *xol-* (Χολ-). Npr. gurb. *xolajvav* (ljutim se). — *Šunavi* (tužiti) upravo je školski primjer za kauzativ. Glagol *šuni* znači *čujem*, a kauzal *šunavi* znači *tužim*, bukv.: Učinim da se pročuje, razglasiti. — *Pućari* (izmataliti). Bukv.: učiniti da nabrekne, »naduhne«. Sa *pućari* upor. korijen *put-* (*phut-*) duvati, gurb., *phuć-*, *phurd-*. Gotovo analogan slučaj je s glagolom *šuvljarav* (izbijem), faktitiv od *šuvlo* (otečem). Bukv.: učinim da otekne.

Džan hari keludi azo teste. (Idemo malo poigrati kod njega.) — *Keludi* je infinitivni oblik, dok bismo mi inače očekivali oblik *keludel*. To je kompozitni glagol kao i *perudi* (padati) sastavljen od komponenata *kelu* i *del*. Ono *kelu-* ima osnovu *kel-*, što je u gurb. *čhel-*. Ono završno *-u* od *kelu-* vjerovatno je neka arhaička oznaka padеža ili slično. Treba

uporediti i gurbetsko *čunru-dav*. (uštinem), pa *ispi-dav* (gurnem), *čumi-dav* (poljubim), *xanru-dav* (grebem), *čiči-dav* (stisnem), itd. — Glagol *dati* u goptskom glasi *del*, ali čim uđe u složenicu, taj oblik se pretvori, kao što vidimo, u *-di*, i tako se povinuje opštem pravilu da se infinitiv u goptskom završava na *-i*.

Džamo čividī šođi udo isin! (Idimo ubaciti pšenicu u štalu.) *Čividī* je infinitiv glagola složenog od riječi *čivi-* i skraćenog glagolskog oblika *-di* (dati). Sve ono što sam maloprije rekao o glagolu *keludi* važi, *mutatis mutandis*, i za ovaj slučaj. Samo napominjem da one komponente, kao *kelu-peru-, čunru-, čumi-*, itd., od davnih vremena ne postoje više kao samostalne riječi. Gurbetski oblik *čhudav* (bacim) stvoren je sažimanjem od oblika *čividu*. — *Šođi* (pšenica). Upor. hind. *eš do (ash jau)*, water barley. — *Isin* (staja) vuče, po svoj prilici, svoje porijeklo od novogrčkog *jison* (veščov) Gesims, drveni okvir za prozor ili vrata u zidu. — Ko pažljivo prati ova izlaganja, primjetiće da u goptskom ima mnogo grecizama, zbog čega je i svrstan u tzv. grčke Cigane.

Olen na močen, na kamen keri dova. (Oni ne valjaju, neće da urade to.) — *Oj na moći, na kami keri.* (Ona ne valja, ne želi raditi.) Gurb.: *Vov ni mol, ni kamel te čerel bući.* — *Oj naši geli te keri buti.* (Ona je odjurila da uradi posao.) Ovdje opet vidimo perifrastičnu formulu za infinitiv, što je u goptskom izuzetna pojava: ... *te keri buti*. Kad odbacimo veznik *te*, imamo opet redovni infinitiv. — *Me avav kev tute kert buti.* (Dolazim k tebi raditi.) — *Ali ledi habe.* (Došla je nositi jelo.) Gurb.: *Avili te idarel o xape.* But duhi la pro, alo lake da pe našali. (Boli je mnogo nogu, došlo joj da se ubije.) Gurb.: *But dukhal la o prno, avilo laće te mudarel-pe.*

Čavore pe raspraste kedi hurlje. (Djeca se rastrčala »brati« pečurke.) Gurb.: *E čavore prastije te čiden čuperke.* Mri bibi geli kedi *hurljake po veš.* (Moja tetka je otišla brati pečurke po šumi.) Oblici *hurlje* i *hurljake* su cigansko-šatrovačke varijante drevnog oblika *khukhunr*, koji u svome rječniku navodi Pott. — *Vešuno alo ledi so aštilo.* (Šumar je došao »odnijeti« što je ostalo.) Gurb.: *O vošutno avilo te idarel so ačhilo.* — *Alum te šuni.* (Došao sam *da čujem*.) Bukv.: Došao sam *da čuti*. Dakle, i u goptskom, iako vrlo rijetko, javlja se infinitiv sa veznikom *te*, što je svakako neologizam. Upor. engl. *to hear*, njem. *zu hören*. — Iz svih izloženih primjera mogli smo opet između ostalog, zaključiti da u goptskom nema člana, a da postoji infinitiv, dok kod ostalih naših Cigana ima član, a nema infinitiva.

Infinitiv u sintskom. — A sad ćemo se ukratko osvrnuti na govor njem. Cigana *Sinta*, koji su sobom donijeli svoje ime čak iz svoje drevne postojbine, iz pokrajine *Sindh* u Zapadnom Pakistanu. Sinti su kod nas vrlo malobrojni, a pored toga su i prilično heterogeni, jer su se stekli iz različitih oblasti njemačkog jezičkog područja, kao artisti, oštrači, »kišobranci«, i dr. U njihovom jeziku sačuvao se infinitiv sa njemačkim nastavkom *-en*.

Slijede primjeri. *Me hajvap mištu ti činen.* (Ja umijem dobro da pišem.) Bukv.: Ja razumijem dobro da »sjeckam«, reckam. Gurb.: *Me haćarav lačhe (ili: mišto) te ramosarav (ili: marav).* — *Kavo rakerpen mangi dijake paru rakren.* (Ovaj govor meni je tako teško govoriti.)

Gurb.: *Kava vraćaripe mande, gejake pharo te vaćarav.* — *A mandi, gimau tuke komi čomoni rakren!* (Dođi k meni, »hoću tebi još nešto govoriti«.) Gurb.: *Av mande, kamam tuće vadžaj vareso te vaćarav.*) — Gimau je gurbetsko *kamav*, adaptirano na njemački izgovor. Akomi je od novogrčkog *akoma* (avopas).

Na jugu naše zemlje postoje naselja tursko-grčkih Cigana, koji su daleki srodnici Gopta, kao na primjer Čajirlije kod Niša, i dr. Oni su oni koji su iza Gopta zaostali i trajno se naselili kod Niša, itd. recimo, prije petsto godina. Njihov govor se prilično izmijenio, jer je izgubio kontakt sa goptskim. Kod njih se infinitiv gotovo i ne upotrebljava samostalno, nego u vezi sa enklitikom *ka* pri građenju futura. Npr.: *Oj ka-vaćeri aso puro adahar.* (Oni će govoriti starcu ovako.) Gurb. *Voj ka-vaćarel e phurehće gaja.* U čajirlijskom se kaže *ka-vaćeri*, tj. će govoriti ili: govoriti. Dakle, za 3. lice sing. prezenta uzima se nastavak infinitiva *-i*. U svim ostalim tamošnjim govorima je nastavak na *-el*: *ka-vakerel*. — *Mlo phral ka-irini-pe tajsa*: (Moj brat će se vratiti, ili: vratiti sutra.) Gurb.: *Mo phral ka-iri-pe tehara. E trito rat k'araki e čave te sovi.* (Treće noći on će čuvati dijete da spava.) Grčki Cigani Burgijaši kažu na primjer: *Ov ka -keravel* (on će kuvati). Čajirlije kažu: *Ov ka-keravi* (On će kuvati.) Mada i Čajirlije i Burgijaši spadaju u grčke Cigane, oni prvi uzmaju za futur oblik na *-el*: *kerel*, a ovi drugi se služe oblikom s nastavkom *-i*.

V. OBRAZOVANJE OBLIKA ANALITIČKOG FUTURA

Obrazac za analitičku konstrukciju futura I zajednički je balkanskim jezicima. To je morfološki balkanizam koji je, naravno, prodro i u ciganski jezik. Futur I analitičkog tipa gradi se u ciganskom na taj način što se pred oblik prezenta dotičnog glagola stavi okamenjena partikula *kam* ili *ka*, koja odgovara našoj beživotnoj, neutralnoj čestici *će*, odnosno ličnim česticama *ću*, *ćeš*, itd., koje su takođe deverbalnog karaktera.

Navodimo i primjere. *Me kam-avav* ili: *me k'avav*, što znači: *ja ću doći*, ili, bukvalno, *ja će dođem*. Tu je u našem tekstu prvo zamjenica, zatim neutralna enklitika *će* (cig. *kam*), a onda glagol u ličnom obliku, u prezantu, relativu. U ciganskom se zamjenica *me* može odstraniti. Dakle: *Kam-avav* ili *k'avav*. Rečenica: *ja ću doći* zvuči kratko i sigurno. Naglasak je na *vremenu*. (budućem). Ja će dođem, ti će dođeš, itd. Tu su i partikula i glagol u određenim ličnim oblicima.

Čestica *kam* kao i naša *će* (ili *ću*) ne može stajati iza odnosnog glagola. Npr.: *Tu kam-roves.* (Ti će plačeš.) Tu nema inverzije: plačeš *ćeš* (*roves kam*). *Amen kam-dah vorba lenca.* (Mi ćemo razgovarati s njima.) Ne može se reći u inverziji: *Amen dah kam vorba lenca.* Bukv.: *Mi damo* će govor s njima. Naime, na ciganskom se kaže *razgovarati*: *dati govor*. Dodajmo naknadno da uz analitički futur *kam-avav* (*će dođem*) postoji i sintetička paralela *avava*, sa značenjem *dođem*, a to je relativ.

Me kam te avav. (Ja će da dođem ili ja ću da dođem.) Tu je naročito naglašena *želja i namjera*. Tako govore pretežno kosovski Gurbeti. Ova futurna konstrukcija je složena od glagolske enklitike *kam*, veznika *te* i od konjunktivnog oblika prezenta glagola *avav*. A izraz *kam-avav*

složen je od čestice *kam* i od oblika relativnog prezenta. Drugi primjer: *Tu niči kam-gova te ēineh.* (Ti nećeš to da kupiš.) — *Kamam te avav.* (Hoću da dođem.) Tu je želja otvoreno naglašena, jer se rječca *kam* javila u punom obliku svog matičnog glagola *kamam* (hoću, želim).

A sad jedan mali pregled. *Me kam-avav* može da znači: Ja ću doći, ja ću dođem, ja će dođem. *Me kam te avav:* ja ću da dođem, ja će da dođem. *Me kamam te avav:* ja hoću da dođem. *Me kamam avav:* ja hoću doći: Ova posljednja rečenica na ciganskom nije pravilna, ali ipak se čuje. — A sad ćemo, poređenja radi, navesti neke podatke iz drugih balkanskih jezika.

U ščiptarskom ne postoje neki naročiti sintetički oblici za futur, ali zato ima analitičkih. Postoje dva načina. Dakle, futur se gradi, prvo, pomoću deverbalne partikule *do*, koja je vjerovatno starinom neka izvedenica od glagola *me dashtē* (htjeti, željeti, namjeravati, voljeti), slično našoj deverbalnoj rječci *će* (ili *ću*) od glagola *htjeti*. Takav način građenja oblika futura nalazimo obično u grčkom i u slovenskim jezicima.

Poslije rječce *do*, koja je nepromjenljiva za sva lica oba broja stoji glagol u obliku konjunktiva. Na primjer: *Do tē kem.* (Će da imam.) Taj oblik futura daje nam na znanje da je radnja o kojoj je riječ ograničenog trajanja i da označava obično njen početak ili njen završetak.

Drugi način obrazovanja futura u ščiptarskom sastoji se u tome, da se prezantu glagola *kam* (*tj. imam*) doda infinitiv odnosnog glagola. Takav obrazac za građenje futura nalazimo, između ostalog, i u romanskim jezicima. Npr.: francuski: *chanterai* (*chanter-ai*) (Ja ću pjevati.) Tu je infinitiv *chanter* (pjevati), kojem se dodaje 1. lice sing. prezenta od glagola *avoir*, koje glasi: *ai* (imam). Evo i primjera u ščiptarskom: *Kam me kēnē.* (Imam biti, tj. biću.) U ciganskom je opis još opširniji: *Hi ma te avav.* (Ima da budem.) Bukv.: Jest me da budem. *Kam me pas.* (Imam imati, tj. imaću.) Ciganski: *Hi ma te avel ma.* Bukv.: Jest me da bude me! Jedan tako građen oblik futura označava trajnost neke buduće radnje.

U srpskohrvatskom je često obratan slučaj. Kombinacija sa glagolom *htjeti* označava češće trajnost radnje u budućnosti. Npr.: Ja ću uraditi. Međutim, konjunktivna konstrukcija: *imam da uradim* obilježava više neku radnju koja je vremenski ograničena. Na primjer? *Kam me cil.* Bukv.: Imam otvoriti. Ciganski: *Hi ma te putrav.* (Imam da otvorim.)

Bugarska rečenica *šte idem* odgovara ciganskoj *kam-džav* (će idem). Rječca *šte* стоји prema našoj *će* kao naša riječ *opšte* prema drugoj našoj riječi *opće*. Konjunktivna konstrukcija *kamam te džav* glasi u bugarskom prevodu *šte da idem* ili *iskam da idem*. Još koji primjer. *So kam-ćerav* odgovara bukvalno bugarskom: *Kakvo šte napravim*, tj. šta ću da napravim (uradim). Bugarska rečenica *šte kaža* odgovara ciganskom *kam-mothovav* (buvk.: će kažem, tj. kazaću).

Ciganski oblik futura *kam-avav* glasi na rumunskom *voi fi* (bukv.: će budem). Ostalih pet lica glase na tom jeziku: *vei fi* (će budeš), *va fi*, *vom fi*, *veți fi* i *vor fi*. A *voi* (htjeti) jeste oblik infinitiva koji se javlja isključivo u službi futura. Inače, opšti oblik infinitiva glagola *htjeti* glasi *a vrea*. Prezentski su mu oblici: *vreau*, *vreš*, *vrea vrem*, *vrešti*, *vreaš*. Oblik futura glasi *voi vrea* (ću htjeti). Bukvalno i jedan i drugi oblik gla-

sio bi *htjeti*. Dakle: *htjeti htjeti*. Da bi se to izbjeglo, dodaje se ponekad infinitivu *voi* u 1. licu sing. jedno muklo *ū*, tako da oblik *voiū* onda znači *ću*.

Znamo već da futurni oblik *voi vrea* odgovara našem *ću htjeti* ili *htjeću*. Tu odmah vidimo da su obje pomoćne rječce ličnog karaktera: *voi* i *ću* i da one stoje ispred svojih infinitiva *vrea* i *htjeti*. Obje prve komponente su određene, a obje druge su neodređene. Zato mi, na primjer, mjesto *ću htjeti* ne možemo reći *će htjeti*, jer ne znamo na koga se odnosi, pošto su *obje* komponente bezlične.

Futurni oblik tipa *voi vrea* (*ću htjeti*) ne može se doslovno prenijeti u ciganski, jer u tome jeziku nema infinitiva. Po obliku je najблиža konstrukcija koja se sastoji od bezlične čestice *kam* i ličnog glagolskog oblika *kamam*, dakle, *kam-kamam*, u našem prevodu *će htjednem*. Ali taj složeni ciganski izraz se ne upotrebljava u tome značenju. Međutim, pošto *kamam* znači i *voljeti* (*ljubiti*), onda bi tome najbolje pristajao prevod *voljeću* (*ljubiću*).

Ciganskom glagolskom izrazu *kam-avav* (će budem, tj. biću) odgovara novogrčko *thaime* (θα εἰμι), skraćeno *θαμι*. Drugi jedan primjer: *Kam-ramov* znači i *će pišem* i *će napišem*. U ciganskom, naime, ne postoji razlikovanje po aspektima trajnosti radnji. Tome nasuprot, novogrčki jezik zna za podjelu glagola na trajne i trenutne, što se, naravno, odražava i na sastav oblika futura.

Vidjeli smo da analitički način obrazovanja oblika futura suvereno dominira u balkanskim jezicima. Međutim, on se već od davnina snažno probio i infiltrirao i u srpske dijalekte jugoistočne Srbije, gdje danas isključivo vlada. Štaviše, odande se on i dalje širi u susjedne krajeve, gdje se je dosada infinitiv još nekako održavao.

Pošto ćemo sada malo podrobniјe progovoriti o glagolskoj čestici *kam*, potrebno je da sasvim kratko rekapituliramo ono što znamo o njoj ulozi. Radi obrazovanja futurnog oblika stavlja se pred prezéntske oblik glagola verbalna čestica *kam*, koja važi za sva lica oba broja. Npr.: *Me kam-bešav* (ja ću sjesti.) *Tu kam-bešeh* (Ti ćeš sjesti.) *vov, ili voi,* *kam-bešel* (on ili ona će sjesti), *amen kam-bešah* (mi ćemo sjesti), *tumen kam-bešen* (vi ćete sjesti) i *von kam-bešen* (oni će sjesti). Mjesto oblika *sjesti* može se sada staviti i oblik *sjedjeti*.

Nepromjenljiva partikula *kam* je po svoj prilici produkt haploškog stezanja punog glagolskog oblika *kamam* (hoću). Posrijedi je slučaj sažimanja, slično našoj riječi *pivara*, koja je nastala od *pivovara*, ili stranoj riječi *kontrola*, što je stegnuti oblik od francuskog *contre-rôle*, bukv.: suprotna uloga. Iz ciganske riječi *kamam*, koju za ovu priliku pišem *k-am-am*, ispalio je vjerovatno ono srednje *-am-*, dok je ono završno *am*, kao naglašeno, ostalo pošteđeno.

Na taj način sačuvan je početni glas *k-* koji se je sa preostalim završetkom *-am* slio u jednu cjelinu, pa je tako od *k-am* nastalo *kam*. Puni oblici, naše *hoću*, i cigansko *kamam*, svedeni su na skraćenice *kam* i *ću(će)*. Dok je, dakle, ciganska riječ *kamam* izgubila naoko svoj zadnji dio, *-am*, odgovarajuća naša riječ lišena je svog prednjeg dijela, *ho-*.

Glagol *kamam* je u različitim prilikama redovno izložen drastičnom skraćivanju svoga oblika, što ćemo razabrati iz sljedećih primjera, uveznih iz tekuće morfološke građe. *Kamamah* ili *kamama* (htio bih), *kamam*

sa paralelama *kamav* i *kamu* (volim, želim), *kama* ili *kamah*, ili rijetko *kaham*, *kahma* (ja bih, kondicionalna partikula) i, napisljeku, *kam* ili *ka* ili *k'* (ću, će). Dakle, od punih sedam glasova ostao samo jedan, i to početno *k'*.

Povodom maločas navedene tri enklitike imamo da dopunimo svoja izlaganja. Uzmimo oblik *kam*. On se ukrutio kao da se okamenio. Rekao bi čovjek kao da je sasvim beživotan, pa izgleda da i ne reaguje na zahteve konjugacije.

Premda je morbidan, on se i dalje runi i troši. U bržem, nemarnom govoru on gubi svoj završni glas *-m*,/da bi, pred riječima koje počinju vokalom, elizijom izgubio i onaj svoj preostali vokal i tako se sveo na svega jedan suglasnik, *k'*.

Evo i primjera uz to. *K'avav thaj k'ačhavav leh* (Doći ću i zaustaviti ga.) Ipak, ispred vokala *i*-zjiev može i da se održi. Npr.: *Ka-irih tu?* (Možeš li se vratiti?) *Ka irizav* (Vratiću se.) To je u burgijaškom govoru. A evo i na arlijskom: *K' irinav*. (Vratiću se.)

Čestica *kam* (ću, će), izvedenica od glagola *kamam* (hoću), javlja se u tri svojstva. 1) Ona sačinjava osnovu glagola *kamam* (hoću) *kam-*, što odgovara našoj osnovi *hot-*. 2) Ima značenje 2. lica sing. imperativa: Htjedni! 3) Ona predstavlja pomoćnu rječu pri obrazovanju oblika futura, što i po funkciji i po porijeklu odgovara našim česticama *ću* (će), *ćeš*, itd.

Kad rečenični naglasak padne na oblik nepravog, složenog futura, rječca *kam* može da se razraste i da primi svoj nekadašnji puni oblik. Ali kad se još jače naglesi, ono *kam* se pretvori u matični oblik *kamel*. Npr.: *Vov hi tuće gasavo, kamel te xoxavel*. (On ti je takav, hoće da slaze.) A sljedeći primjer je malo drugčiji. *Goja čhej ni dikhel pe peh, nići kam khonik kamel la*. (Ona djevojka ne pazi na se, neće je niko htjeti.) Dakle, slično kao i u nas, najprije enklitički oblik *neće*, cig. *nići kam*, a zatim pun oblik toga glagola, *htjeti*, što odgovara ciganskom *kamel*, koji je zamjena za infinitiv kojeg u tome jeziku nema.

Glagol *kamam* (hoću) može se smatrati pomoćnim samo onda kad se javi u obliku svojih osakaćenih izvedenica, *kam* (ću, će) i *kama*, koje odgovaraju našoj kondicionalnoj čestici *bih*, *bi*, itd. Što se tiče značenja, *kam* više odgovara engleskom *I shall*, a *kamam* engleskom *I will*. Odnosi su još uvijek bliski između vitalnog glagolskog oblika *kamam*, koji zrači dinamikom, i njegovog morbidnog potomka *kam*, koji je uslijed amputacije izgubio svu snagu. *Von kam-kamen te aven amenca*. (Oni će htjeti da budu s nama.)

Futura čestica *kam* ima u gurbetskom samo jedan jedinstveni oblik, što nas podsjeća na slučaj sa modalnim glagolima *šaj* (moći) i *našti* (ne moći), koji se u zapadnogurbetskom javljaju samo u tim oblicima, dok ih u drugim dijalektima ima više. Tako od *šaj* (moći) u kosovskogurbetskom postoje i drugi oblici, npr.: *šajiv* (mogu, *šajiva* (mogao bih), *šajisardem* (mogao sam), i dr. Npr.: *Von šajina te xuten prdal*. (Oni bi mogli da skoče »prijeko«.) — *Tumen našti kam-najon* (Vi se nećete moći kupati.)

Odnos punog ličnog oblika ciganskog glagola *kamam* (hoću) prema njegovom bezličnom, krnjem obliku *kam* (će) sličan je odnosu skraćenih ličnih oblika našeg pomoćnog glagola *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će*, koji

su izvedeni od oblika *hoću*, *hoćeš*, itd. prema jedinstvenom neutralnom obliku za sva lica *će*. Ujedno, on je sličan i odnosu dužih ličnih oblika našeg pomoćnog glagola *biti*, a to su *bih*, *bi*, itd. prema jedinstvenom kraćem obliku *bi*.

Pomoćni glagol *avav* (budem) sačuvao je svoje oblike za vremena i moduse, tako da ih čak pozajmljuje i glagolu *sem* (tj. jesam, sam), koji je defektivan i ima samo svoje oblike za prezent, *sem*, i za imperfekat, *sema* (bijah). Pomoćni glagol *kamam* održao je takođe svoje oblike. Osim toga, kao što znamo, on svojom enklitikom *kam* (ću) pomaže drugim glagolima u građenju futura, a svojom enklitikom *kama* (bi) pomaže im u obrazovanju kondicionala.

Kad je već zbor o pomoćnim glagolima, možemo da ukažemo na jednu zaista interesantnu slučajnost. Naime, svaki od tri ciganska pomoćna glagola podsjeća na po jedan pomoćni glagol u nekim drugim jezicima. Tako se, na primjer, enklitička čestica *kam* (ću) svojim oblikom, ali ne i značenjem, potpuno podudara sa šćiptarskim pomoćnim glagolom *kam* (imam). Ciganski pomoćni glagol *sem* savršeno se poklapa sa svojim slovenačkim parnjakom *sem* (naše sam, jesam). A pogledajmo i ciganski pomoćni glagol *avav* (budem). Ako mu odbijemo lične nastavke, dobijećemo osnovu *av-*. Začudo, igrom slučaja, ova osnova *av-* potpuno je identična sa osnovom francuskog pomoćnog glagola *avoir* (imati) koja, dakle, glasi *av-*, a koja se, kao što je poznato, dobija ako se odbiju nastavci infinitiva treće konjugacije *-oir*.

U upitnoj rečenici ciganska čestica *kam(ka)* ne može se mijenjati, kao ni odgovarajuća naša neknjiževna rječca *će* (koja je, uzgred rečeno, prodrla mjestimično čak i u burgijaški). Npr.: *Kam-rodes e bax?* Hoćeš li tražiti sreću? *Kam-ćere goda?* Će naprajiš to? *Ka-phandas o šelo?* Će vežemo konopče?

U potvrdnom odgovoru ponovo se javlja ona malešna enklitika *kam*, dok se mi tu služimo emfatičnom varijantom matičnog glagola *htjeti* koja glasi *hoću*, jer kraći oblik *ću* ne dolazi u obzir. Poznato je da je rječca *kam* bezlična i konačno mrtva, pa da stoga ne može imati ličnu nijansu. Cigani u ovakvim prilikama izbjegavaju puni oblik *kamam*, pošto on u tome jeziku često znači *željeti*, *voljeti*. Razlika je, naime, kad se kaže: *Ka-ćerdivav jodi* (ja ću propasti) i *kamam te ćerdivav jodi* (ja želim, ili volim, propasti).

Ako se radi o torzu rječce *kam*, to jest ako je posrijedi okrnjeni oblik *k'*, onda se u slučaju potvrđivanja uzima oblik *kam*. Npr.: *K'astaren len?* (Hoćete li ih uhvatiti?) Odgovor glasi: *Kam.* (Hoćemo). Dakle, mi potvrđujemo punim oblikom. Inače, kraći oblici sve više preovlađuju, dok se duži zanemaruju. *Vov k'ašunel pala ma* (ili: *pala mande*). On će čuti *za me* (ili: *za mene*).

Pred kraj ovog izlaganja građe o analitičkom futuru iznijećemo još veći broj sitnijih napomena. Tako, na primjer, ako više glagola stoji uza stopno u futuru, enklitiku *kam* je dovoljno samo jednom upotrijebiti. Npr.: *Tu ka-dža thaj ane gova.* (Ti ćeš ići i donijeti to.) — Od povratnog verbalnog izraza *kamel-pe* (hoće se) razvio se kod mađarskih Cigana putem tzv. konfuzije glasova karakterističan oblik *kampel* s malo izmijenjenim značenjem: *treba*.

Između sastavnih dijelova analitičkog futura mogu se uklopiti i druge riječi. Npr.: *Kahći kam džukhli pharol?* (Čija li će kuja krepati?) *Dola o Dol, von kam sigo čhinadon.* (Daće Bog, oni će se brzo nagoditi.) *Aver kam drom vi leh deh muj.* (Drugi ćeš put i njega zvati.) Kod analitički složenog futura rječca *kam*, kao što vidimo, nije srasla s glagolom, pa se između njih uguraju i drugi dijelovi rečenice. Npr.: *Kaha kam akana xan?* (S kime ćete sada jesti?)

Nerijetko se desi, kad se govori u složenom futuru, da rječca *kam* ostane sama, a glagol otpadne, pošto se on iz konteksta lako može identifikovati. Npr.: *Kana tu ni kam-leh, me kam.* (Kad ti nećeš uzeti, ja ću.) *So ka gaće lilenca?* (Šta ćeš sa tolikim knjigama?) *Te na šaj avela sar kamah, amen kam sar šaj.* (Ako ne može biti kako hoćemo, mi ćemo kako možemo.)

Rječcu *kam* nalazimo gdjekad i u igri riječima. Evo jednog refrena iz poznate ljubavne pjesme: *Ej, kamav la, ej, kam-lav la, ando Nišo kam-mukav la.* (Ej, volim je, ej, uzeću je, u Nišu ću je napustiti.) — A evo i brzalice jedne: *Kam mande, kam mande de thaj kam man de.* (Hoćeš k meni, ući ćeš kod mene i meni ćeš dati.)

Premda ne spada direktno u izlaganje građe o analitičkom futuru, ipak ćemo se letimično osvrnuti na njegovog sintetičnog partnera. Sintetički oblik futura gradi se obično na taj način što se oblicima prezenta dodaje nastavak *-a*. Npr.: *bašalav* (sviram), *bašalava* (sviraću), zatim *bašaleh, -a* (sviraš, sviraćeš), *bašalel, -a* (svira, sviraće), *bašalah, -a* (sviramo, sviraćemo), itd. Tako građeni oblici futura imaju u nekim govorima druga značenja, i to značenja imperfekta, kondicionala I i prezenta relativnog. Analitički futur dominira u vlaško-ciganskom, dok sintetički vlada djelimično u tursko-grčko-ciganskom.

U tekstu se nekad naporedo javljaju analitičke i sintetičke konstrukcije futura. Npr.: *Te gova gaja avela, šukar kam-avel.* (Ako bude tako, dobro će biti.) Dakle, kao i kod nas se javlja razlika između *bude* i *biti*. — *Niči kam-ačhen pe dopaš o drom, tradeha dži rigate.* (Nećeš stati na pola puta, tjeraćeš do kraja.) — *Kam-avel so avela.* (Biće, šta bude.) *Tumen džana e čače dromeħa, a amen kam e učeha.* (Vi ćete ići desnim putem, a mi ćemo lijevim.) *Kam-ćerav* (*Cu učiniti.*). Ćerava (učiniću).

I, na kraju, nešto o futuru u tursko-grčko-ciganskim govorima. *I terni čaj, oj ka-isi la bare kasave.* (Mlada djevojka će imati velike pare.). Bukv.: Mlada djevojka, ona će jesti nju velike pare. Ovdje se iza rječice *ka-* javlja oblik glagola biti: *isi* (jesti) mjesto *ovel* (bude). U nekim arlijskim ciganskim govorima futur se gradi na taj način što se glagolska enklitika *ka-* stavila ispred oblika sintetičkog futura. Npr.: *Von ka-bikinen.* (Oni će prodati.) Bukv.: *Oni će-prodače.* To je slučaj kontaminacije dvije konstrukcije futura. Rječca *ka-* simboliše analitički, a oblik prezenta s dodatkom *-a* obilježava sintetički sistem. Po pravilu, trebalo bi reći ili *ka-bikinen* (će prodati) ili *bikinen* (prodaće).

U vezi sa tematikom koju evo trenutno obrađujem, dakle, sa problematikom futura, navešću sada tri rečenice koje su tako sastavljene da nam služe kao praktični primjeri za prikazivanje suštine teorije o balkansko jezičkom savezu u njegovim glavnim aspektima. Evo ih:

1) *Kam-džav mae te lav la, e arabava.* (Poći ću da uzmem kola.) U ovoj rečenici imamo redom primjere za: analitički futur, dativ prisno-

sti, konjunktiv, anticipaciju i postpozitivni član. — 2) *Von daran pehće sar kam-šaj te arakhen la, e grasnja.* (Oni se boje, kako će moći naći kobilu.) Ovdje imamo redom primjere za: dativ prisnosti, analitički futur, konjunktiv i anticipaciju. — 3) *Dikh ēuce, sar kam-reseh te dikheh len, će amalen!* (Gledaj kako ćeš stići da vidiš svoje drugove.) Ovdje imamo primjere redom za: dativ prisnosti, analit. futur, konjunktiv i anticipaciju.

Dodatak.: Bilješka o I kondicionalu. U srpskohrvatskom se gradi I. kondicional tako da se uzme rječca *bih* (bi), 1. lice sing. aorista pom. gl. *biti* i stavi uz radni pridjev gl. koji mijenjamo. U ciganskom se rječca *kamah* stavlja pred oblik indikativa prezenta odnosnog glagola. Npr.: *Kamah-bešah tute.* (Htjeli bismo posjedjeti kod tebe.) Rječca *kamah* je sažeta od *kamamah* (htio bih). Obje rječce *kam* i *kamah* nepromjenljive su u svim licima oba broja. Npr.: *Kam-perav* (pašću), *kam-pereh* (pašćeš), itd. *Kama-perav* (pao bih), *kama-pereh* (pao bi ti), itd.

RADE UHLIK

**THE DIALECTS OF YUGOSLAV GIPSIES
WITHIN THE BALKAN SPRACHBUND**

SUMMARY

The languages of the Balkan Peninsula have for a long time had a number of structural features in common. However, these features, found in their phonetics, morphology, and syntax, are not always manifested to the same extent, nor are they always present in the same way. Still, the Balkan languages are clearly different from the languages spoken outside this area, which suggests either a foreign influence, or a common linguistic heritage. While the vocabulary of ancient Balkan languages is almost completely lost, some strange and original spirit still emanates from the Balkan sentence.

It is not at all my intention to offer a solution to the problem of the genesis of the Paleo-Balkan language substratum, whose existence is strongly felt by anyone dealing with a Balkan language. My own starting point is that there must have existed a Balkan language community, founded on some basis which was more or less common. Consequently, my chief purpose here is to point to some features in the dialects of Yugoslav Gipsies which can serve as indisputable evidence of the influence of a compact Balkan community. These features, thus, establish the Gipsy language as part of the Balkan *sprachbund*, which, again, connects more or less to the Paleo-Balkan language substratum.

Various barbarian peoples from the north invaded the Balkans during the Grand Exodus at the beginning and around the middle of the first millennium A.D. The language of the invaders started spreading

among the old inhabitants of the Balkans, who had by that time been largely romanized. Only a few traces were preserved of the original language of the old inhabitants, but they represent a precious heritage. The Paleo-Balkan substratum has given a uniform impact to the present day heterogenous population of the Balkan peninsula. Apparently the remnants of the old substratum had not completely disappeared. They must have remained latent for a while and then reappeared after several centuries. This is, indeed, a unique case of that kind of phenomena.

That substratum showed a strange vitality by penetrating as an adstratum mediated by modern Balkan languages, into the languages of the most recent settlers of the Balkan peninsula, who had come here around the end of the Middle Ages. These were Gipsies and Sephardic (Spanish) Jews, who adopted features of the old substratum within a comparatively brief period of time. The Paleo-Balkan substratum is manifested chiefly by the following five features (1) *Anticipation*. This often eliminates possible ambiguity from the Gipsy sentence and thus contributes to its clarity. (2) *Post-positioned article*. One of the functions of this article is to make the indefinite form of the adjective, which would otherwise be non-existent in Gipsy. While pre-positioned article is found in numerous languages all over the world, the post-positioned article is almost a unique Balkan category. In the dialects of the Wallack Gipsies, this article still survives, although only as a dead affix with no function and hardly any meaning, while in the Turkish and Greek Gipsy dialects there is no trace of it. (3) *Ethical dative*. This dative conjures up intimacy and closeness of certain situations and thus saves the use of other elements. This dative is characteristic of the Balkan languages. (4) *Regression of the infinitive and its replacement*. Finite forms of the subjunctive mode replace their non-finite counterpart the infinitive mode. (5) *Analytic formation of the Simple Future tense and the Present Conditional*. This is done by means of the verb *kamam* (wil, want). The analytic forms are definitely prevalent, although parallel use of both analytic and synthetic forms is found in some dialects.

Of the above phenomena (1) and (2) affect the noun phrase, while (3), (4) and (5) are manifested in the domain of the verb phrase. Other less important manifestations of the old language substratum will not be discussed here. A Yugoslav will encounter some difficulty in understanding the »Balkan sentence«, especially because of anticipation and the lack of synthetic case forms. Fortunately anticipation is limited to only a small number of Gipsy dialects, and the Gipsy language has an abundance of cases, namely eight.

It is interesting to note that Turkish-Greek Gipsies, who are nearly all Moslim, that is of the same faith as the one-time ruling Osmanlies, did not admit into their language the 'infidel' post-positioned article. It appears that the old substratum was at places looked down on as a mark of the occupied Christian masses. The post-positioned article did not enter the languages of the Islamic peoples of Yuruks, Nogais Circassians, and others, who had been colonized by the Osmanlies all over the Balkan Peninsula to serve as pillars of their domination. Nevertheless, Albanians do not belong to this group, although they are about two

thirds Moslim. They are, however, old inhabitants of the Balkans, and were not colonized by the Turks and were thus not very dependent on them.

This pan-Balkan linguistic phenomenon is indeed a rarity of its kind: eight small, more or less heterogeneous peoples who live on a relatively limited area speak languages whose structures are characterized by a number of common features. Let us now look at these languages individually.

(1) *Greek*. Elements of the substratum entered Modern Greek in Aegean Macedonia, perhaps through Macedonians who live there. But the substratum is not found in the language of Ellines, the descendants of a Hellenic people who came to the Balkans four centuries ago.

(2) *Albanians*. The substratum is found over the entire territory of the Albanian speech community; it is more prominent in the north than in the south.

(3) *Romance languages*. The substratum was taken over by (a) *Rumanians* with their offshoot, the *Aromanians* (Cincars) and by (b) *Spanish Jews* (Sephardim) who assimilated the 1000-year-old substratum upon their arrival to the Balkan Peninsula at the beginning of the Modern Age. Rumanians inherited the substratum probably from the Dacians, while their language and name came from their Roman conquerors.

(3) *Slavic languages*. The substratum was taken over by three Slavic peoples: Bulgarians, Macedonians, and a minority of Serbs (from the Upper Morava Valley). A group of Slavs gave in part their language to their Mongol conquerors, and these gave their name to the Slavs — *Bugars*. The *Macedonians* have had their name since very ancient times, while their language comes from Slavs. The *Serbs* from the Upper Morava Valley took the substratum in a semi-reduced form probably in their present homeland, which was actually the center from which this mysterious Balkan linguistic phenomenon radiated. The arrival of Slavs to the Balkan Peninsula about the middle of the first millennium A.D. prevented the romanization of this area. A thousand years later the arrival of Turks discontinued the slavicization of the Balkans. As we see, peoples and languages replaced each other, but the ancient substratum survived everything.

(4) *Gipsies* took over the old substratum at the beginning of the Modern Age. Here the process of assimilation was relatively rapid, because the substratum influenced the scattered Gipsy communities from all sides. This is very different from the slow, »vertical« way in which the substratum entered other languages.

It is a fact that the paleo-Balkan language substratum still exists in Serbian, in its reduced form. It has been present in the area of the Upper Morava Valley for a very long time and is, as it were, endemic to this region. As a result of constant and intensive migrations, this reduced substratum has recently been spreading into areas in which it never existed. It seems to have a special attraction and is very »catchy«. I am talking especially about the establishment of subjunctive, the dissolution of the infinitive, and the ethical dative.

I will now turn to the substratum as it appears in Gipsy dialects. Judging by certain facts, the Gipsies from Kosovo, known as Gurbets, took over the substratum. However, it is possible that they brought it along from their earlier homeland, perhaps from Rumania or Bulgaria. In any case, the dialect of the Kosovo Gurbets is the most suitable of all Gipsy dialects for the study of the pan-Balkan linguistic features attributable to the powerful influence of the substratum.

There are Gipsy tribes in whose speech there is no trace of the old substratum. Such are the German Gipsies known as *Sints* (originating from the Sindh region in ancient India) and those known as *Gopts* or *Lički Šiljaci* (from Lika in the north-western part of the Balkan Peninsula).

ANTICIPATION

By anticipation we mean previous announcement of the grammatical subject of a sentence, or, conversely, repetition of the subject already mentioned within the same sentence. The »double« use of the same element of the sentence is resorted to if we need to emphasize the relationship of possession or of obligation. This is effected by putting the emphatic form of the appropriate pronoun at the beginning of the sentence, for example: *Man hi ma duj čhera* (I have two houses.). Here we find first the long form of the objective case of the pronoun *man* which carries the stress, while the short unstressed form *ma* appears only after the auxiliary verb *hi*. The same information, only with a still stronger emphasis on the possession of the house being ascribed to the subject, is conveyed by *Hi ma man duj čhera*. Here we find the two forms of the pronoun immediately following each other. While the stressed form may either precede or follow the auxiliary *hi*, the shorter unstressed form may only follow it. The use of the objective case in the above examples is explained by the peculiar way in which Gipsy expresses the relationship of possession: 'I have' is rendered as *man hi*, literally 'me (accusative) is', 'I had' as *man sah* or *sah man* (*sah* is the preterite form of *hi*). It should be noted that two different forms of Personal pronouns in the accusative case exist only with the first and second persons singular. An example of the second person singular is *Si tu tut romni* 'You have a wife'. In other persons the same form of the pronoun is repeated twice for emphasis; e.g. *Le si le jekh čhej* 'He has a girl-friend'. In this example *si* means 'is' and appears as an alternant of *hi*; another alternant is *isi*.

It is interesting to note that in the dialect of the Gurbets of Kosovo the auxiliary verb *avav* has superseded, under foreign influence, its extremely defective counterpart, the verb *sem*, which has only two forms, the present *sem* 'I am' and the imperfect *semah* 'I was'. Thus the preterite forms *sah* and *sas* disappear in this dialect in favor of *avlo*, a form of the verb *avav*.

In the case of the sentence *Sacha la paša la jekh miljači?* (»She had a thousand note with her), it seems that there is not a real reduplication going on here. In the phrase *saha la* (she had) the *la* is the true accusative form of the personal pronoun. But in the phrase *paša la*,

the *la* is only an illusory accusative form, which is actually a shortened form of the parallel locative form *late*. Thus the locative has »adapted« to the accusative.

In order to avoid possible complications in the constructions involving the verb »have«, the combination has been adopted using a preposition corresponding to the Serbo-Croatian *kod* ('by, at') which is *kaj* in Gipsy. The verb *hi* ('is') as an auxiliary verb takes the accusative if it is used, among other things, to mean possession or obligation. Here is an example showing both meanings: *Hi amen te čerah bući kaj hi amen phuv* (»I have to work because I have land«).

Another interesting example is found in a word game very popular among gypsies. *O Lala la la la romni* (»Lala took her as a wife«). Here there should be three *romni* accusative forms. The first is the pronoun *la* ('her'), then, after the preterite form of the verb *lav* which is *la*, there is the repeated pronoun *la* and, at the end, the word *romni* which logically represents an object in the accusative, although it is a fossilized object of the phrase *lav romni* (»take a wife«, i.e. »marry«).

As one eminent mark of the Paleo-Balkan language substratum, anticipation has found its way into most Balkan languages.

Another example which shows the various meanings of the Gipsy verb »have« is: *Te avel ma te avel mae vov, te avol ma kaha te avav*. The Serbo-Croatian would be »Da mi je da mi dođe on, da imadnem s kim da budem« — »If (it were to me that) he should come to me, so that I would have someone to be with«.

Despite the means of reduplication, which exists with the probable purpose of clarification of possible confusion, there still exists the possibility of ambiguity. For example: *Amare pheja na dava la* may mean »We will not give (away) our sister« or »We will not give (to) our sister«.

ANACOLUTHIA

Anacoluthia is the phenomenon in which the end of a sentence is not congruent with its beginning. Its name is derived from the Greek words *an* which means »without« or »no« and *akoloutheo* meaning »I follow«. An illustration can be found in the sentence *Jekh, gomi multar lehči rakli* (»A man, his daughter died«). The first part of such a sentence is usually incomplete, while the second is more independent. *Me tradindo e dromeha, čalade pe ma e čhindjarde* »Me driving along the road, cutthroats attacked me«. *Nakhlo jekh brš, o thagar, lehko čhavo, sar najtalo* »One year passed, the emperor, his son, has been absent«. This is a turnabout of phrases where the grammatical constructions change unexpectedly. *Goda si jekh čar savi meren latar e sapa* »This is a grass which die from it snakes«.

Anacoluthia is a regular feature of Gipsy, a stylistic means of emphasis, while in other languages it is usually regarded as a violation of congruity and logic in presentation. *Go phuro šimijako, lehki pori sah čhindi, iklisto andar pi xiv*. »That old mouse, his tail had been cut off,

came out of his hole.» One can see the unexpected break in relatedness, the descriptive detail being thrown into the main sentence without any modification.

THE POST-POSITIONED ARTICLE

If the article follows the word as a suffix then we call it a post-positioned article. By its origin it is a demonstrative pronoun but it occurs behind a noun or possessive pronoun. It has been inherited from the times the Gurbets inhabited the eastern part of the Balkan Peninsula, where they took it over from the Rumanians. The article preceding the noun occurs only in Nordic languages and in several Balkan languages. In the Gurbet language the post-positioned article performs no function, but is only of historical significance. The number of nouns in the Gurbet language with the deadened article lection is comparatively limited. In Gipsy, this article performs no deictic function. Gipsies, while living in the countries of the eastern Balkan area, took over a certain number of foreign nouns together with the post-positioned article. In the West Gurbet dialect the post-positioned article exists only as an appendix to the noun with no actual function. In a large group of Turkic-Greek dialects there is no trace of any post-positioned article. When we talk about the post-positioned article of a noun of feminine gender *va*, we must bear in mind that it is of Slavic origin and that it is still used in Macedonian and Bulgarian. This Slavic suffix has its counterpart in the Rumanian post-positioned article *ua*. Albanian was probably the first language among the Balkan languages in which the post-positioned article occurred. Some experts in Balkan languages make the assumption that this might have happened in the period of possible contact between the Thracians and the Frigians. Strangely enough, the Bulgarian language which is spoken on the classical land of the Thracians was the last to adopt the post-positioned article.

THE PRE-POSITIONED ARTICLE

Among all the Balkan languages, only Albanian and Modern Greek have a pre-positioned article. This article was later assimilated into the Gipsy language and the language of the Sephardic Jews. Slavic languages and Rumanian have no prepositioned article. The pre-positioned article is separated from the word it precedes and determines. It carries no stress but is dependent on the word with which it makes an inseparable whole. Sometimes the pre-positioned article gives up its place to the demonstrative pronoun when there is a special need to emphasize the word. In the Gurbet dialect the pre-positioned article can precede both nouns and adjectives in all cases except in the vocative.

GENERAL COMMENTS ON THE ARTICLE IN GIPSY

When a noun in the ablative case performs an adverbial function the article is omitted. Omission of the article may result in introduction

of nuances of aspect and shadowing of the meaning. *Vov vacarel čačipe* (»He speaks truly«) is slightly different from *Vov vacarel o caciepe* (»He speaks the truth«).

Gipsies very often use an abstract noun without an article instead of an adverb in a verbal phrase. The article is also omitted when verbal forms *hi* and *si* are used impersonally in the meaning of »there is« or »there are«.

The article is always omitted in sayings, idioms, and expressions for measure and quantity. It is never used with mass nouns. Gipsies never use the article when they enumerate nouns and its is often omitted from the title and the beginning of a story.

In the language of the Gopts (Gipsies from Lika) which is the oldest Gipsy language in Yugoslavia, there is no article at all. This is because their speech was not influenced by the Balkan substratum, since they arrived in this area at the time of the Ottoman invasions, before the old sub-stratum had penetrated into the language of the new Balkan peoples.

ETHICAL DATIVE

The special function of the reflexive pronoun *si* represents one of the prominent common features of the inter-Balkan linguistic substratum. Ethical dative is a unique, original phenomenon of its kind and it occurs in languages all over the Balkans. In the whole area where Serbo-Croatian is spoken the reflexive pronoun *si* can only be encountered in the Upper Morava Valley. *Si* is a reduced form of the pronoun *sebi*. The word *si* is locally used in Serbia and generally in Bulgaria and Macedonia. On certain occasions the word *si* accompanies the verb. Its meaning is in accordance with its reduced and unstressed form. In contrast, its Gipsy counterpart performs a personal function. For each person it occurs in its longer morphological variant and also receives stress. The dative form of the pronoun in the Gipsy language and the impersonal encilitic *si* in Serbian mark off the subject as more intimate to us in participation in the action. The pronoun in the dative case when it joins the verb regularly points to the subject participating in an action of a larger importance. Such a participation can even reach the level of intimacy and cordiality. *O čavoro sovel pehće* (»The child is asleep«). Ethical dative very often also implies a subject's calm and quiet enjoyment of the action.

Ethical dative in Gipsy most frequently accompanies the verbs of movement. It introduces an air of familiarity and intimacy. *Me džav mange, a tu dikh so kam.* (»I am going (to/for myself), and you see what you will do«.) I once tried to sound out an informant on this topic. I asked him why they sometimes say *džav* (I'm going), and other times *džav mandje* (I'm going to/for myself). He answered me shortly: »Trubuj te džaneh, amaleja, gaja perel amaro slav.« (You should know, my friend, that's how our word comes out«.)

Ake trajis amendje! (»May we live (to/for ourselves)!«) This example show how the ethical dative is closely attached to the verb. When the ethical dative is added to the verb *dikhav* meaning »look, see, attempt«, we obtain an atmosphere of intentness, with a meaning »exa-

mine, consider,« etc. *Cer bući!* means »Work!« while the addition of ethical dative *Cer tuće bući!* yields the meaning »Do your work!« or »Concentrate on working!. *Vov čerel pehće bući* could be translated »He is involved in work.«

The reflexive pronoun used for the third person may perform the function of the ethical dative in some verbal phrases referring to the weather. Thus the Gipsy expression which corresponds to the Serbo-Croatian *pada (kiša /snijeg)* (»It is raining /snowing«) is *del pehće* which would be literally translated as »it is falling or »it is hitting itself«.

Besides the many functions already mentioned, ethical dative may also occasionally assist in expressing consolation and friendly advice.

REGRESSION AND THE LOSS OF THE INFINITIVE

Regression and the loss of the infinitive represent an important phenomenon within the Paleo-Balkan linguistic substratum. It is replaced by the subjunctive with the conjunction »that«. The process of disappearance of the indefinite mode is almost universal on the Balkan peninsula. The infinitive has completely disappeared from Modern Greek and been replaced by the subjunctive with the particle *na*. In Rumanian the infinitive is still used in the spoken language, while it has been gradually disappearing from the literary one. In Macedonian and Bulgarian the infinitive has been out of usage for quite a long period. In Albanian the use of the infinitive is similar to that in Rumanian. In Serbo-Croatian, especially in Serbia, the infinitive has been successfully replaced by a clause, while in other areas outside Serbia the process of dissolution of the infinitive is much slower.

In Gipsy dialects in Yugoslavia the infinitive has practically been removed from the everyday usage. The only traces of the infinitive can be found in two dialects in the northwest of Yugoslavia — in the dialects of the Gopts and Sints. We can only make the hypothesis that Gipsies used to have the infinitive once but that it was lost at the time of their settling in the Balkans where the infinitive had not existed since time immemorial. In the Gipsy language the infinitive is used, with the particle *te*, on various occasions, such as:

1. as an adjunct to a verb of incomplete meaning, e.g. *Von bešle te pijen paj*. »They sat down to drink« i.e. to drink water.
2. as an adjunct to nouns, adjectives and adverbs of incomplete meaning and in impersonal phrases (expressions), e.g. *Majločhe hi te pačah neg te džah phučeh* »It is easier to believe than to go and ask«.
3. as an adjunct to a verb denoting intention or wish, e.g. *Amen mangaha thaj manglama te dikhah len* »We wished and (had) wished to see them«.
4. as an adjunct to a verb of senses (hear, see, feel, etc.), e.g. *Ašundem kaj pašol* »I heard him come up«.
5. with a declarative verb, e.g. *Vaćardah te avel, a ni džanglah te mothol kana* »He decided to come, but he didn't know (to say) when«. *Muk leh te nakhel* »Let him go through«.
6. with a verb of motion, usually involving some goal or intention.

The infinitive also appears with the verb *dav* which has a number of meanings: »command, permit, bestow, enter, attack, strike« and others. Likewise it occurs with the verb meaning »must, have to« — *si tu te* (lit. »it is to you to«), e.g. *Si tu te des ma sa!* »You must give me everything!«.

Let us consider the sentence *Me ramov kaj me mangav te ramosarav* »I write because I wish to write«. That it is subjunctive in the descriptive construction for the infinitive can be concluded from the fact that the verbal borrowings most frequently appear in their accented long forms, because the shorter forms are usually reserved for the indicative. At the beginning of this sentence we have the form *ramov* »I write« in the indicative, while at the end we have the form *te ramosarav* in the subjunctive »to write«.

THE ROLE OF THE SUBJUNCTIVE AND THE CONJUNCTION *TE*

The struggle between the two modes — the infinitive and its younger counterpart the subjunctive — has been going on in the Balkans since time immemorial. As soon as the conjunction *te* disappears, the subjunctive assumes the value of the infinitive in Gipsy.

Modal verbs in Gipsy are adjuncts to the infinitive of the main verb or to its subjunctive mode and the conjunction *te*. Modal verbs modify either the action or the state expressed by the other verb. It is interesting to note that in the West Gurbet dialect, the modals *šaj* »can« and *naštij* »cannot« have only one form each. In the other dialects they have all forms except the one for the infinitive and both participles. The Gipsies have nothing which could be the equivalent rendering of the verb »must«. This deficiency is made up by using the Serbo-Croatian verb *morati* in the form *mora*, and sometimes using the verbal phrase *hi ma te* (»I have to«). The conjunction *te* cannot be omitted from the impersonal form *hi* (»have to«): *Hi tu te aveh* (»You have to come«).

The infinitive in the dialect of the Gopti. It is interesting to note that although they have not adopted the article, they have preserved the infinitive. In the Gopt dialect the infinitive is identical with the form of the third person singular or the present tense. *Vakeri* means »to speak« and »he speaks«. The infinitive in the Gopt dialect normally ends with the vowel (i). However, there are four exceptions, where it ends with the consonant (1): *džal* »go«, *hal* »eat«, *del* »give«, *ond* lel »take«.

The infinitive in the dialect of the Sints: The Sints are the German Gipsies whose homeland was once the province Sindh in West Pakistan. Sints are not numerous among the Gipsies in Yugoslavia. The Čajirlije Gipsies living in the area of Niš are some rather remote relatives of the Gopti. In the course of the five hundred years since they definitely settled in the Niš area, their speech has undergone many changes, because they lost contact with the Gopti. The infinitive in their speech is never used by itself but always in connection with the enclitic *ka* for the formation of the future tense.

Formation of the analytic future

The Balkan languages have in common a pattern for the analytic future tense. Morphologically it is a typical Balkan creation and such as it is it penetrated the Gipsy language. The future tense is formed by the particle *kam* or *ka* which precedes the present tense of the verb, e.g. *Me kam avav* (»I shall come«). The word order is as follows: pronoun, neutral enclitic *kam* and the finite form of the verb. In Gipsy, besides the analytic future we can also find its synthetic counterpart. The future construction *Me kam te avav* (»I shall come«) lays stress on the will and intention of the speaker and is more typical of the Gurbet dialect than of that of other Gipsies. When the word *kam* occurs in its full form *kamam* (I wish, want) as in *Kamam te avev* »I want to come«, then the will is openly expressed. The verb *kamam* undergoes drastic reduction on various occasions, so that it may even be reduced to a single consonant *k'* in front of words beginning with a vowel.

The particle *kam* occurs in three capacities. It represents the base of the verb *kamam*. It has the meaning of the 2nd person singular imperative of the same verb. And it is an auxiliary word which is used for the formation of the future tense. The verb *kamam* becomes an auxiliary only when it occurs in the form of its defective derivations *kam* and *kama*. The relationship between *kam* and *kamam* is similar to the Serbo-Croatian relationship between *ću* and *hoću*. The auxiliary *kam* is used for the formation of the future while the form *kama* assists in the formation of the conditional.

Unlike the Serbo-Croatian enclitic *ću*, the short form *kam* can occur by itself, when the omitted verb can be readily recovered from the previous context. In answer to the question *K'astare len?* (Will you catch them?), one can say *Kam* (I will). Another example is *Kana tu ni kam-leh, me kam* (If you won't take it, I will).

In connection with the subject-matter with which we have dealt in this paper, let me here present three sentences illustrating essentials of the paleobalkan linguistic substratum in Gipsy:

1. *Kam-džav mae te lav la, a arabava.* (I shall set out to take the car.)

In this sentence we have in order the following examples: analytic future, ethical dative, subjunctive, anticipation, and post-positioned article.

2. *Von daran pehće sar kam šaj te arakhen la, e grasnja.* (They are afraid how they will be able to find the mare.) Here we have dative, analytic future, subjunctive, and anticipation.
3. *Dikh ćuće, sar kam-reseh te dikheh len, će amalen!* (Try to manage to see your friends!) Here we find: ethical dative analytic future, subjunctive, and anticipation.

Note on the Conditional: Conditional is formed by placing the word *kamah* before the present tense of the main verb. *Kamah-bešah tute.* (We would like to sit and talk at your place). Both *kam* and *kamah* are unchanged in all persons for both plural and singular.